

EUSKERAZAINZA

EUSKERAREN ERRI AKADEMIA
Academia Popular de la Lengua Vasca
L'Academie Populaire de la Langue Basque

LIV Zenbakia

2004n.urtea-3

EUSKERAZAINZA.....

ERRIZ ERRI.....

ERRI-EUSKERA LANTZEN.....

EUSKARAZAINZA. Euskeraren Erri Akademia.

Z.N.A./C.I.F. G 20/127.759

Eusko Jaurlaritza-ren Elkarte Erroldan, 1136 zenbakia.

Erri Zuduzkotasunaren Aldarrikapena (BOE 45/1981 eta EE.AA. 96/1984)

Zuzenbideak: 1192 Posta Kutxatilla 20080 DONOSTIA

Colón de Larreategi, 14-2ª 48001 BILBAO

AURKIBIDEA

	Orr.
Atarikoa (Olazar´tar Martin´ek)	9
Euskera zarra (Olazar´tar Martin´ek)	10
Euskerea munduko eta Europa´ko izkuntzen artean	10
– Edesti laburra	11
– K.a. I gizalditik III´era	11
– Euskereak zergaitik irauten dauan	12
– Idatzi bako izkuntza baten indarra	13
– III gizalditik X´era	13
– Erdi-aroko euskerea	13
– Euskera klasikua	13
– Berbazko euskalkiak eta idatziak	14
– Barri-aldiko euskerea	14
– Euskera Batua: 1968	15
– Erromatarren denporan	15
– Erdi-ugerteko izkuntza zarrak eta euskerea	16
– Euskera zarra, arkaikoa, zelakoa zan	16
– Euskera zar edo arkaikoaren lur-zabaltasuna	16
– Euskerearen senideak edo antzeko izkuntzak	17
– Euskera zarraren aurrekoa	18
– Euskerea eta iberoen izkuntza	18
– Euskerea ta bereberen izkuntza	18
– Euskerea eta Kaukaso-aldeko izkuntzak	18
– Euskerea ta Siberia-aldeko izkuntzak	19
– Senide txikiak	19
Aragoi zarreko erri-izen euskaldunak	20
– 850n. urteko bigarren larruki bat	20
– Toki-izenak: -Circito	20

- Arres	21
- Norki-izenak:-Garzia Ennekones	21
- Bituriges itza	23
- García Ennekones	23
- Lenengo lau erregeak	24
- Gulgesindus	25
- -Fortunius.....	25
- Sei lekaidetxe	25
- Idazleak:	27
- Lekukoak	28
- Bereiziak	28
- Arruntak.	28
- Done-izenak	30
- Yondoni aurre-izena	30

Euskaldunak eta Europaren Batasuna

(Itzaldia: Euskerazaleak: Bilbao'n 2004-11-23 eta 26)	31
AURKEZPENA:	31
1.- Zergaitik sartu bear gara Europa`ra Euskaldunok? ...	31
2.- Zein izan zan Erromatarra ekarri eben bidea?	31
3.- Azaldu egizuz zure azterketaren bost zatiak.	32
LEENENGO ZATIA: EUROPA-AURRERA	33
4.- Europa-aurreko gizakiak	33
5.- Euskalerrria sasoi aretan	34
6.- Grezia`ren ikutua Europa sortzeko	34
7.- Erroma`ren ekintzak eta bideak	34
8.- Katolikotasuna onartua eta ondorenak	35
9.- Erroma`ren ekarpena Europa`ra	37
10.- Erroma`tar idazle ospetsuak	37
11.- Erroma`tarren eta Grezia`tarren alde bat	38
12.- Latera zelan zabaldu zan orduko Mundu aretan? ...	39
13.- Zein da batzangotasunaren bidea?	39
14.- Zer diño Arana`tar Sabino`k Euskerari buruz arlo onetan?	40
15.- Zein da izkuntzaren arloan gaurko politikuen jokabidea?	40
16.- Zelako legeak egin ebezan erromataak?	41
17.- Zein da lege orrein ondorena Europa osotzeko?	42

BIGARREN ZATIA: ERROMATARREN OSTEAN

18.- Kaizartza ta Eleizea ete dira nagusi bakarrak?	43
19.- Justiniano`ren jokabidea bilduma: Betika menperatzea	44
20.- Atanjildo ta bisigodo`en eleizea Toledo`n	44
21.- Zer ekarri eben Mauritarrak edo arabiarak Europa`ren alkartasunera?	44

IRUGARREN ZATIA: GODOEN OSTEAN 45

Europa`ko erreinuak sortzen	45
22.- Europa erreinuetan zatitu eben basatiak (barbaroak)	46
23.- Euskaldunen Laterriak: NAFARROA	46
24.- Euskaldunen Laterriak: BIZKAIKO JAUNTZA	47
25.- Euskaldunen Laterriak: ARABA`n ARRIAGA`ko KOFRADIA	48
26.- Euskaldunen Laterriak: GIPUZKOA	48
27.- ARABA: babesaren billa	49
28.- Bizkaia`n, jauntzak ekarri eben okerra	50
29.- Gipuzkoa`ren erabagia	51
30.- Nafarroa`ren nagusitasuna, gaztela`ko erregearen menpean	51
31.- Errege Katolikuaren gogoia zein zan Nafarrarako? ...	53
32.- Zelan jokatu eben Zizneros kardinala eta I Karlos`ek?	54

LAUGARREN ZATIA: JOKABIDE OKERRAK

33.- I Karlos`ek artu eban bide okerra Europa alkartzeko, zein izan zan?	55
34.- Zein da orretarako Napoleon`en bide okerra?	56
35.- Zer geratu zan Napoleon`en ondorio lez?	62

	Orr.
BOST GARREN ZATIA: JOKABIDE ZUZENAK	63
36.- Agertu egizuz Europa alkartzeko bide zuzen batzuk	63
37.- Zer aldarrikatu eban arlo onetarako Arana`tar Sabino`k?	65
38.- Zer egin eban Agirre`tar Jose Antonio`k Sabino`ri jarraituz?	66
39.- Zelan alkartu leikez “ERRIEN eta Laterrien “Europa	68
40.- Nondik nora doa arlo onetan Ibarretxe`ren esondapena?	69

Laguntzalleak

Gipuzkoako Aldundia

Eusko Jaurlaritza

EUSKERAZAINTZA

I.S.B.N.: 1132-1318

Legerako Gordetza: BI-1928-87

Konponketa: Flash Composition, S.L. - Bilbao

ATARIKOA

Irakurle! Ona emen 2004n. urte onetako irugarren zenbakia. Zure eskuetan jarten degu atsegingarri eta onuragarri izango zaitzulakoan.

Iru gai eskintzen dizkizugu zenbaki onetan, irurak naikoa luzeak.

Gure artean eztabaidak izaten ditugu, gai luzeak ala laburrak eskiñi aztertzen degunean, batzuk luzeak nai dituzte, edo obeto gai bat sakon aztertua, beste batzuk,ostera, gai laburrak eta ariñak erabiltea neiago izaten degu, irakurteko errezagoa izango delakoan. Eta aurreko zenbakietan danetarik egin degu.

Oraingo onetan luzeak artu ditugu, baiña saiatu gara ondo zatituak eta argi agertuak izan daitezcan, irakurketa errezagoa izan daiten.

...

Lenengo gaia euskera zarra edo arkaikoa da.

Idazleak gai oneri begira liburu on bat irakurri du eta laburpena egiten du idaz-lan onetan irakurleentzat. Gure euskerearen edestia ezagutzeko egokia dala uste degu.

Liburuari jarraituz, idazleak euskerearen edestia agertzen dau, nondik nora agertu dan gure artera edo zeintzuk diran urreko edo urriñeko senideak eta antzeko beste gai batzuk, baiña batez be euskera arkaikoa billatzen alegintzen da, Kristo'ren aldi inguruko idazkiak aztertuz.

...

Bigarren gaia ere antxiñako euskerearen alorrean doa, baiña Bixente Latiegi gure lankideak VIII gizaldiko liburuetan agertzen diran euskal izenak ditu gai. Eta azterketa orretan maixua degu gure Bixente

...

Irugarren gaiak gaurkotasun geiago du, baiña izkuntzagaz baiño lotura aundiagoa edestiarekin eta euskaldunen izaerarekin.

Jakiña da Euskalerrriak bere buru-jabetza edo alor onetako eskubideak galdu egin dituala edestian eta aspaldion alegin aundiak egiten dirala eskubide orreik ber-eskuratzeko, azkenengo alegiña Ibarretxe'ren esondapena dala.

Atutxa'tar Paul'ek idaz-lan luze onetan Europa'rekin gu bat izatearen arazo au aztertu eta argi jarten du zeintzuk izan diran orretarako artu diran bide okerrak eta zein dan bide zuzena, euskaldunen nortasuna beti kontuan artzen dala.

...

Orra or, irakurle, gure lanaren ondare au. Onartu egizu eta irakurri lasai.

OLAZAR'tar Martin
Euskerazaintzaren
Lendakariak

EUSKERA ZARRA: SENIDERIK?

Luis Nuñez Astrain donostiarraren liburua eldu da nire eskuetara eta udako oporraldian asi naz irakurten, bide batez irakurleentzat laborpen idatzi bat egiten dodala.

Liburua erderaz dago eta au da idazpurua: "EL EUSKERA ARCAICO, extensión y parentescos", "EUSKERA ZARRA: Zabalkuntza ta senideak".

Idazlea Ikastetxe Nagusietako irakaslea da eta Sorbona'n lortu eban izkuntzalari-arloko Maixutza eta Gasteiz'en egin ebazan Euskal Fololoji-ikasketak.

Baiña liburua erri-maillarako idatzia da eta azalpenak obeto ulertzeko 50 lurirudi dakaz..

Ez da erreza liburu baten laborpena lerro gitxitan egitea, baiña egingo dogu alegiña argi ta zeatz jakingarriak artu eta irakurleai emoteko.

...

Lenengo zatian idazlea euskera zarraren billa dabil: munduko izkuntzen artean non dagon, zein dan euskerearen edestia eta inguruko izkuntzakaz zelako artu. emonak izan dauzan (erromatarrakaz, iberokaz, eta inguruko beste batzukaz) agertu gura dau. Euskera zarra zelakoa izan dan eta noraiño zabalzen zan.

Gai jakingarriak benetan.

Bigarren zatian idazlea euskerearen seniden billa dabil: iberok ala bereberak ala kaukaso-aldekoak ala Siberia-aldekoak, eta abar.

...

Euskerea munduko eta Europa'ko izkuntzen artean

Euskerea Auñamendi'ren sartaldean berba egiten dabe 652 000 euskaldunek eta munduan (Ameriketan, esaterako) beste 100 000 euskaldun dagoz, baiña guztiak dakie beste izkuntza bat, elebitasunaren jabe dira: Iparraldean bizi diranak frantzera dakie (70 000 inguru dira) eta egoaldekoak gazteleraz be egiten dabe (582 000 dira). Guztiz zazpi lurraldeetan diranak 2 902 962 dira eta biztanlego osoan % 22'5 baiño ez dira euskaldunak, euskeraz berba egiten dabenak.

Euskera zarra, arkaikoa, diñogunean, kiristiñauen aldiaren lenengo iru gizaldietan egiten zana daukagu gogoan. Or notiñen eta Jainkoen izenak agertzen dira geien eta erromatarren arri-losetan eta latiñezko idazkien barruan agertzen da euskera ori.

Munduan 6 000 izkuntza inguru dagoz eta bakoitxak bere izkelkiak edo dialektoak daukaz. Ez da beti jakiten zein dan izkuntza eta zein izkelkia.

UNESKO'k diñoanez, izkuntzarik erdiak laster galduko dira eta España latorriaren barruan gaztelereak eta katalanerak urtengo dabe bizirik eta Frantzén frantzereak eta kortzegereak.

Azkenengo millak urteetan euskerea izkuntza indoerpearrez inguratuta egon-arren, bizirik urten da. Inguruan izan dira latinkumeak, jermaniera, eslaboerak eta abar, baiña ez dabe lortu euskerea azpiratzea.

India'ko sanskritoa be indoeuroopear orreikaz alkartzen dabe eta izkuntza guzti orreik alkarren parean ipinteko jokoan Sir Willian Jones izan zan buru:Guztiak dauke iturri bakar bat, persiera eta keltera be or sartzen dirala.

Ortik billatu dabe indeuropar izkuntzaren aurrekoa, iturria, zein dan,6 000 urte K.a.'tik itz egiten zan proto-indoeuropearra eta ortik sortuak dira beste guztiak.

Izkuntza guzti orrein aurretik bizi zan euskerea.

...

Noz esan daiteke izkuntza bat zarra dala?

Izkuntza igarri barik joaten da aldatzen,latiña gaztelera biurtu arte aldatu zan antzera. Esan geinke latiña gaztelerea baiño zarragoa dala.Antzera jazo zan gerkerearegaz be baiña an gaurko gerkereak antxiñakoak eukan izena bera dauka.Ez orrelan latinkumeak,euren izenak daukez.Izkuntzen jatorri ori kontuan artu ezkeru,izkuntza guztiak dira zarrak.

Euskerea beti bat izan ete da? Ez. Guk ez geunke ulertuko Kristo-aurrekoen euskerea, baiña euskerearen izena emoten dautsagu.

Gure euskerea antziñakoa dala agertzeko, iñoz esan da arri-arokoa dala,tresna batzuk aitz izena daroelako (aitzurra,aiztoa, aizkorea...),baiña gaur ori zalantzan dago,beste izkuntza batzuk be ba-daukez olako izenak.

...

Indoeuropearrak il ebazan aurreko izkuntza guztiak Europa'n, euskerea izan ezik. Ba-dagoz Finlandia'n eta Kaukaso-aldian be orduko izkuntza batzuk. Geroago euskerea bizirik gelditu zan latiñaren erasopean be.

Zertan dago euskerearen balio aundia? Ez bakana izatean, baiña bai Europa'n dan preindoeuropear bakarra izatean. Ungariarra dago or, baiña au 800n. urtean Europa'ra kanpotik sartua da.

Euskerearen edesti laburra

Beste izkuntzak baiño asko beranduago asi da euskerea idazten. (Neuk diñot: ez ete da ori feniziarraz artu emon gitxi euki gendualako? Ontzigitza ikasi gendun baiña ez dirugintza ta idazketa).

Frantzeraz,kataluniera eta gaztelera X gizaldian asi ziran idazten, euskerea XVI.´ean. Euskaldunak garrantzi geiago emon dautse beti euren izenak izan dan euskereari baiño latinkumeai,idazterakoan beintzat. Ez eben euskeraz idazten, Naparroa'ko errege euskaldunak be ez. Eta orrek ondorenak ekarri dauskuz.

Gizaldirik gizaldira lurraldeak galtzen joan da euskerea (Inditarrak Ameiriketan lez, erreserbetara sartu bear izan da euskerea).Lur landuetan luzaro elebitasunean bizi izan ziran euskaldunak,esaterako Kristo baiño 100 urte lenago euskaldunak elebitasunean bizi ziran Akitania'n eta Auñamendi'ren egoaldean.

...

K.a.I gizalditik III´era:

Aldi onetako berba euskaldunak latinez dagozan arri-losetan datoz,latiñezko esaldien barruan, eta geienak giza-izenak eta jainko-izenak dira. Ori da euskera zarra edo arkaikoa.Iberoen idazki zarragoetan ez dago euskal-izenik .

Zesar'en guda-inguruan euskerea galiatarren ondoan dago,zelten ondoan,Garona ibaiaren alboan,Bordele eta Tolosa nagusi dirala.

Ebro ibaiaren ondoan be zeltiberoak edo Iberia'ko zeltak daukaz ondoan eta nastea sortzen da izkuntza bien artean.Zeltenak dira toki-izen oneik;Deba, Zegama, Nerbion,Lezama... baiña ez dira zeltakandik artuak ogeika egiten dan zenbaketa eta ogei bera. Frantzerak be ba- dauka zati baten ogeika zenbatze ori, "lau-ogei" esaten dabe. Eta zeltakandik artuak doguz "gona", "landa", "fraka,"kondara" gero arabiarrek aurrean al ezarrita "alkondara" sortzen dala.

...

Latiñaren ikutua K.a.'ko 56n. urtean asi jakun,Kraso'ren denporan eta iparraldean gizaldi bat lenago.Baiña daukaguzan latiñetik berbak K.O.'koak dira.

Lenengo latin klasikua sartu zan, geroago erriko latiña. Eta Eleizeak lagundu eban asko latiña euskerara sartzan:lenengo klasikoa,gero errikoa,gero erromantzetatik datorrena eta gaur be oraindiño ba-datoz eleizearen bidetik latiñeko berbak euskerara.

Joskerea bera be aldatu dau eleizeak euskeraren barruan, idazle izan diran abade ta lekaideen bitartez.Oneik joskera oso txarra darabile sarritan,latiñaren joskerea, baiña euskerea ez zan apurtu.

Zenbat latiñetik berba daukaz euskereak? Sarritan zalantza dago berba bat latiñetik etorria dan ala ez jakiteko, baiña itzik erdiak baiño geiago dira latiñetik artuak euskeran, Luis Mari Mujika'k bere Maixu-Lan'ean baieztu dauan lez. Itzak batzutan latin-antza ez dabe galtzen, beste batzutan bai,aldatu egiten dira,esaterako "okela" latiñeko "buccela" etorria da eta "mutil" latiñeko "putillu"tik.

Ortik atera lei berba bakoitza noz eta nondik sartua zan euskerara:"Bake" ezin izan leiteke erromantzetik etorria,"paz" izan bear ko leukelako;"zeru", ostera erromantzetik sartua izan bear, latiñetik sartua "kelu" izango litzakelako.

Geien sartu ziran berbak erakundeenak,ekonomiarenak eta euleenak dira.Landarak eta abereak gitxiago.

-tu azkenekoa be latiñetik etorria da:·argi/argitu..

Germanoak eta arabiarrek itz gitxi emon eutsen euskereari:"Arriaka" ei zan "Guadalajara"ren izen zarra,arabiarrez "guada" errekea eta "lajara" arria diralako,albaitera,alkatea eta alkondara.Onek zeltena dau "kondara" eta eta arabiarrena "al-"

Euskereak zergatik irauten dauan ainbeste

K.a.'ko millagarren urte-inguruan, indoeuropear-aurreko izkuntzak il ziranean, zergaitik irauten eban euskereak? Zergaitik atzean itzi dauz euskereak beste izkuntza asko latiñaren aldian?

Erroma'n sartaldeko aginterria jausteak dauko or zer-ikusia. Ortik sortu ziran erromantzeak. Aginterri ori jausi ez ba'litz, gizaldien joanean iruntziko eban latiñak euskerea baiña ez eban izan eperik latiñak sartaldeko mendietara eta sartaldeko itxas-basterrera sartzeko.Or geratu zan gure euskerea eta godoakaz eta frankoakaz beti izan genduzan asarreak, euren izkuntza artu-ezin biurtzeko.

Beste alde batetik, euskerea oso urrin dago inguruko izkuntzen joskeratik eta itz.osotzetik eta orrek be lagundu dautso besteakaz ez nastateko. Beste guztiak indoeuropearrak ziran, latiñaren aideak, antz geiagokoak.

Idatzi-gabeko izkuntza baten indarra

Zergaitik ez eben idazten antxiñako euskaldunak? Nik uste dot, feniziarrek idazten irakatsi eben lez,, guk eurakaz artu. emon gitxi euki gendualako dala ez idazte ori. Diru-edo txanpongintzan be ez gendun ikasi eurakandik, bai, ostera, itxas-ontzigintzan.

Gaiñera aldi aretako idazleak arroak ziran eta ez eben onartzen euren artean “Eneko” lako izenik. Ori be-maillakoak izatearen ezaugarri zan.

III-X gizaldietan

Euskerearen aldi illuna da au. Ez dago ezer be, idazki luzerik ez dago XVI gizaldira arte. Or, aldi orretan, aldakuntza aundiak izan ebazan euskereak (1 200 urte luze dira).

Asieran, V-VI gizaldietan, euskerea bat zala dirudi. Gero sartu ei ziran euskalkiak eta urrintzen joan ziran alkarragandik. Noiz apurtu zan euskera bakarra (común) ori? Noiz izan zan big-band antzeko ori?

Askoren ustez ezin ziurtatu lei euskalkiak sortu zirala erromatarak eta greziarrak aitatu ebezan leiñuetatik (baskoiak, barduloak, karistioak, autrigoiak), indar geiago izan eben euskalkiak sortzeko gero agertu ziran eleizbarrutiak. Baiña ikusten da eritxi bi oneik ondo alkartzen dirala.

Erdi-aroko euskerea (XI-XV gizaldietakoa)

Ba-dagoz agiri batzuk monastegietan. Lenengo itzak euskeraz idatziak amargarren gizaldikoak dira eta Kukulla'ko Milian deunaren lekaidetxeko glosak deritxe (Balpustán be antzekoak aurkitu dira oraintsu). Euskerazko glosa bi dagoz Donemiliane'n: “Izioki dugu” eta “Guek ajutu ez dugu”. Onein esangurea ez da ziur azaldu, baiña lenengoak “ardientemente” dala dirudi, bigarrenak, ostera “guk ez dogu lagundu”.

1167n. urteko agiri baten agertzen da Gotzain eta Konde baten arteko alkarizketa. Or esaten jako euskereari “lingua navarrorum”.

XII gizaldikoa da Aymeric Picaud'en iztegitxua, Donejakueko bidelariantzat egiña da eta iztegitxu aztergarri bat dauka.

Atsotitzak eta esaldi laburrak be ba-dagoz erdi-aroko euskera orretan idatziak.

X-XIII gizaldietan Errioxa-aldean euskerea zabaldu egiten da lurralde barrietara, Bizkaiko euskerea da.

1239n. urtean Gaztela'ko III Fernando erregeak Ojakastro'koai auzitegian euskerea erabilteko baimena emoten dautse, baiña, alderantziz, Oskan, gizaldietan azoka'ko itunak euskeraz egitea debekatu egiten da.

Euskera klasikua (XVI-XVIII gizaldietan)

Ber-jaiotza euskerearentzat asiera barri bat da.

1545n. urtean irarri zan lenengo liburua euskeraz, D'Etxepare'ren “Linguae vasconun primitiae”.

1745'ra arte da euskera klasikua, urte onetan Larramendi'k "Diccionario trilingüe" argitaratu eban, eta or asten da euskera barria edo modernoa.

Juan de Albrit'ek (+1572) Itun Barria euskeratzeko agindua emon eutson Joakin Lizarraga'ri eta onek bete eban agindu ori, lapurtera erabilliz. Baiña berak agertzen dau euskera batuaren guraria.

Loiola'ko Ignazio'ren josulagunak katekesi-liburuak euskeraz argitaratzen alegindu ziran.

Egoaldean lenengo liburuak euskeraz "Refranes y sentencuas" izan zan.Iruña'n 1596.

XVI gizaldian Gasteiz elebitasunean bizi zan eta Araba'ko erriak euskera utsean..Ori ziurtatzen dau Nabagero ibiltariak.

XVI gizaldian Naparroa'ko Gotzaindegian 58 erri erdeldun eta 451 euskeldun agertzen dira

Orrelan XVIII gizaldira arte.1600n. urtean aldakuntza aundiak izan ziran eta oraindiño euskera klasikua da nagusi Axular'en "Gero"an. Lenengo laikoa Arnaut Oihenart dogu (1668) eta onen liburu ospetsua "Notitia utriusque vasconiae".

Berbazko euskalkiak eta idatziak

Gaurko euskalkiak euskera bakar edo "komun" aretatik sortuak dirala esan dogu.V eta VI gizaldietako euskerea zan ori.Baiña Euskalerrian politika-bideak aurrera egin eban eta lurraldeak banandu ziran lez, euskerea be zatitu egin zan.

Louis Lucien Bonaparte izan zan euskerearen euskalkiak ondoen aztertu ebazana. Onek zortzi euskalki aurkitu ebazan:Bizkaí'koa, Gipuzkoa'koa, Goi-Naparroako Iparraldekoa, Goi-Naparroako egoaldekoa,Be-Naparroa'ko sortaldekoa, Be-Naparroa'ko sartaldekoa,lapurtera eta zuberuera.

Mitxelena 'k bederatzu dirala diño.. Azkue'k zazpi dakaz eta oraintsu Koldo Zuazo'k esan dauan lez, sei.Ona emen Irizar'en ustez,zenbatek darabilen euskalki bakoitxa:Sartaldekoa 200 500'ek,erdikoa 227 000 'ek, Naparroa'koa 30000'ek,Naparroa-Laburdikoa 300'ek.

Ori berbaz, baiña idatziz, lau baiño ez dira euskalkiak:Lapurtera, Zuberuera,, Gipuzkoera eta bizkaiera.(Gaiñera,orain batua) .

Lenengo iru liburuak (XVI gizaldikoak) Be-naparroeraz,Lapurteraz eta bizkaieraz idatziak dira eta XVII gizaldian lapurtera zan nagusi. XVII gizaldia baiño lenago liburuak zuberuerez dagoz. Bizkaierea bizi-bizi agertzen da XIX gizaldian.Landucci'ren iztegia (1562) izan zan Naparroa'ko sortaldean euskera bizi zala agertu ebana.

Barri-aldiko euskerea (XVIII-XX)

XVII gizaldian etorri zan euskera idatzia Egoaldera.

XVI gizaldian euskeraz berba egiten zan Araba'n eta Naparroa'n, baiña Larramendi'k (+1766) lenengo gramatika (Eziña egiña edo "El imposible vencido") argitaratu eban baita iru izkuntzatako iztegia be. Euskera orreri diñotsagu modernoa edo barri-aldikoa.

1 880n. urtean Humbolt etorri zan gure artera birritan eta zaletasuna zabaldu eban.

Gero langintza ugaritu zan Bizkaia'n eta Gipuzkoa'n, geroago Araba'n eta Nafarroan, eta kanpotar asko etorri ziran gure artera lan-billa.

1907n. urtean Julio Urkixo daukagu lanean sendo bere RIEV argitaratzen eta 1918n. urtean Eusko ikaskuntza sortu zan. Ondoren lez Euskaltzaindia 1919n. urtean, Azkue aundia buru zala eta orretan jarraitu eban 1951n. urtean il arte. Urte orreitan aitzu-eziña dogu Franco'ren eraso negargarria, baiña azkenerantz sortzen joiazan ikastolak Egoaldean eta Iparraldean. Or ba-dago itxaropena.

Euskera batua:1968

Euskaltzaindiak lendik eukan euskera batua sortzeko erabagia, baiña ez zan ausartzen aurrera egiten. Azkenean, 1968n. urtean artu eban erabagi ziorra, Luis Mitxelena erabagi orren aita zala.

Beste batzuk berba egiten dan euskerea idazten dabe eta ez dabe nai euskalki guztietarako araudi bardiña izaterik.

1996n. urtean % 22'5 ziran euskeraz mintzatzen ziranak: Arabarrak dira %8, gipuzkoarrak % 45, nafarrak % 10, Bizkaian %18. Laburdi'n %26 Zuberoan %55.

Kalean euskeraz egiten dabenak 2001n. urtean % 14 dira.

1867n. urtean % 52 ziran euskaldunak, gaur % 22'5. Orduan, biztanlerik erdiak ziran eta gaur laurena gara euskeraz berba egiten dogunak.

Erromatarren denporan

Euskerea k.a. 4000n. urtean bizi zan, eta euskera aren barririk ez dauka gu erromatarren bidez baiño

Anibal'ek gudari euskaldunak be eroan ebazan Italia'ra K.a. 2tik.

K.a. 195n. urtean sartu ziran erromatarrak Ibero ibaiaren ondotik eta Euskalerra urrean euken (Gerona, Lerida, Zaragoza, Oska).

Sertorio'ren gudan ez dira agertzen euskaldunak erromatarren aurka. Lenengo agertzen dira Ponpeio'ren inguruan (K.a. 2tik 87n. urtean) eta onen alde., Salustio'k diñon lez. K.a. 72n. urtean Ponpeio'k Kalagorri apurtu ebala diño eta gosea ugari izan zala illen gorpuak gero jateko gatzetan sartu-arte. Baiña gero Zesar Kalagurri'ren alde agertu zan

Galietan agertzen dira lenengo argi Akitania'ko euskaldunak. Ortze asi zan euskaldunak zati bi egitea, Auñamendi erdian dabela. Baiña ba-dauke alkarren antza alde bietan euskaldunak: Zuberoakoak, Errokari'ko artzaiñak... Basoak edo Auñamendi'k euskaldunak zatitu barik batu egiten ebazan.

Ondo bereiztu bear dira basoko euskaldunak (saltus baskonum) eta laun-aldeetakoak (ager basconum). Emen ipar-aldeko Nobenpopulania eta agoaldeko arabar eta nafar batzuk..

"Saltus"era ez ziran sartu erromatarrak iñoz arrobietara edo meategietara baiño.

Erromatarren ostean godoak eta frankoak etorri ziran euskadunen ondora eta beti izaten ziran gudak eurakaz, erromatarren bakea amaituta.

Gero arabiarak ondoratu jakuzan eta ondoan egon ziran lau gizalditan, baiña beti "ager"en, Muskaria edo Tuteran, esaterako.

Erdi-ugarterko izkuntza zarrak eta euskerea

Gitxi dakigu Erdi-ugartean erromatarren aurretik egiten ziran izkuntzai buruz. Alde bat zan euskaldunena eta oneik "ili" edo "uri" erabilten dabe eta beste zeltena, oneik "briga" darabille.

Bost izkuntza dira ezagunak erromatarren aurretik Erdi-ugartean: Euskera arkaikoa, indoeuropear-aurrekoa, tartesioa indoeuropear-aurrekoa, Lusitanoa indoeuropearra, iberoena indoeuropear-aurrekoa, eta Ispania'ko ibero eta zeltiberoena indoeuropearra.

Euskera zarra edo arkaikoa zelakoa zan

Trebe batek esana da euskerea jakiteak asko lagundu dautsola beste lau izkuntzak ulertzeko.

K.a.ko I-III gizaldietan euskaldunak iberoen antza geiago euken galoena baiño. (Estrabon).

Euskera zarra latíñez dagozen idazkietan agertzen da eta gizonen naiz jainkoen izenak dira., Auñamendi'ren ipar naiz ego-aldean. Eta lenengo esaldiak XI gizaldian agertzen dira, liburuak XVI'ean.

I-III gizaldietan 400 giza-izen eta 70 jainko-izen euskaldun agertu dira illarrietan eta txanponetan, zugatzenak eta pizti-izenak be bai batzuk

Ona emen batzuk: Nizka, turissa, andere, andoso, biotz, ilun, neskato, saar, sembe, seni, umme, artz, asto, gorri (au jainkoa da) aathae, berri, andi, uri.

Izen oneitan aztergarriak dira abotsak, berbak, berba-zatiak, atzizkiak zenbakiak, kuntzea edo jeneroa. Eta atzizkiak: jatorria, tokia, kuntzea, deklinabidea latinak lez.

Bost bokalak argi dagoz, konsonanteetan ez dago p'rik, bai t eta k eta b, d, g. Gitxitan agertzen da m bikotea izan ezik (semme), inoz be ez asierako r'rik edo Bla, ble, klo, tra..I ñoz be ez f'rik.

Araba'n: Attia, illuna, helase, aituneo, lubeskottio.

Gipuzkoa'n: Illrearriaga, betelson.

Naparroa'n: Ordunetsi, selatse, losaez, erresae.

Txanponetan Arsakoson, arsaos, bentian, bolshan, jaka, sekia.

Euskera zar edo arkaikoaren lur-zabaltasuna

Eromatarrak etorri ziranean, gitxienez gaur dagon lekuetan ba-egoan euskerea eta alboetan noraiño eltzen zan jakiteko bide bi artu leikeguz: idazkiak eta toponimia.

Akitanian I2 erri dagoz euskera egiten dabenak Bordele'tik Toulouse'ra bitartean, Aran be or sartzen dogula.

Kantabria eta Asturietan ez dago idazkirik eta or zeltak egozan, baiña Laredo'ra arte euskaldunak be bai, autrigoiak, toki-izenak agertzen daben lez. Erdiaroan galdu zan Txillardegíren ustez.

Errioxa, Burgos eta Soria'n: 1931n. urtean aztertu eban zeatz arazo au Merino Urrutia'k. Errioxa'n toki -izen asko dago, eta Burgos'en be bai Tiron ibaira arte eta Burgos uritik 14 km'ra arte. Eta ez dira gero ara joanak, mendietan geien agertzen diralako izen oneik. Idazki batzuk be ba-dagoz.

Beroiak egozan Errioxa'n eta Estrabon'ek zeltak zirala diñoan arren, euskaldunak ziran.

Kalagurri'n IV gizaldian euskera egiten zala, Prudentzio ospetsuak diño.

Oska'n eta Lerida'n erromatarrek etorri ziranean euskera egiten zan, ia-ia Sal-duba edo Zaragoza'ra arte.

Lerida'n eta katalanen pirineoan eta ia lur-arte itxasora arte euskera egiten zan. (Ribagortza'n, Urgel'en, Andorra'n eta Aran'en).

Toki batzutan euskera egin arren, nastean beste izkuntza bat bizi zan, etnia baten barruan izkuntza bi izan zeitekezan eta, alderantziz, izkuntza baten barruan etnia bi be bai, autrigoiak, esaterako, batzuk egiten eben euskera eta beste batzuk ez.

Labur esateko, Garona'tik Ebro'ra euskera egiten zan, erdi-aldean geiago alboetan baiño, Aragoi'n eta Soria'n be bai, Bureba'tik Enkarterrira be bai, Kantabria'n zeltak aurkitu arte. Bizkaia'n, Gipuzkoa'n, Naparroa'n, Oska'n, Lerida'n, Andorra'n...

Euskerearen senideak edo antzekoak diran izkuntzak

Antzerak bitarikoak izan leitekez: izkuntzaren erakundearenak eta beronen izakerearenak.

Euskerearen erakundearen antzekoa dauken izkuntzak, esaldiaren joskeran agertzen dabe ori, esaterako euskerea ta gaztelera alkarren artean alderantzizkoak dira: "Zinean egon naz/he estado en el cine."

Euskerearen atzekoak izakeraz diranak, ori agertzen dabe abotsetan, berbetan, gramatikako arauetan...

Antza agertu leiteke izkuntza biren artean edo alanbearrez edo alkarrari emondako gaiakaitik edo senidetasunagaitik. Esaterako, euskereak eta latinkumeak, frantzerak naiz gaztelereak, alkarren antza dauke, (euskereak itzik erdiak latiñetik artuak ditu) baiña ez senide diralako alkarrari emon dautsezan maillegu edo prestamuakaitik baiño.

Lurraldean alkarren ondoan bizi izan diran izkuntzak inguru bardiñaren antza dauke, esaterako "garaje" itza, frantzeran eta gaztelera dago, edo ù zuberotarra albotik artua da eta bardin iparraldean estarrakoa dan "r".

Sarritan inguru-antza senide-antz biurtzen da maillegoak uriola baten antzera ugariak diranean. Senidetasun au onartzen dau Tovar'ek, ez osteria Mitxelena'k eta ni Mitxelena'gaz nengoke onetan: Senidetasunak beti eskatzen dau jatorri bat eukitea "jatorri-zugatza" ren mailla baten edo bestean, urrago edo urriñago. Frantzeran ta gaztelera senide dira, latiñean dagoalako bien jatorria., latiña ta oskoa be senide dira biak "proto altaiko" tik sortuak diralako.

Orregaitik euskerea ezin leiteke izan senide bereber izkuntzagaz eta kaukaso-aldekoagaz . Batagaz ba'ltz ezin izan besteagaz., euren artean senide ez diralako.

Senide-zugatzak (arbol genealógico) asierako izkuntza bakar baterantza jöten dau.

Euskerea bakartia dala esan da, baiña izkuntza bakartirik ez dago, notin bakartirik ez dagoan lez. Izkuntza guztiak be, gitxienez euren ama dauke, ez dagoz bakarrik. Orduan itaun egokia ez da euskereak seniderik daukan, seniderik bizi ete jakon baiño.

Euskera zarra (arkaikoa)´ren aurrekoa

Senideak billatzeko euskera zarra eta beste izkuntzen zar-arokoa artu bear dira, al dan neurrian. Eta or eritxien zatiketa aundiak sortzen dira arlo ori aztertu dabean izkuntzalari asko eta askoren artean

Len-euskerea diñogunean K.a. 500n. urtetik 0 urtera egiten zana esan gura dogu, latiñagaz artu-emonak izan baiño lenagokoa, eta len-euskera edo arkaikoa baiño lenagokoa be billatu bear da , sasoi aretan egiten ziran beste izkuntzakaz konparaketa egiteko.

Euskerea ta iberoen izkuntza

Antzeko itz asko dagoz izkuntza bi onein artean: Bios/biotz, biskar/bizkar, biur/biur ildun/illun .

Lurraldeak alkarren ondoan dagozelako ete da ori? Gaur orretan zalantzak dagoz.

Izkietan be antzak dagoz, esaterako biak daukez nn, ll, rr., ez dauke p´rik, ez dauke d- asierakorik, ez dauke r asierakorik, eta ez bla,tre, klo eta olako aokal-dirik. Euskereak h asko daukaz eta iberoak bat be ez., bietan dira barbarik geienak aokaldi edo silaba bikoak.

Jorge Alonso da izkuntza bi onein artean antzik geien arkitzen dauan izkuntzalaria.

Antz orreik Tovar´entzat alkarren ondoan bizi izan diralako dira, Orzo izkuntzalariaik, ostera, euskerea iberoaren sustratoa dala diño, iberoak etorri ziranean euskerearen gaiñera etorri ziralako.

Dana kontuan, euskerea eta iberoa urriñeko senideak dirala dirudi.

Euskerea ta bereberen izkuntza

Zer egiten da izkuntza bik antza edo senidetasuna dauken jakiteko? Izkuntza bakoitzetik ,esaterako, eun itz artzen dira eta izkuntza bietan 20 itz ba´dira bardiñak senide urrekoak dira, amar ba´dira urriñeko senideak eta bost edo gitxiago ba´dira ez dira senide eta antzeko itzak aduz etorri jakez.

Euskereak Kaukaso-aldeko izkuntzakaz %7´52 daukaz bardiñak, Georgia´koagaz %7´52 eta bereberenagaz % 9´67. Orduan, urriñeko senideak dira lau izkuntza oneik

Jorge Alonso´k diñoanez, indoeuropearren aurretik euskerea edo antzeko izkuntzak ebiltzazan Europa´ren egoaldean, Lur-arte itxaso inguruan, Afrika´ko iparraldean eta orregaitik arlo orretako izkuntzak obeto ulertzen dira euskerea aurrean dala.

Askok ez dau onartzen ori, baiña zeozer ba-dago or eta ori litzake bereberen eta euskerearen arteko antza nondik datorren azaltzeko bide bat.

Euskerea eta Kaukaso-aldeko izkuntzak

Kaukaso-aldean izkuntza asko dagoz, an egoala dirudi izkuntzentzat gordelekuren bat, Itxaso baltz eta Kaspio´ren biartean, eta izkuntza orreik jatorri ezbar-diñekoak dira.

Zein ete da euskerearen antzik geien daukana? Sartaldekoak eta Jeorjia'koa. "Nadene" deritxoe izkuntzen sendi aundi orreri, eta or dagon kaukasitarra da euskerearen antzekoa.

Euskerea ta Siberia-aldeko izkuntzak (Ural-alde sendia)

Izkunta orretan be aurkitzen dira euskerearen antzak, eta ortik igarota, antza dagoanez, Ameriketara be zabaldu dira antz orreik.

Senide txikiak

Armenia'ko izkuntzetan be ba dago antza daukan izkuntza eta orain 30 000 urte sortua da, indioeuropearra baiño lenagokoa. Vaham Sarkisian izkuntzalariak egin dau lan orretan eta oso kritikatu da bere lana.

Etruskoak: Ba-dauka urriñeko senide izateko beste oiñarri.

Minoikoak, Kreta ugartean zabaldu zan jakintza aundi au eta senide izan leiteken ala ez, eztabaida aundiak dagoz.

Pikto: Izen au emoten jako Eskozia'n zeltak eldu baiño lenago egiten zan izkuntzari. Naiko antz ei dauko euskereagaz.

Sumerioa: Onein lurraldean be berba asko aurkitzen doguz euskerearen antza daukenak, baiña ez dau iñok aurkitu senidetasunik.

Europa'ko izkuntza zarrak, indioeuropearren aurrekoak, euskerearen antz geiago dauko. Europa osoan izkuntza bakarra zan ori eta 200 errekak dauke "iz" atzizkia, beste 200'ek dauke "ur", 80'k "ibar" eta beste askok "aran", orregaitik, batzuren ustez izkuntza ori "protobaskoniarra" zan. Aspaldion ba-diñoe emen izotz-aldia amaitu eta gizakiak kobetatik urten ebanean, oreiñak iparraldeko toki otzetara joan zirala eta orreikaz batera eiztari euskaldunak Europa'ko iparralde osora.

...

Amaitzeko, zer esan arazo guzti oneri begira?

Izkuntzalari asko dirala euskera zarra edo arkaikoa ta beste iskuntzen aurrekoak aztertzen diarduenak eta arazoa oso korapillotsua baiña jakingarria dala. Sakontasun aundi bat dauke azterketa orreik.

OLAZAR'tar Martin'ek

ARAGOI ZARREKO ERRI-IZEN EUSKALDUNAK

850'ko BIGARREN LARRUKI BAT

– Urte ortan bertan idatzia izan zan lenengo larrukiak ez du illaren eta egunaren aipurik. Au uztaillaren 5'ekoa da'.

– Larrukiaren zergaitia: Zerzitu'ko lekaidetxeari eman zitzaizkion ondasun batzuen berri ematea da.

Ikus Atonio Ubieto Arteta'k² ipiñi zion aurre-oarra; «*Jimeno, Fisema y Bellisima donan a San Juan de Cercito diversos bienes sitos en Arrés*».

*

Toki-izenak

Ez dira asko Larruki onek damaizkigun Aragoi ipartarreko toki-izenak:

CIRCITO

– CIRCITO. Erri oni CIRCITI —genitibu edo noren-eran— eta ZIRZITU beza-la damaigu larrukiak, eta azkeneko au da noski IX mendean toki artako jendeek (danak euskaldunak) itzegitean emango zioten izena.

An zegoan larruki ontako Yondonimarti'ren lekaidetxea. Baldar xamar aipatzen du larrukiak: «*Martini episcopi et confesoris cuius basilica in locum Circiti villa Agurini ripam noscitur fuise fundata*: «Martin gotzai eta aitorlearen basilika non zegoan gauza ezaguna omen da», baiñan non zegoan esaterakoan, ez dabill oso argi larruki ontako lumalaria: «*in locum Circiti villa Agurini ripam*» zegoala bait dio. «Villa» ori)zer ote da; uritxo bat? edo nekazari-etxe aberats bat³?

Eta «Agurini»?)«Cercito» zeritzan tokian zegoan «Villa» artako jabearen izena ote zan, jenitibo edo noren-keran idatzia?

Ubieto'rentzat, gaur Aurin esaten zaion toki-izen bat da: «*término de Cartirana, partido judicial de Jaca*». Beraz, Erdiaroko latín baldarraren araura, larruki-ko AGURINI ori noren-keran baldin ba'dago, «muño» ura («*ripam*») Aguriñ'en zegoan, eta Agurin Cercito izeneko uritxoan («*in locum Circiti villa*»)

AGURIN itzak Araba'ko AGURAIN (Salbatierra) dakarkigun gogora.

¹ Nere irakurleek badakite noski, Aragoi'ko euskerari-buruz aurkezten ari naizen larrukiok Piña'ko Yondoniane'ren Lekaidetxeko kartulariokoak dirala.

² «Cartulario de San Juan de la Peña». Tomo I. Valencia 1962

³ Naparrek «nekazari-etxe» ez baiña «nekazaitxe» esango lukete: «Nekazari-tza-etxe»ren laburpena.

– CERCITO edo ZIRZITU'ko lekaidetxe au, Peña'koa sortu aurretik, dokumentuen bidez IX mendeko Aragoi euskalduneari ezagutzen ditugun bost edo lekaidetxeetako bat dugu. Danak izan ziran erlijiozko bizitzaren eredu zintzoak, eta orduango Euskalerra Zar artako kristautasunaren indar bizkorren lekuko, ots, testigu bikainak. Bein baiño geiagotan agertuko zaigu Zerzitu'ko Lekaide-txe au, eta mintzatuko gera, osterera ere, berari-buruz.

Oroi dezagun Kalifen Kordoba aberats eta jakintsu artako Eulojio'k ikustatu zituala Aragoi eta Naparroa zarretako lekaidetxe auetako batzuk, ata bertan, lekaidetxe aietan, aurkitu zuan erlijiotasun sendoaz eta jakituri aundiaz arriturik itzuli zala Kordoba'ra, an aurkitu zituan liburu baliozko batzuk berekin eramanez. Eta bazan noski Eulojio, Andaluzi'ko mozarabitarren burua, erlijiotasunaz eta kulturaz itzegiteko, gaitasunik aski bazuan gizona!

Oroi dezagun baitare lekaide aiek danak euskaldunak zirala, zearo Euskalerra zan orduango Aragoi artako semeak ziralako.

Aztertu bearke dugu noizbait, Doneeulojio'k, Euskalerra artan ikusi zituan lekaidetxei-buruz, Guilesindo Iruña'ko gotzaiari idatzi zion gutun txit aintzako-rra.

ARRES

– ARRES. Larrukiaren sarreran: «*De Sancti Vincenti de Arres*»: «Arres'ko Donebixente'ren (idazkia).

Geroxeago «*unam terram in Arraise, in parte solana, pro vinea ponenda*»: «Arraise'n, eguteraan, alor bat, masti biurtua izateko egokia». Eta lerro batzuk aurrerago, «*tertiam partem termini Arraisi*»: «Arraisi deritzan lekuaren irurdena», irakurri dezakegu larruki ontan.

Dakusazunez, baldarki erabilli zuan itz ori latiñezko deklinabidean idazle zar arek.

Gaur Arres esaten diote erritxo orri, baiñan bere antziñako izena ARRAITS zala dirudi. «Arraitz», gaztelez «Roca Pétre»?

Zuana zuala bere izen orri, euskal-itxurarik ez dio beintzat iñork ukatuko.

* * *

Norki-izenak

Baiñan...Onen aurreko dokumentua (850'ko bietan lenengoa) aztertzerakoan, zorretan utzi genuan ango giza-izenen aurkezpena, bigarren au aurkeztean, azterketa ori egingo genuala esanez.

Bete dezagun bâ, orain, an agindu genuana: ikus emen larruki artan agertu zitzaizkigun giza-izenak:

A)- Larrukia idatzierazi zutenak:

GARCIA ENNECONES

- GARCIA ENNECONES rege in Pampilona: Jaun au, Gartzia Enekorena, Iruña'ko erregea dugu.

915'tik 1150'ra lau izan omen ziran izen ortako erregeak Iruña'n. Au lenengo da. Eneko Aritza'ren semea. Danok ez gaude ordea zenbaki orrekin bat, ikusiko duzun lez. Nik beintzat bost izan zirala uste dut

ENNEKONES edo Eñekones, ots EÑEKORENA, errege aren abizena da, egiaz, gaiñera abizena edo ABA-IZENA, Eñeko zeritzan bere aitaren izenetik sortua dalako. ENEKO edo EÑEKO euskal-usai aundiko itza da. Alare, ez naiz asiko bere etimologiaren billa. Etimologi ori iñork ezagutzen ez daulako... eta Ennekones itzean «ENNEKO» itzaren enborra baiño «NES» atzizkia askoz arduragarriagoa zaidalako. Ona emen zergaitik:

«NES» eta «ES» edo «EZ» atzizkiak itz bat bera dira, «NES»en aurreneko «N» ori izki zentzu-gozagarri bat besterik ez da. Bera gabe, «ENNEKOEZ», itz zakarragoa ta latzagoa gertatzen bait da ENNEKONES baiño. Euskera, berriz, «kakofoni» ororen etsai amarrada izaki!!!

«EZ» (López, Pérez, Pelaez) «ES» edo «IZ» (Garcés, Péres, Martiniz) atzikiak bizi-bizirik dabilzkigu gaurregun Iberiar-Erdiugarteko abizenetan, noiz-bait aitarena izan zan izenari erantsirik. Bearrezkoa danean aurretik «N» gozagarria ere ipiñi oi zaie (Romano-nes, Pero-nez). Biak, «EZ» eta «ES» atzizki bat dira; Iberiar-Erdiugarteko erromantzeetan beintzat oso zarrak. Ain zarrak ere! Erromantze beroiekin batean jaiotako izenak izan dira!⁴

Baiñan atzizki oiek alare ez dira latiñezkoak. Erromatarren ondorean, Germaniarak, ots, Bisigotak, izan ziran Erdiugartearen jabe. Baiñan ez dira germanierakoak. Ezta, Bisigoten atzetik etorri ziran Arabitarren izkuntzakoak ere. Euskaldunak ote dira?

Naiz latiñezkoak izan ez, Itali'n agertzen zaizkigu lendabizi, burnigorri edo brontzezko ol batean zulakaitzez idatzirik, Askoli izeneko urian. Oso-oso goiz. Erroma'ko inperiotza jaiotako aurretik, Erroma errepublika zanean. Krist-aurreko 90'garren urtean.

Atzizki oiek latiñezkoak ez ba'dira)nola Itali'n agertu ziran beste iñon baiño askoz eta askoz leenago? Zeramazkitenek euskaldunak ziralako! Erroma'ko gudaroztean zaldizko talde bateko zaldunak.

Ona gertakizun aren edesti osoa: Errepublika izan zan Erroma aundi, indartu eta aberats egin zuana. Gero, inperatoreek, bakoitza Jainko bat zala uste izan zuten eta jainkoa bezala gurtuak izatea agintzen zuten inperatoreek, aberastasun ura alaiki —eta aski lizunki— ondatu besterik ez zuten egin.

Bikaiña izan zan Erroma'ko errepublika, baiñan orduango politika-era guztietan bezala, errepublika artan ere esku geiegi izan zuten gudarozteko buruzagiek, Ala, an ere ugari izan ziran anaiarteko guduak.

Gudu aietako batean, dirudianeaz ain bikainki jardun bait zuan borrokan eusko-zaldun talde arek, Scipion gudalburua, zaldun aiei «Ciudadanía Romana», edo «Erroma'ko Uritarkuntza» ematea bearrezkoa zuala uste izan zuan, eta Erroma'ko Uritar egin zituan danak.

Errepublikak oso-oso-oso nekez atzerritar bati eman izan zion goi-aipua zan ori, berekin eskubide-sorta naroa zeramana. Inperiotzakoan bai egin izan zan diru-pillo aundi baten truke uritarkuntza errez emate ori, (baiñan errepublik-aroan ez!

⁴ Latiñez idatzitako larruki zarretan oso-oso maiz aurkituko duzu «NES» atzikia: Larruki ontan bertan: Enneco-nes (Eneko-rena), Munnio-nes (Muño-rena), Scemeno-es (Ximeno-rena. Askotan «E»ori «I» biurtu oi zuten, azkeneko izki onen doiñuz agoskatzen zutelako. Adibidez, larruki ontan bertan Galindones eta Galindonis

Ez zan noski nolanaikoa izan Erroma'ko gudaroztearen barruan «Turma Salluitana» esaten zitzaion zaldun-talde artako gudari euskaldun aien jardunke-
ra. Danak izan bait ziran ain oituraz-kanpoko era txit onugarrian sarituak.

Ezagutu naiko duzute noski Askoli'ko brontze edo tupikian zer ikusi daite-
kean. Nere itza damaizuet, nere irakurle adiskide maiteoi, aldizkari onen dato-
rren zenbakian Askoli'ko tupiki ori aztertuko degula⁵.

«Ez» «Iz» «Es» «Is» atzizki oiek ez dirala latiñak, esan dut; baiñan esan dedan
ori obeki mugatu bearra dut. Latiñezkoak ere bai bait dira oien arteko «ES» eta
«IS» atzizkiak beintzat. Eta bearrezkoa dutenean eraman oi dute izki doiñu—
gozagarri bat: «N» edo «G».

Baiña...:

LATIÑEZKOAK DIRANEAN EZ DUTE EUSKERAZKOAK DIRANEAN DUTEN
ZENTZU BERDIÑA.

Euskerazkoak diranean «NORENTASUNA» adierazten dute; Latiñezkoak
diranean, «NONGOTASUNA».

Orrela adibidez, ENNEKO-NES itzaren «NES» orrek, euskalduna dalako,
nongotasuna ez baiña norentasuna adierazten digu: ENNEKO-RENA. Baiñan
BASCO-NES itzaren «NES» atzizkiak, latiñezkoa dalako, norentasuna ez baiña
nongotasuna da agertzen diguna: BASCO-NES, BASKONI'KOAK.

Berdin gertatuko zaigu BITURI-GES itzarekin. «GES» atzizki orrek, latiñezkoa
dalako, norentasuna ez baiña nongotasuna erakusten digu: Bituri-Ges = Bituri-
koak.

BITURIGES

BITURIGES edo Bituri'ko oiek, erromatarrek esan zigutenez, Iruña ta Orrea-
ga bitartean bizi ziran, ots Euskalerraren biotz-biotzean. Ala, beren erri ark,
BITURI'k, naitanaiez izan bear zuan euskalduna. Ortik onako ondorio au atera
nai nuke: BITURI ta BITORI itz bat bera dirala iñork ukatuko ez didalako,
Araba'ko, eta gaur Euzkadi'ko, Uri Nagusiaren izena ere, BITORI, Euskalduna
dala; ez duala erderazko VICTORIA'rekin zer-ikusirik.

Orixe da, ainzuzen, gure BITORI euskal-izena dala oiukatzeke erabilli oi
dedan arrazoietakoko bat. Baditut geiago ere. Jakin nai dituanak, neri deitu bes-
terik ez du.

Orretarako ipiñi oi dut nere izenpenaren ondorean nere urrutizkiñaren zenbakia.
Goazen berriro gure larruki auetako giza-izenei begiraldi bat ematera:

GARCIA ENNECONES

– GARCIA ENNECONES rege in Pampilona: Jaun au, Gartzia Enekorena,
Iruña'ko erregea dugu.

915 edo 926'tik 1150'ra lau izan omen ziran Iruña'n izen ortako erregeak.
Gure au, ordea, lenagokoa da, 852'koa, Eneko Aritzaren semea.

Euskal erregetzaren astapenean, bi korapillo ditugu euskotarrok. Bata Gar-
tzia izeneko erregeen zenbatgarrenari dagokiona. Bestea, gure lenen erregea
zein izan ote zan ziur ezin jakin aal izateari buruzkoa:

⁵ «Askoli'ko beruna» ere esan oi zaio tupizko ol orri.

LENENGO LAU ERREGEAK

Esan oi danez, onoko auek izan ziran Iruña'ko lenen lau erregeak:

- IÑIGO ARITZA (824-853).
- I GARTZIA ENEKORENA (852-870).
- I FORTUM GARTZIARENA (870-905).
- I SANTXO GARTZIARENA (905-925).
- II GARTZIA SANTXORENA (926-970).

Baiñan ez gaude danok zerrenda orrekin bat: Ortik gure bi korapilloak:

- Aurrenekoa: gaur edestilari askok Gartzia izeneko erregeen artean LENENGOTASUNA, Gartzia Enekorena'ri ez baiña Gartzia Santxorena'ri eman bear zaiola diote, ots, guk II'a lez aurkeztu dugunari.

¿Ori zergaitik? Gure zerrenda ortako lenen iru Errege oiek (Iñigo Aritza, Gartzia Enekorena eta Fortun Gartziarena) euskaldunen buruzagi bai, baiña egiazko errege izan ziranik uste ez dutelako.

Beren ustez Iruña'n egiazko Erreiñua, I SANTXO Gatzziarena'rekin asi zan. Egia da errege orrek sendotasun eta benetako ziurketa sendoa eman ziola gure Erreiñu koxkor ari, baiñan ez zait iruditzen ori arrazoi naikoa danik, bere aurreko iruak egiazko errege izan ziranik ontzat ez artzeko.

- Bigarren korapilloa: Orain gutxi arte edestilariak Euskalerriko lenen erregea Iñigo Aritza ez baiña Gartzia Jiménez, ots, Gartzia Ennekorena izan zala uste izan zuten edestilari askok, Garibai'ri ta gai askotan aren bidetik ibilli zan Mariana'ri jarraituz. Uste ortakoa izan zan Navarro Villoslada ere bere «AMAYA o los Vascos en el Siglo VIII» eleberrian Naparroa'ko LENEN ERREGE Gartzia Jiménez ipiñiz, au baita, Amaya'rekin batean, edestiaren aldetik oso-oso balio motzekoa dan liburu orren protagonista.

Ala ikasi nuan neronek ere batxilleratokoan, «*el primer rey de Navarra fue García Jiménez. Fue alzado por rey en las Amescoas aunque otros dicen que en la Burunda*».

Erregeen irukoitzasun ortaz «Euskerazaintza» deritzan aldizkari ontan bertan itzegiña naiz.

Itz bat esan nai nuke Navarro Villoslada'ren «Amaya» eleberriari-buruz: Onako auxe: Naiz edestiaren aldetik eleberri ori txit balio urrikoa izan, zor aundia diogu bâ abertzaleok Navarro Villoslada'ri, izan ere, naiz agian bere naiaren aurka, bere liburu orrek lotan zeuden euskaldunei bikainki agertu bait zien begien aurrera Ama Euskalerraren nortasun ederra, ondorioz Euskalerrarenganako maitsuna bizkortuz, eta orrela «euskotarren Aberria Euzkadi dala» ontzat artzeko euskaldunen gogoa gertutuz.

* * *

GULGESINDUS

– GULGESINDUS gotzaia. Bere izenak germaniarra dala dirudi. Ondo ezaguna dugu. Iruña'ko gotzaia bait zan, —»...*in episcopatu in Pampilonia*» (sic)—, Euskalerrri artako lekaidetxeak ikusi ondorean Done Eulojio kordobatarrak idatzi zionean.

FORTUNIUS

– FORTUNIUS edo FORTUN. Leire'ko abata zala diosku larrukiak: «*Abbas Fortunio in abbatia in monasterio que dicitur legerense*». «Leire'koa esan oi zaion lekaidetxean abata»

Fortun, Fertun, Fertungo, Fortunio, Fortungo, euskaldunek asko erabilli zuten izena da; latinezkoa; euskeraz «Adu On» edo «Zorion» esan nai du. Beranduko Antziñate aroko larruki piñatar auetan berrogei ta bi aldiz agertzen zaigu.

* * *

SEI LEKAIDETXE

Ondorengo sei aukerak lekaidetxe berriaren sorketaren eta batez ere lekaidetxe berriari egindako alor-kopuru ugari aren emaitzaren lekukoak dira:

- MICARRO MENZONEZ.
- GUTU MUNIONES.
- GONIS GALINDONIS.
- EXEMENO BANZONES,
- GALINDO BERTUIONIS.
- GALINDO SCEMENONES.

Begira egiezu 6 giza-izen oiei. Zarrak dira IX mendekoak. Dauden bezala, latinez idatzita, ez dute euskal-itxura aundirik baiña ez dira latinezkoak ere, ta seietatik ez da bat bakarrik kristaua. Baiñan alatagutziz gizaseme aiek, naiz izenez ez kristau ez euskaldun izan, egiazko kristauak ziran, eta euskaldunak. Kristauak, lekaidetxe bizkorrez ornitutako Ipar-Aragoi artan oro kristaua zalako, eta sei gizon oien izenak, gaiñera, jez al ditugu, ainzuzen, Lekaidetxe baten sorketan lekuko izan ziralako larruki ontan idatzirik aurkitzen?. Bestalde, mende artan oraindik, eta baita geroxeago ere, kristauen izenak kristauak ez izatea ez zan oituraz kanpoko gauza.

Ta, euskaldunak zirala ez daiteke ezbaiean ipiñi. Aragoi'ko iparralde ura zeoro zan euskaldun orduan eta askoz geroago:

XIV mendearen erdian Jaka'n euskeraz itzegiten zala esaten duan larruki bat badugu. Baita beste bat ere XVI mendekoa, Oska edo Ueska'ko Urian bertan euskeraz itzegiten zala dioskuna.

XVII mendean, berriz, Arnaldo Oihenart'ek, mende ortan bertan idatzi zuan «*Notitia Utriusque Basconiae*» liburuan, ez diosku Jazetani osoan euskeraz itzegiten zala, ez..., izan ere, askoz garrantzi aundiagokoa bait da esaten diguna: Jazetani, alegia, Bizkai edo Gipuzkoa bezala oso osoan Ego-Euskalerrriaren probintzi bat zala.

XIX mendearen asieran Jose Domingo Garat'ek Auñamendiaren egoan «Euskera Katalauni'ko mugara arte mintzatzeko zala idatzi zion bere adiskide Napoleon Bonaparte'ri txosten ofizial batean.

Eta, XX mende berean, gure aurtzaroan, Ueska'ko Yebra de Basa'n eta Zaragoza'ko «Bost Urietako» batean, Uncastillo'n, euskerak bizirik jarraitzen zuan oraindik. Au egiztatzeko duten dokumentuak aldizkari ontan argitaratua naiz.

So egiezu berriro zerrendako 6 izen aien abizenek. Danak daramakite aipatu-berri dugun «NES» «NIS» atzizki norentasun adierazlea: Micarro Menzonez... etabar.

Izen eta abizenen sustrai diran giza-izen oiek, Galindo ta Exemeno —ta izen bera dan Scemeno (Jimeno)— izan ezik, izengoitiak geiago dirudite izenak baiño: etheen izenak agian; Euskal errietan oiturazkoa bait da jendeari bere jaiotetxearen izenez deitzea.

Orrela MIKARRO izengoiti bat dala esango nuke nik, ezagutu bait dut Napparro'ko Betelu'n izengoiti orren antzeko izengoiti bat, MUTXARRO, zeraman etxejojaun bat.

Eta Mikarro orren abizena, MENZONEZ, lumalariren batek oker idatzitako MONZONEZ dala, ots, MONZONENA. «Monzon» Indostam'go aize euritsu baten izena da eta Ueska'ko erri aundi batena. Ta zaude ziur irakurle Aragoi'ko Montzon ori ez dala indierazko izkuntzatik artutako itza, euskalduna baizik. Beraz, Montzon zan Mikarro gure adiskide zar arek zeraman abizenaren sustraia.

GUTU MUNNIONES. Gutu zer dan ez dakit. Izengoitia dirudi. Bizkaierak badu Gurtubai itza, Gurtu-(i)bai abizen lez. «Gutuna», «karta» edo «epistola» izateaz gaiñera, euskera osoan gauza txiki, polit, maitagarri bat da «eskapulaioa», adibidez. Ta «kutuna» ta «maitea» zentzu bera duten itzak dira. ¿Izengoiti-eran esaten ote zioten jaun ari «KUTTUNA»?

MUNNIONES edo, («NNI»=>«Ñ»), MUÑONEZ, «Muño'rena» da. Muño Euskalerriko idazki zarretan sarritan agertzen dan izena dugu. Zazpi aldiz bai beintzat Piña'ko larruki auetan «Beranduko Antziñatean»⁶. Gure III Santxo'ren emazte batek MONNIADONA, ots, MOÑADONA izan zuan abizen:

Muña'ren azkeneko «A» Muño'ren «O» bera dala esan bearrik ez dugu. «O»z amaitzen diran itzak azkeneko «O» ori maiz biurtzen bat dute «A» beste itz batekin alkartzean: muño+gorri=muñagorri, arto+buru=artaburu, ardo+gela=ardangela, garo+di=garadi, mando+ko=mandako, asto+belarra=astabelarra, otxo+kume=otsakume etabar.

«Dona» latiñezko «Domina»ren, laburpena dalako, erregiñ aren izena, Muñadona, MUÑA ANDREA zan euskeraz.

EXEMENO BANZONES. Esan dut idazki zarretako Exemeno, Scemeno, Eximino, Semeno eta Xemeno izen bat bera dirala: Jimeno edo Ximeno, gaur. Au ere gura lurralde zar ontan ain ugari agertzen dalako, emen sortua dala dirudi; euskalduna, beraz.

BANZO zer izan daitekean ezin esango dizut. Aski ugari agertzen da izen bezala Beranduko Antziñatean idatzitako larruki ontan: *Bancius* Labasal'ko Yulen Deunaren lekaidetxeko abata baten izena zan 893'an. Izen ortako beste abata bat, «*Bancius abbas*», 983'ko larruki batean dator, II Santxo Abarka erre-

⁶ «Beranduko Antziñatea»: Gaztelera, «ANTIGÜEDAD TARDIA». Nere iritzi, Euskalerrian Beranduko Antziñate ori X mendearrekin amaitzen da, III Santxo Nagusiaren erregetzakoa «Alta Edad Media» edo «Erdiara Garaia»ri asieran emanez.

ge zala. «*Dominus Bancio clavero de rege*», «III Santxo Nagusia'ren giltzazaiña zan 1027'n. Eta beste lau, urrengo urteetan «*Bancio escriba*», «*Vancius frater*», «*Bancio presbiter*», «*Banzo* (sic) *Adogüeri*» eta «*Don Bancio de Agüero*». (Erri au, Agüero, ez da Kantabri'n dagoana, Ipar-Aragoi'ko beste bat baizik).

GONIS GALINDONIS. Ez dakit Gonis ori zer izan daitekean ¿Larruki ontan eskua sartu zuten lumalarietako batek gaizki idatzitako Gomis edo Gomiz ote?

GALINDONIS, Galindo'rena dugu, eta GALINDO euskera zarrean oso maiz agertzen zaigun gizaizena. Piña'ko kartulario ontan, Beranduko Antziñateko larrukietan bakarrik ogei ta amazapzi aldiz agertzen zaigu.

Larruki onek berak ere badamaigu izen ori zuten beste bi gizonen berri: GALINDO SCEMENONES, (Ximeno'ren Galindo) eta GALINDO BERTIONIS (Berzio'ren edo Berzion'en Galindo).

Galindo'k naitanaiez izan bear du izen euskalduna, naiz bere esan-nairik eza-gutu ez. Seguruaski Aragoi'ko euskerazkoa jatorriz, geienbat gure sortalde artan agertzen bait da.

BERZIO edo BERZION zer dan asmatzerik ez dugu. Alare, BERTZI-O, BERTZI-ON, itzak badu euskal-antza polita, «O», «ON», egoitza adierazten digun euskal-atzizkia bait da.

* * *

IDAZLEAK

Eta ona emen bigarren larrukikoak. 850'ko Uztaillaren 5'ekoak:
Larrukiaren «idazleak»

EZCEMENO

FESSEMA

BELLESSIMA

Iru gizakume oiek aideak zirala dirudi. Senideak agian. Fessena'k berak esaten du Bellessima ¿Bellisima?, («E» izkia «I» agoskatzen bait zuten) aipa zuala. ¿Eta Jimeno? Bera ta Fessena agertzen dira lendabizi larrukian biak lekaide-txeari alor bat bera emanez. Lerro batzuk geroago datorkigu Bellessima. Jimeno ta Fessena, biak ziran era berdiñean lur aren jabe. ¿Zer ote ziran bata-bes-tearenganako? ¿Aita alabak?, ¿senar emazteak?, ¿anai arrebak?

Ta? ¿Iru izen oiei buruz ezer geiagorik ez? Ez bâ. Jimeno'z, mintzatu-berria naiz; Fessena'z zer esan ez dakit, eta Bellissima'ren esan-naia, itxuraz beintzat, naiko argia dala dirudi. Ori, BELLISSIMAA (irakurri ezazu Belisima) latiñezko «bellus-bella-bellun» itzaren aundiera edo superlatibo emea ba'da! Izan ere, lai-ñezko itz orren atzean, euskerazko BELA bat egon bait daiteke: Bela-te, Bela-bieta, Bela-untza, Bela-skoain, Bela-aran, eta orrelako izenetan datorkigun Bela.

LEKUKOAK

A) BEREIZIAK

-GALINDONE

-GARSEA ENNECONIS.

– Izen oiei-buruz ez dut ezer asko esan bearrik «Ennekonis» eta «Galindone» (azkeneko ori, larrukian, ablatibu edo non-keran dago), aiztintxe azaldu bait ditut.

Esan dezadan larruki ontako Galindo au Aragoi'ko Kontea zala, eta Gartzia Enekorena Iruña'ko erregea: «*Facta carta donationis ecclesiae III nonas iulii, regente domino Galindone Araone, Garsea Enneconis Pampilona*»: «Elizari uztailaren 5'ean emandakoari-buruzko gutun au Galindo konteak Aragoi eta Gartzia Enekorena'k Iruña jaurtzen zutenean idatzi zan».

GARTZIA, arras izen ugaria Akitani'tik Errioxa'ra Euskalerra Zar osoan. Zer esan nai duan ez dakigu. Badira «Artza» abere-izenetik datorrela diotenak. Egia da, esan dedan bezala, antziña artako euskaldunek gizakumeei abere-izenak ipintzeko oitura bazutela eta egia da, baitare, noizbeinka «HARTZIA» izena agertzen dala dokumentu zarretan, baiñan ez, «Hartzia» ori eta «Gartzia» izen bat bera dirala esateko aiña.

«Hartzia» oso-oso gutxitan agertzen da bâ, eta, alderantziz, arrigarria bait da «Gartzia»ren agerketen ugartasuna!

B) ARRUNTAK

– INGILIAM: («LI»=>LL»), INGILLAN. Ez du euskal-itxura aundiegirik.

– GALITTO: ¿«GALI-TTO», «Galitar Txikia», izengoiti modun? Ez zait ori aiñ ondo esana iruditzen: etimologi aulxamarra izateaz gaiñera, «Gali», gaurko Frantzi, bi «L»z idazten bait zuten latinez: GALLIA, LA FRANCIA.

– SAMUEL: Ebertarren erderazko itza. Samuel Israel'go anfiktionikoan «Epaille» esan oi zitzaien Jaurleri aietan azkenekoa izan zan.

– DONNOLUS: («NN»=>Ñ»), DOÑOLUS. (¿?). Itz orren «Donno», Jaun esan nai duan «Domno» bezala, latinezko Dominus itzaren laburpana ba'litz, DONNO-LUS, JAUN-TXO izango litzake

– BOSO: ¿BASO?.

– ASNARIUS. «Asno», latinezko «Asinus»tik sortua, euskeraz zer dan bada-kizute: ASTOA, (bearbada, au ere latinezko «Asinus»tik sortua. Asinarius «astogizona» izango litzake: «astozaiña» adibidez, edo asto-saltzaillea, baiña baita «astoaren antzeko gizona» ere, gure gaurko euskeraz ASTAKILLOA.

Bâ Asinarius izan zan izenez Bisigoten aroko Euskalerra Zar aren ego-egoan zegoan OKA uriko gotzaia, Toledo'ko kotzilioetara joan zana. ¿ASTAKILLO ez dala gotzai batentzat izen egokia? Ez zaitez kezketan nâsi. Oitura bait zuten Gotzai aiek, beren apaltasuna erakutsi naiez, beren buruei izen iguingarriak ipintzea. Batek, STERCOREUS zeritzan: «Zimaurraz betea», edo berdin dana, «Kakatsua».

Baiñan...baiñan... «Asinarius» ori ¿ez ote da «Azenarius»? , eta «AZENARIUS au eta «AZENARE» ¿ez ote dira gaurreguneko «AZNAR» bera?

Bai, Ubieto'ren ustez, ta uste orri jarraituz, eta danak zerenda bat berean nâsirik, 19 «Asinarius», «Asnari», «Azenare» eta «Açnar» damaizkigu Piña'ko kartulario oni-buruzko bere liburuaren azken orrietako gizaiztegiari.

Beste kartularioetan ere badatoz izen oiek. Itz bat ba'lira bezala nâsirik, Albelda'koan, 19. Siresa'koak, naiz ortografi ezberdiñez, soilki AZENARIZ eta itz ontatikik sortutakoak damaizkigu: guztira, 4. Kukulla'koak, «AZNAR» itza bakarik dakar, 12 aldiz, eta, bein, AZNAREZ.

«III Alfontso'ren Kronikak», bat bakarrik ere ez!

Orrek ¿zer esan nai ote du»? Aznar itza Sortalde ta Erdialdeko Euskera bakarraren itza dala? Sartaldekoak itz ori ezagutzen ez zuala? Ezpairik gabeko gauza bait da, AZNAR izen euskalduna dala.

Itz guzti oien agerketa oiek, ordea, IX mendean gerokoak dira, beraduegi-koak beroietaz esan daitekeanak bisigoten aroko gotzai aren izenarentzat balio izateko. Nere iritziz, aren izenak, «ASINARIUS»ek, «ASTOA»rekin zer-ikusirik geiago bait du «AZNAR» (latiñez «AZENAR») itzaren barruan izkutaturik omen dagoan «AZARIA»rekin baiño.

- AURIOLUS, («AU»=»O»), ORIOLUS, («Lus», latiñez atzizki txipitasun adierazlea da. Adibidez, «puerulus», «aurtxoa»). Ori orrela dalarik, ORIOLUS ori, ORIOLTXO dugu euzkeraz.

ORIO, sarritan agertzen dan izena: Beranduko Antziñatean, eta Erdiari Goikoaren sarreran: bederatzi aldiz Peña'ko Kartularioan; bein, Siresa'koan, 978'ko larruki batean: Baiñan larruki ortan gure larruki ontako «*Oriolus episcopus*» orrek *ARIOLUS* idatzi zuan bere izena: «*Ariolo episcopo in Aragone, Belasco episcopo in Pampilona et Benedictus episcopus in Nagera*».

Errege bera da, bere emaztearekin, bi larrukiak ziurtatzen dituana: II Santxo «Abarka» Urraka erregiñarekin: «*indigni et exigui Christi famuli*» (merezki gabe Kristo'ren serbitzari kokkor geran) *Sancius rex et Urraka (sic) regina*».

Kukulla'ko Donemillan'en lekaidetxeko kartularioan bederatzi aldiz agertzen da ORIO eta amabost aldiz ORIOLEZ. Ta, 929'KO larruki batean ORICULUS, ots, ORIOLTXO, latiñez «culus» ori, gure «txo» bezala, atzizki txipitasun adierazlea dalako.

CENTOLLUS.)?

ELLEBONUS.)?

EMBOLA.)?. Iru izen auetaz, zer esanik ez dut.

AGILA. Iku iru lerro beerago AGILANIS.

GALINDO SALOMON. Azkeneko izen au, Biblia'ko errege jakintsu arenetik, jasoa ez dut beñere ikusi gizaseme bati jarria.

ENNECO eta Galindo. Bi izen auetaz ere mintzatu-berria naiz.

AGILANIS. Agilanis, «Agila'rena» da. Agila, latiñez Aquila, euskeraz Arrano da. ¿ARRANORENA ote zan Jaun aren izena, lumalari batek gero erromantzezko AGILARENA biurtua?

Izen ori, ordea, «G»z idatzi zuan. Bi aldiz gaiñera: AGILA eta AGILANIS. Gaztelarren antzera «G» ori «J» agoskatua izatea nai ote zuan? Orrek, ordea, zailla goa egiten du itz oien etimologia.

* * *

– Done-izenak

– MIREN DONEA: «...*fecerunt ecclesiam Sancte Marie Fontisfride*»: «Miren Deunaren Fontisfride (Iturriotz)'eko eliza egin zuten».

Eta, gauza arrigarria gure dokumentu zarretan: 850'ko larruki onek ez damai-gu beste doneren izenik.

Ona orain emen, urte ortako bigarren larrukiak, Uztaillaren bostekoak, damaizkigunak:

– YONDONIBIXINTXO edo DONEBIXENTE: Done au, Ueska'n jaiotako irugarren mendetik laugarrenarakora euskaldunen artean mixiolari izan ondorean martiri izan diakono ura bera dugu. Ala irabazi zuan bere erritarren artean deikera txit onuragarri ori: YONDONIBIXINTXO.

«*De Sancti Vincenti de Arres*»: «Arres'ko Yondonibixintxo'rena»: larrukiaren sarrerako izenburua da.

– YONDONIMARTTI. Au ere, euskalerriarekin zer-ikusit aundia izan zutelako YONDONI izengoiti aitzakorra irabazi zuten lau Done aitako bat dugu. Turena'ko Gotzaia izan zan. Parroki eta lekaidetxe sortzaille aundia IV mendean, eta bere lekaideen bidez Ipar-Euskalerriarekin lan bikaiña egin zuana.

YONDONI AURRE-IZENA

YONDONI izena irabazi zutenak, —Ueska'ko Yondonimartti eta Yondonibixintxo'z gaiñera—, III mendeko gotzai bi bakarrik dira. Mende artan itxasotik itxasora luzatzen zan Euskalerriak izan zituan gotzai bakarrak: TARRAKO edo Tarragona'ko Fruktooso, YONDONIMURTUX, «Ego-Euskalerritako gotzai, bata; eta bestea, Akitani'ko Tolosa'ko Saturnino Donea, YONDONIXATURDI, Ipar-Euskalerritako gotzai. Eta orduan elizbarritiko mugak, ez bait ziran gaur bezain ziurrak, egia dala dirudi Iruña'raiño etorri zala, eta bera dela iruñsee-ekin ain gogo berot gurtzen duten San Zernin.

Lau oiek dira Euskal-Elizaren sorkuntzakoan euskaldunengandik izengoiti eder ori lortu zuten doneak.

Ez zuan ori lortu orduango beste Done euskaldun aundi batek: Ueska'n jaiotako Donelorentzo'k. Agian bere lan arrigarria, bere errian ez baiña atzerrian, Erroma'n, egin zualako.

Euskalerritari era berezian loturik egon ziran lau done oititik landa ere, oso gutxi izan ziran izen onuragarri ori irabaztera iritxi ziranak: zazpi; eta bat bakarrik ez geiago, naiz Elizaren lenen mende aietan, ugari izan Done benetan aundi ta ospetsuak.

Ona emen zazpi oiek: Iru goiaingeruak (Mikel, Gabirel eta Errapel). Donibane batailaria, lenen Aitasuantua eta Apostoluetan aundiena (Kepa eta Paul), eta, azkenik, Elizaren aurreneko martiria: Donestebe Diakonoa.

Eta papo! Tolosa-aldeko umeek zerbait bukatu dala adierazi nai dutenan esan oi duten bezala.

* * *

Bigarren larruki onek ere ez digu beste donerik iñor aipatu.

Latiegi Eraso'tar Bixente
Bitori 945.23 31 40

EUSKALDUNAK ETA EUROPAREN BATASUNA

(Itzaldia: Euskerazaleak: Bilbao'n 2004-11-23 eta 26)

AURKEZPENA:

Arrastion, itzaldi onetara etorri zareen guztioi, eta on-egin daigula danoi, onen mamitik ulertzen dogunak.

Azkenean, zuek galderak egitea gura neuke, nik be zeozer geiago ikasi nei-kelako, eta danok batzar onetatik, al dogun zeaztasunezko ulermenik ederrenean urten daigun.

Errezago gaiari jarraitzeko, Martin`ek itaunak egingo dauz eta ni erantzun.

1.- Zergaitik sartu bear gara Europa`ra Euskaldunok?

a).- Europa sortu zanetik, Euskalerrria izan dalako orainarte demokrazizko askatasunaren ikurra ekarri dauana.

– Ainbeste milla urtetako bizitzan JAINKOA`ri begira, sinismen aundia lortu ebalako gizon/emakumeen NORATASUNEAN.

– Eta Ludi au, dabillen bizidun izakia dalako: bas-aberetatik asi zanetik, borroka asko euki dauz bere bizitzan, iñor ez dala nor, besteak baiño eskubide geiago eukiteko konturatuarte.

– Ikas-bide orretatik, Nortasunaren arteko Demokrazi ederrenean kokatu zalako, or daukaguz gure LEGE-ZARRA`ren oiñarriak, bear doguzan antola-menduak bideratzeko.

2.- Zein izan zan Erromatarra ekarri eben bidea?

b).- Erromatarrak, ariñagoko eredu batzuk oiñarri lez artuta, menperatzaille-erdirakoien sasi-jainkotasunean ezarri ziran, ararte erri ezberdiñen artean lortu ziran demokraziak apurtuta, danak euren zorpeko morroitasunera bideratzeko.

– Andik aurrera, menderatze orreik lortzeko, Zezar`en atalburu bat ikur lez artu eben “ VENI, VIDI, VICI “.

– Len, batek bakarrik ezin ebalako Mundua`ren gizartea bere kontrolpean aurrera eroan, berezko erriak ezin ebazalako ezereztu, sortu ziran jaurkintzarako era barrien gogapenak, erromatarrak euki eben sasi-ametsaren asmakizunakaitik menderatuta geratu ziran.

Munduan, eta Europa onetan batez-be, ainbat negargarrizko borroka latzak sortu ziran eta sortzen dira, norkeri orren eragozpenagaitik.

– Menperatzailleak beti erabili dabe atzalburu “VENI, VIDI, VICI “ ori, berezko errien artean daukien oiturazko antolamenduetan errotarren jaurkintzarako, maltzurrezko guzur orreik, naazketak eragin daiezan, eurak daukien sasi-jaintasunezko ametsetan garaille agertzeko.

– Orregaitik, edestia zeaztasunaren bidez banandu egingo dogu, aldi ezberdiñetan beartuta sortu ziran jaurkintzaren era barri orreik gaurko egunerarte, zergaitik izan ziran jakiteko, eta bide batez, beren jarraitasunezko azalkuntzan

ikusi daigun, Izadi onen legean eta babeserako borondate aundi baten, berez jαιο ziran erriak bakoitzaren bereiztasunean nortasunezko zentzu aundi baten. Norkerizko amets-gaizto orreik, andik ona edesti guztian eta gaur be zergaitik menperatu gure dabezan.

d).- Eta gure Euskalerrian, Euskadi`k Aberri-lez daukan Nortasunezko arazoak ulertu daiguzan leenengo, gure gogapenak eta Euskalerrian bizi diran guztienak, Lotsagizunezko ardura ederrean sartu gaitezcan bigarren. Askatasunaren ezaugarria ulertu, lortu ta gero, sortutako errien-artean, Bakez bizi gaitezcan Europa onetan.

e).- Eta Olazar`tar Martin`ek, gai onen azalpena, nik egin bear nabela esan ebalako.

3.- Azaldu egizuz zure azterketaren bost zatia

Asi gaitezcan ba, Euskalerria Europa Alkartuan aztertzen. Gogoan daukaguzan okerrak Euskaldun lez zuzentzeko, eta Euskadi`ri zor dauksaguzan ardurak, lotsagizun aundiz bete daiguzan.

Arazoi-bide ori, bost zeatzasunezko zatitan bananduta eskaiñiko dauksuet. Leenengo Europa`ren aurkezpena, sarrera labur baten eginda. Eta azkenean, gaurko arazoen egoera ikertuta, Euskadi`ri buruz, ondorio labur bategaz amaitzeko.

1`go Zatian.- Sarrera labur bat Europa sortzen aurkeztzeko.

- 1.2.- Euskalerria.
- 1.3.- Grezia.
- 1.4.- Erroma.
- 1.5.- Erroma, Ele-Eder ta Eder-Lanetan.
- 1.6.- Erroma ta Laterazko Izkuntza.
- 1.7.- Erroma ta Legea.

2`gn Zatian.- Erroma osteko Europa Sortzen.

- 2.1.- Erromatarren osteko Europa Sortzen.
- 2.2.- Mauritarrak.

3`gn Zatian.- Godo`en osteko, Europa`ko Erreiñuak Sortzen.

- 3.1.- Europa`ko Erreiñuak Sortzen.
- 3.2.- Erreiñuak eta Jauntzak Sortzen.
- 3.3.- Nafarroa`ko Erreiñua Sortzen.
- 3.4.- Bizkaia`ko Jauntza.
- 3.5.- Araba`n, Arriaga`ko anaitegia (cofradia).
- 3.6.- Gipuzkoa.
- 3.7.- Zer gertatu zan Errege-Jauntzak sortu ziranetik ?.
- 3.8.- Araba`n.
- 3.9.- Bizkaia`n.
- 3.10.- Gipuzkoa`n.
- 3.11.- Nafarroa`n.
- 3.12.- Zergaitik esaten dot nik, Errege Katolikuak ez ebela euki gogorik, Godo`en kaizar menperatzaillae ariagaz edo Espaina kaizar-zale-tasunagaz jokatzeko.

4`gn Zatian.- Europa alkartzeko jokabide okerrak.

- 4.1.- I Karlos.
- 4.2.- Napoleon.

5^{gn} Zatian.- Europa Alkartzeko Bide Barriak eta Ondorenak.

5.1.- Jaurkintzan Zelako Ondorea Geratu Zan Erregetza ren Ostetik ?.

5.2.- Arana eta Goiri`tar Sabino.

5.3.- J.E.L., Agirre`tar Jose Antonio eta Europa.

5.4.- Errien Europa ala Laterrienak ? Zelan Alkartu Biak ?.

5.5.- Gaurko Egoerean Zelan Sartu or Laterri ez diran Erriak ?.

5.6.- Zelan Sartu Ibarretxe`ren Esondapena ?.

LEENENGO ZATIA: EUROPA-AURRERA

1.0.- SARRERA

4.- Europa-aurreko gizakiak

1.1.- EUROPA SORTZEN:

K. a. orain 500.000 urte inguru, Europa`ra sartu ziran leenengo gizarteak egin eben.

Eta Neardental`ak ziran, azkeneko izotz-aldi ostean, bakarrik geratu ziranak.

Gero, Magdalenienese eta Azilienese arteko denborak dirala, 15.000-10.000 urte Kristo baiño ariñago, gaur daukagun itxuran edo giza-izaeraren azkeneko aldaketakaz “Kromañoñ-giza” agertu zan, Neardental`ak baiño askoz geiago aurreratuta egon ziranak, eta oneik urtsutu egin eben aurrekoen Europa.

Gaur, Europa`ri buruz goi-maillako ikerketan dagozanen artean: “Hamel`tar Elisabet, berrien idazlea; Wennemann`tar Theo, germaniar ele-jakintzaren mai-xua (catedratiko); eta Foster`tar Peter, Kambridges`ko ikastetxe nagusian genetika`ren irakaslea” dira. Eta “Spectrun Wisenschf “ Aleman aldizkari jakintsuan argitzen dabe euren ikerketaren emoitza. Eta ezagutzera emoteko, au diño:

“Europa`ren oiñarrizko gizartean, edo gizartearen genetan %`tik 75 Euskaldu-nak dirala, eta euren oiñarrizko izkuntza Euskerea dala “.

Eta “ Orduko Europa`ren izotz-urtzean, eiztariak urtze orren ondorioz, izotz-oreiñak eta Mamutzar`en iges-aldian edo atzerakada egitean, euren atsegiñez-ko giroan egoteko, Euskal eiztariak Europa`n zabaldu zirala “.

Orregaitik aurkitzen dirala Europa guztiko baztarretatik Euskara`ren oiñarriz-ko itzak: “ Aran, Ibar, Ur “ eta abar asko.

Eta Arrinda`tar Anes`ek diño: “ Jakin aundiko gizon bi onein eta emakumeen esanetan, ez dagola adimen edo ezagumenen gabetasunik “ EDESTI-AURREA, ODOLA eta GENEAK, gaur gai onen inguruan ikerketaren bidez ekarri dozkue-nak, alan emoten daualako ezagutzera.

Alan sortu zan Europa...?

Itxaron egin bear, Mundu onen goi-maillako jakitunen azken eritziari.

Dana dala, Europa`ren edestia, 1.000 urte Kristo aurretik gitxi gora-bera asten da. Eta leenengo kultur-mail edo jakin-maillazko gunea Grezian agertzen da.

Orregaitik, lan onen asmoak beteteko, goian azaldutako zeaztasunetara joan bear dogu.

5.- Euskalerrria sasoi aretan

1.2.- EUSKALERRIA:

Euskalerrria, Kristo baiño 1.000 urte ariñoago, jakituri aundiko gizartea izan zan, ordurako ikas-bide luzea euki ebalako bizitz onetan.

Babeserako, eizarako eta larru-jantziak egokitzeko arria lantzen, gain-gaiñoeko maixuak izan ziralako bear eben tresneria lortzen.

Baiña danez gain Izkuntzan, eta beragaz batera gizarteko antolamenduan.

Or ! daukaguz, eurekandik etorrita JAUNGOIKUA ta LEGE ZARRAK, gaur be paregabeko oiturazko-legeak diranak demokrazia on-baten bizitzeko.

Gizarteko antolamenduan euki eben jaurkintzazko eraek, euren bizitza pakezko egokitasunean irauteko, erkalderriko edo errepublika-zale baten antolamenduan bizi ziran. Bizente Latiegik esaten dauan lez: Laterribako erri sendimenduan eta errepublikako zaletasun baten, danon nortasunak ondo babestuta (ANFICTIONIA) edo ELKARTASUN eder baten.

Ez eben geiago bear, eta BASATIEN izena baten batzuk ipini ba-eutsoen, oneik, agertutako menperatzalleak ziran. Menperatzeko alegiñak alperrekoak ziralako, eta euki eben izkuntza, basati-izkuntza zala esaten ba-eben, naastebako eta zeaztasun aundiz eraikitako izkuntz-berezia zalako.

Gaurko-lez, gaia, sasi-jainkotzat elburu artuta daukien Menperazale-ak, ez eben aitzen, Euskaldunak euki eben Nortasunezko Izaeraren Sinismenean. Beti indartsu, nortasunaren askatasunezko egarrían JAUNGOIKOARI begira.

6.- Grezia`ren ikutua Europa sortzeko

Europa`n, Kristo baiño milla urte ariñoago, Kreta`tik asi-ta Grezia izan zan jakintzaren arloan zilborra edo erdi-gunea, gero, lurrarteko itsasotik (mar mediterraneo), ta Erdi-alde edo aurreko-Ekialde guztitik jakituria zabaldu ebana: Eder-Lanean, Filosofi edo Eraman-Onean, ta Ele Ederretan. Bere jakintzaren goi-maillako gunea Kristo aurretik Vn gizaldian lortu eben.

A ta guzti be, Grezia`k, bere barruan eukazan guda-indarraren zaleak, baiña beti geratu ziran jakintzak menperatuta, nai-ta kalte aundiak erriari egin.

Eta bere askeneko denboratan gizon aundiak euki ba-eben be Alexander-Aundia bezela, K.a. 356-324 urtetan bizi zana, erromatarraz lagunduta, ez eben euren batasuna lortu, eta erromatarraz euki eben askeneko borroka K.a. 149 asi zana eta 146`an amaitu, Korinto guztiz apurtuta, Erroma`k menperatuta geratu ziran. Andik aurrera Mazedonia`ko erri-alde edo lurralde lez izendatuta geratuko zana.

7.- Erroma`ren ekintzak eta bideak

Erroma`ren sorraldia K.a. 753`tik 510`era egin zan, Sabino`ak, Iszeres`ak eta Etrusko`ak elkartuta.

K.a. 715`an Pompilio`tar Numa`gaz asi zan eta lenengo zazpi errege euki ebazan, azkenengoa 510`an Tarkino`tar Luzio, arroputz deritxona.

Etrusko`aren erregetzak, Erromatarren ekonomizko ta jakintasunezko aurrerakuntzan, zer ikusi aundia euki eban.

Oso jardunak ziralako, Griego`en izkitegia artu eben, eta eraberritzen ibili ziran Latiñezko iztegia lortu arte. Gero, Mundu guztian ibiliko zana.

Iparralde`ko Etruskoa`k eta Egoalde`ko Griegoa`k, zer ikusi aundia euki eben Latin`ezko jakituriaren eraikintzan.

Errepublika K.a. 509`an sortu zan, erregeen agintari indarrak, urtero aukeratzan ziran lege-gizon bien eskuetan ezarri ziranean. Pretorak ziran, gero Konsulak deituko ziranak.

Errepublika`ko leenengo denboretan, sendi aberatsen aundikiak edo gura-soak ziran Uriaren jaurkintzan agindu leikenak, senatoreen batzarretan batuta. Jabe-bide ori bizi guztirako izan da.

K.a. 240 urte inguruan, asi ziran Erroma`ren barruko arazoak, erriaren be-maillako sendi oso aberats batzuk, erri-guraso`en (patricios) sendiakaz alkartu ziranean, beste erritarrak jaurkintzatik bastartzeko.

Jaurkintza guztia euren eskuetan eukinda, andi-mandikeria, apainkeria eta kirkilleriak goraldtu ziran ezin besterarte, euren arbasoen osotasunezko oiturak eta ekanduak lortuta eben goi-maillako neurri aundia galduta.

Orren ondorioa: Berezko baserritarren zuntsitzea edo ezeztatzea izan zan, eta lur-zabalen etxagunak agertu ziran, menpetasunezko joputasunean.

K.a. 106`an, Erroma`n, gudalozte antolamenduan eta indarrean, izen aundia artu eban Kayo`tar Mario`rekin, eta K.a. 27`ko urtean Octabio`tar Augusto`rekin Erroma kaizargoan edo agin-zalekerian ezarri zan.

I Konstantino`k, Kristo ostean, 306`an igon eban kaizar jauntzara.

Galeno`k 311`n Sardika`ko legearen bidez, askatu ebazan Kristautasunaren jai-arauak. Gero Konstantino`k 313`an Milan`eko agindua emon eban, Balerio`k baieztatu ebana.

324`an, I Konstantino geratu zan Mendabaleko ta Ekialdeko kaizargoetan agintari bakar-lez.

8.- Katolikotasuna onartua eta ondorenak

325`an Konstantino`k Nizea`ko Eleiz-Batza nagusia batu eban bere agindupean, eta bertan Arriano`ren irakaspidea baztartuz, katolikotasuna aukeratu eban.

Ekitaldi au ez dogu galdu bear ikusmenetik, gero Godo`en aldiari Toledo`ko Eleiz-Batza nagusiekin sortu zana VI`n gizaldian zergaitik izan zan, eta XV`n gizaldiko katolikotasun izenagaz zer gertatu zan jakiteko. Oraindiño gaurko askatasunaren bideak, arlo aundi baten beintzat orrek debekatzen dauz.

Konstantino`rekin, kaizartzan eta Eleizan JAINKOA`ren ordezkotza zala Ludi onetan erabagia artu zan, eta ortik aurrera or ! ibili dira sinis-egiakaz gora ta bera dana naastuten.

Bizanzio izendatu eben kaizargotza Uri-nagusi lez, gero 330`an Konstantinopla deituko zana.

I Konstantino`ren eriotza 337`an gertatu zan, ostean erritarren arteko gudak sortzeko.

Guda orreik irabazi-ta, II Konstantino`k 351`an kaizar-aulkira igon eban, eta Mendebal ta Ekialdeko kaizargoak bateratu ebazan.

II Konstantino il zanean, 331-363`rarte Flabio ta Klaudio`tar Juliano, ziñ-uka-taille deritxona ezarri zan kaizar-aulkian.

Au 363-364`an Flabio ta Klaudio`tar Jobiano Persa`k menperatu eban.

Eta Erromatarren kaizargotzan azken ezarri zana 384 ? 395-423`rarte Flabio`tar Onorio izan zan.

Emendik aurrera, eta 410`an I Alariko`gaz asi-ta, Godo`ak sartzen dira kaizargotzaren jokoan. Onek, Erroma saskildu eban.

Eta Mendebaleko kaizargotzan asken ezarri zana Balentiniano izan zan.

Balentiniano il eben, eta beren ilketatik 476`era, kaizargotzaren aulkian, bederatzi agintari ezarri ziran. Nai-ta ostonduta egon-arren, benetako kaizarra Suebo`tar Rizimer jenerala izan, berak izendatzen ebazalako kaizar guztiak.

Mendebaleko kaizargotzan askeneko agintaria Romulo Augustulo izan zan, Julio Nepote kendu ebenean, eta Odroako`k Irulo`en (herulos) errege zanak kendu eban, eta bera 476`an izendatu eben Italia`ko errege.

Ekialde`ko kaizargotzak, Bizanzio`ko kaizartza deritxonak 1.453`rarte iraun eban, Turkoa`k menperatua izan arte.

Griegoen jakintza, erromatarrek batuta, euren legedian aberastuta geratu zan.

Erromatarren artean eta onein muga barruan, Kristautasuna sortu ta zabaldu zan.

Irugarren elementu onegaz, oiñarrituta geratu zan Mendebaleko jendekuntzaren gizabidea. Eta nai-ta Grezitarren jakintz-aundia demokrazizko gizabidean oiñarrituta egon, erromatarrek euren lege-menpekotasunean oiñarritu ebenetik, eta katolikotasunezko alderdikeren laguntzagaz, oraindiño be gaur, gure lepoe-tatik ezin dogu aldendu joputasunezko (esclavitud) izaera ta izen madarikatu ori.

Barbaroak deritxoena eta berezko erriak, erromatarren erri-yaurogoa edo politika ezereztu ba-eben be, derrigortuta egon ziran, joputasunezko demokrazi-katoliku ori onartzeko. Eta orregaitik, morroitasunezko jokuan ezarrita geratu giñan.

Berezko erriak, Nortasun guztiagaz aurka egin eutsoen menpekotasun orre-ri, eta nai-ta Europa`ren erdi-mende guztian erregetzaren-erakundean mosaiko baten antzera geratu jaun-errege-kaizartzagaz, eta Grezi`tarren izaera ta oiñar-rizko-jakintza Anfizionia edo itzarmen legedian ezarrita egon bazan be, azpitik beti egon da erromatar-Fazizmoaren ta katolikotasunezko menpekotasun eritzi orren beso luzeakaz lotuta (Mundu onetan, guztien erreiñua), katolikotasunaren sineskintzazko alderdikeria orretarako jaio zalako, eta bere indar guztiaz babe-sa emon dautsoelako.

Euren joko bakarra beti izan-da guzurraren jokoa, len esan dogun "VENI, VIDI, VICI" gaz, besterik ez daualako, Ludi onek daukan legediaren aukeratan. Eta agintaritza ori, lortu ezinean ibili ziralako, azkenean XIX`n gizaldian asi-ta, gudaloztearen indarragaz sendotu ziran.

Gaur ortxe dagoz, berezko erriak geratu ezinik, arrazoi utzean dagozelako. Eta Laterri aundiak sasijainkotasunezko eritzia aurrera eroateko, or dabiz guzur utza ostondu ezinik.

Barregarria da gaur, eurak berezko erritarai egiten dautsen asmo-agertzea: " utzetik astea ". Gai-zale faziztak eta sozialistak esan dabelako ?. Nun ostondu gure Arima ta gorputzaren bereiztasunezko Nortasunak ?. Gaiñera gureak ez diranak, guk ordezkariak bakarrik garalako !.

Eta eritzi ori onartuta be, jarraibide orretan, gure ostekoak euren Nortasun barriakaz beti egongo ziran borroka bardiñean, NORTASUNA berez, beartuta-ko edo menperatzailezko batzangotasunaren aurkakoa dalako. Gaur Amerikar-faziztak Europa`ko beste batzuen laguntzagaz egiten daben antzera: " borroka betirako? ". Abereak be, ez dabe egiten ori.

9.- Erroma`ren ekarpena Europa`ra

Erromatarrek, Grezia K.a. 146`ko urtean menperatu ebenetik, gizartearen antolamenduzko arlo guztietan, garrantzi aundiko ondorioak ekarri ebezan.

Baiña, erromatarrek kaizar-Laterri menperatzailezko legean ezarri ba-ziran, Grezia`ko POLIS`en antolamenduaren guztiz aurkakoak zirenak, beti izan ziran Grezia`ko jakituriaren dirdirazko zabalkundea.

Latinezko ele-ederrean edo elertian, garrantzi andikoa izan da, erdi-aro guztian, latiña izan dalako jakintzaren ibilgallua.

100 urte K.a., Augusto kaizar zala artu eban aundienezko sendotasuna latinezko elertiak. Urrezko denborak esaten jake.

10.- Erroma`tar idazle ospetsuak

Erromatarren artean, gizon ospatsu asko egon dira, Lukrezio`ren “De rerum natura`tik” asi eta Erroma`ren gainberan Petronio`k idatzi ebazan “satirikoiak” eta Apuleyo`ren “Urrezko Astoa” orduko oiturak gogoratu.

Teokrito, K.a. 316 ?- 260 ? urtetan bizi zana, Sirakusa`n jaioa baiña Grezia`tarra bera. Beren olerkiak Birjilio`ri indar asko emon eutson bere “Georjika`k” egiteko.

Erromatarren ziri-sartzailleren antzerkian:

Plauto`tar Tito Mazzio K.a. 254-184 ?`ko urtetan bizi zana, eta laterrezko komeri-gille ospetsua.

Marko ta Porzio`tar Katon, K.a. 234-149 arteko urteetan bizi zana. Erromatar politikari ta izlari aundia izan zana, eta “Katon-begiralea” ta Katon-aundiena`ren izenakaz ezagutzen ebena. Bere “nekazarizko-iztia” (tratado de agrikultura) ospetsua izan zan.

Eta bere eren-illoba (bisnieto) Marko`tar Porzio K.a. 95-46 urtetan bizi zana. “Utika`ko Katon eta Katon gaztea”ren izenakaz ezagutzen ebena. Erromatar Filosofoa ta Estoa-zalea (estoico), izlari ta gudalburu ospetsua izan zana.

Terenzio ta Afro`tar Publio, K.a. 185-159`ko urtetan bizi zana. Plauto`gaz, laterazko antzerkian komeri-gille aundiena.

Marko ta Tulio`tar Zizeron, K.a. 106-43`ko urtetan bizi zana. Politika eta ele-ederretan maisu gain-gaiñekoa izan zana, eta jaurkintzaren tribuno lez paregabeko izlaria, artean Filipika`k eta Katilinaria`k goi-maillakoak dirala.

Kayo ta Julio`tar Zesar, K.a. 100-44 urtetan bizi zan. Erroma`tarra bera, gizon aundienetariko bat izan zan, eta Salustio ta Tito Libio`rekin, laterazko eder-lanari bultz aundia emon eutsoen. Idazle zeatza, bizkorra, dotorea ta edestilari ona izan zana.

Kayo ta krispo`tar Salustio, K.a. 86-35 urtetan bizi zan. Edestilari ta politikua, Erroma`ko ele-ederrari bultz aundia emon eutson, bere idaz-lan zeatz-sakona rekin, eta edesti-idazle

Katulo ta Kayo`tar Balerio, K.a. 84 ?-54 ? urtetan bizi zan, eta pare-gabeko olerkaria lirika arloan, Orazio izan ezik.

Maron ta Plubio`tar Birjilio, K.a. 70-19 urtetan bizi zan, eta ainbat gauza askoen artean “Eneida”ren sortzailea. Munduko ele-ederrenen artean aundi-bat da.

ORAZIO`TAR Flako Kinto, K.a. 65-8 urtetan bizi zan, eta Mundu onen ele-ederretako arloan ainbat indar euki eban, batez be pizkundeko (renacimiento) denboretan.

Tibulo`tar Albio, K.a. 54 ?-18 ? bizi zana, Erroma`tar olerkaria Orazio`ren laguna, eta olerkarien artean begirunezko aundienetarikoa.

Libio`tar Tito, Erroma`tarra bera, K.a. 59`an jaio eta gure denborako 17`an zendu. Bere denboran, edestilari aundienetarikoa eta Zesar`en begipekoa. Erromatarren ele-ederrari bultz aundia emon eutson.

Seneka`tar Luzio Anneo K.a. 54`an jaioa eta gure denborako 39`an zendu. Laterazko-ispaniar idazle ospetsua. Seneka "zaarra ta erretorikoa"ren izenakaz ezagutzen eben.

Eta bere seme Seneka`tar Luzio Anneo, K.a 4`ko urtean jaio ta 65`ean zendu zan. Filosofo ta idazle ospetsua izan zan, eta "filosofua" ren izenaz ezagutzen eben. Kaizar denboratan, estoizismuaren (estoicismo) arloan aundiena izan zana, eta aundiena laterazko-ispanian ele-ederrean.

Properzio`tar Sexto Aurelio, olerkari erromatarra. K.a. 50-15`eko urtetan bizi zan, eta Tibulo`gaz batera illetazko-eresian aundienetarikoak izan ziren. Obidio`ren laguna izan zan, eta Augusto ta Mezenas`en begipekoa.

Obidio ta Nason`tar Publio, K.a. 43`an jaioa eta gure denborako 17`n. urtean zendua. Erromatarra bera eta Latiñezko olerki gintzan aundienetariko bat izan zan.

Marzia`tar Marko Balerio, gure denboraren 43 ?-104`ko urtetan bizi zana. Espainia`ko-erromatarra, Bilbilis`en (gaur Kalatayuz izendatzen dana) jaio ta zendu zan. Latin`ezko ele-ederretan Epigrama-gille edo ziri-bertsolari aundiena.

Tazito`tar Publio Kornelio, gure denborako 55 ?- 117 ?. Edestilari, izlari eta Erroma`tar politikaria. Laterazko ele-ederrari bultz aundia emon eutson. Ezin bestean antolatutako idaz-lanetan, bere idazkera erreza ta aberatsa izan zan.

Jubenal ta Dezimo`tar Junio, 60 ?-140 ? urtetan bizi zan. Erroma`tar olerkaria. Latin`ezko ele-eder isekaritzan, aundienetariko bat, eta Domiziano kaizar`en gogokoa, nai-ta bere olerkietan erromatarren ekandu-baragarriak argitara azaldu.

Kintiliano`tar Marko Fabio, gure denborakua eta Kalaorra`n 40`an jaioa eta 100`eko urtean Erroma`n zendua. Laterazko-ispaniarra, erretorikan edo ele-ederrean maisu aundia izan zan.

11.- Erroma`tarren eta Grezia`tarren alde bat

Grezia, erromatarren bultzadagaitik menperatuta geratu zan gudalozte ta politika-arloan.

Greziarrak sekula ez eben artu nazioa`ren izena, eurak gogoan euki ebalako, Ludi onetako bereizitasunaren indarrak zelan jokatzan dabe Berezko-Nortasunean, eta mailla aundiko ulermena lortuta arlo orretan, antolamenduzko-jaurkintza itzarmenekoa edo elkargokoa izan zan, sekula Laterrizko-Uri`tik gora ez ziran joan, danoren nortasunezko ardurak zaintzeko. Denbora areitan ez eben geigorik bear. (Errepublika).

Denbora orretan, Erromatarrak sortu eben sasijainkotasunezko eta menperatzaille erdirakotasun ori, danok, banaka eta erritartuta euki genduzan Nortasunezko ardurak, ezereztu egin ebezan.

Gaurko gizartean be, bera da, daukagun borrokaria andiena, bakoitzaren ardurak beren lekuan kokatu daitezkan.

Orregaitik Greziarrak gai-lez menperatuta geratu ba ziran-be, erromatarrak, euki eben be-maillako jakintzagaitik menperatuta geratu ziran.

Eta oraindiño, Greziatarren jakintza aundiena bada, Nortasunaren ardurazko arloa, zentzun aundiz ondo zeaztuta euki ebalako da, beartutako erdirakotasun (Batzangotasuna-Globalizaciòn) orrek, iñoren askatasunezko giza-lotsaria ez daualako on-artzen.

Erromatarrek ele-eder eta eder-lanetan, Grezia'tik Erromara jakintzaren gauza asko eroan ebezan, baiña eroanakaz ez ziralako etsipentzen edo gogoan bakez jarri (emen ikusten da erromatarren jakintza be-maillakua izan zala, nai ta ametsa aundia izan), Emilo Paulo'k 2.000 grekotar Erromara atzerriratu ebazan. Eta Mumio erromatar guda-nagusi ta politikua izan zanak, Grezia'ko antze-lan eder guztiak Erroma'ra eroan ebazan.

Erromatarrek gualari edo borrokalari aundiak izan ba-ziran be, sekula ez ziran izan erri bat eskolatzeko gai.

Eginda egoten zana, eurentzat artzen eben, (gaur be, olantxe egiten dabe begitu bestela Afrika'ko Egoaldea edo Irak'eri) gualozte aundietan ezartzen ebezelako euren arrazoi guztiak. (Erromatarren bakea ?).

Eta ekintza orrek asken baten erromatarren amets ta indarrak suntsitu ebazan, gizon/emakumeai olako bide guzti orreik, nor-beraren gaitzberako-baituaz (ostracismo vicioso) kokatzen gaitulako.

12.- Latera zelan zabaldu zan orduko Mundu aretan?

Argi dago, Etruskoa'k, Iszerez'ak ta Sabinoa'ak alkartuta, Grezia'tarren izkitegia artu ebenean Latiñezko izkitegia lortu arte, euki eben asmakuntza, ez zala berezko izkuntzak lotsagizunez babestea.

Euren gogoetan beste gauza bat egosten zan.

Eta asmakuntz orreik, beti sortzen dira, gauza bien artean aukeratu bear dogunean: " Gai onetan sasi-jainkotasunean aundiak izan, ala JAINKOA'k Ludi oneri ipinitako Legeetan lotsagisunez bizi ".

Leenengoa artu eben, eta asmakuntz orregaz, gualozteak indar aundiko antolamenduan eraikita, Munduko lurak eta gizarte guztia menperatzen asi ziran. Danok, errege ta jainko baten azpian euren agindupean egon gaitazan.

Andik oraiñarte, bidean aurkitu daben indar guztia, nai berezko edo egindakua izan, indarrez eta amurrukerian jokatuta, eurak eskuratu dabe eta katolikotasunagaz sendotu, betirako iraun dagian.

Baiña antza, Ludi onentzako Egillea'ren asmakuntzazko agindua ez da ori, Lurrealdeetan len baiño zati geiagotan bananduta iñork ez dauan aituten naaste-borraste baten agertu garalako, nai erri-lez bai izkuntz-lez.

Zergaitik ?.

Izkuntzak eta erriak euren berezkotasunean diralako daukaguzan tresneri onenak JAINKOA'ri ulertzeko eta gizarte onen babeserako, berezitasunezko ekintza on-baten.

13.- Zein da batzangotasunaren bidea?

Bide ori onena da, Mundu onen gizartea danon borondate aundi baten BATZANGOTASUNA lortu daiten, erdirakoien indarkerizko ekintzak kakaztu baiño ez daualako egiten, danoen ardurak menperatu egiten dabezelako.

Orregaitik gaur, latiña, katolikotasuna eta indarkerian sortutako Laterri oneik menpekotasunaren asmakuntzan ez daukie zentzurik, JAINKOA'ren legearen kanpotik eginda dagozelako, ikusten dan lez.

Argi ikusten jakie bai, itxurara bakarrik begituta ez dirala zuzenezkoak, berezitasunezko legeen kanpotik dabizelako, norkerizko gai-amets utzean.

Berezko izkuntza altzor aundia da gizarte batentzat, bere egikeran daukazelako bidearen sinismenak, irakatsiak, maitasunezko jakituria eta batez-be oituzko ekintzan, nor-bera`gandik asita elkar-ulermenean sortzen diran maillak nazio-arteko osotasun guztia lortu arte, lotsagizun aundiz on-artuta, Nortasunik galdu-gabe babestu gaitizan.

Zergaitik NORTASUN`ik galdu gabe ?.

Bizitza onetan NOR ! izateko jaio garalako.

Danon gogapenetan bizi au....., zelako burutasunagaz artu leike NORTASUNEAN bizi-gabe ?.

Ez da urrin joan bear, eta gure inguruan begitu bakarrik, zer gure dabe danoen Nortasunakaz egin.

Gure eguneroko ekintzaren jaun da jabe izateko jaio gara, batzuentasun artean lotsagizun aundiz izateko.

Alan dala, Ludi onetako IZKUNTZAK, arimaren tresnak dira, elkarren ulermenerako.

Euren barnean eroaten dabelako ikas-bidearen sinismena eta lotsagizunezko jakituri-aundia gure eguneroko ekintzaren giza-bidea zuzentzeko.

14.- Zer diño Arana`tar Sabino`k Euskerari buruz arlo onetan?

Arana ta Goiri`tar Sabino`k, Euskaldunagaitik jakituri ta igarkuntza aundiz esaten eban: Euren arteko Euskeraren alkar-izketak, zuzentasun, zeaztasun eta zentzun aundira bideratzen ebazala, Nortasun aundia erakutsiaz. Alderantziz: Ez beste izkuntza baten berba egiten ebenean, sasi edo naasteko (romances, màs la incultura literaria-ilustrativa del momento) izkuntza orren ulermeneko neurrian kokatzen zalako, beren nortasunaren izaera neurri aundi baten beratuta.

Latiña, goi-maillako siñeskintzara igon ba-eben be, eta munduko gizarteetan gurdia izan jakituri erabiltzeko, ez da izan tresneri ona, guzurraren garaitza lortzeko eginda dagoelako, egiaren zati bat eta alderdikeria bakarrik zabaldu daualako menpekotasunaren morroitasuna irauin dagian.

Grezia`ko jakintsuak euren itaun-erantzunakaz, biribil inguru bat osotu eben, eta ortik, ez dau balio nor-berak gura dauan zatia artzea bakarrik.

Bardin berezko izkuntzakaz, erritarren Nortasunezko-lzatasuna eroaten dabelako bere zentzunezko zabelean. Eurak diralako Eskubidearen Jabeak.

Orregaitik, Batzangotasunak gizartearen babeserako lortu bear ba-dira, Nortasunaren borondateetan oiñarritzen da artu bear dan erabagi ori. Ez Sasi-alderdikieritan dabizenen artean, onek edo beste orrek esan daualako. Indarke-riz egiten diran erdirakoitzasunezko alegin denborak joan diralako.

Erromatarren gandik, edesti guztia daroagu alderdikerizko ekintza orrekaz, amaitu ezinezko borroka-latz baten.

Iñoz....., ikasiko dogu ?.

Berezko erriak eta Euskalerrria batez-be, Izkuntza sendotu bear dabe Nortasuna sendotzeko, bakez ta arrazoiz aundiz sasi-nortasunak alboratzeko.

15.- Zein da izkuntzaren arloan gaurko politikuen jokabidea?

Gaurko politikuak eta Erdira-zaleak batez-be, nai eskumatarrak edo ezkertiar-rak izan, berezko izkuntzak suntsi-arazi eta endak naastekatu egin bear dirala esaten dabe.

Nun oñarrituta ?.

Uste dabe...., Mundu onetan egin bear diran edozein gauza neurri-barik egin leikezala ?.

Nortasuna galdu dauana, noraezean dabil, JAINKOA`ren Iparra galdu daua-lako, eta politiku orreik batez be.

Gaur, Bagilla`ren 13`an Europa`ko auteskundeetan adibidez: Gaurko Politi-kuak, ustekabean artuta eta arrigarritasun aundiz ikusten dabe, Europa`ko gizon/emakume geienak ez dauala autarki edo bozkarik emon.

Ez dira oraindiño konturatzen, ez-jakin denborak joan zirala, bakotzak beren nortasuna agertuta.

Eta betiko lez, Nortasunaren ardurak, eurak (Laterriak) daukiezela menpera-tuta.

Orregaitik: "Zelan agertuko dira arduradun, euren arduraren jabe ez ba-dira?"

Guzurtiak dirala ez dabe on-artzen, nai-ta indarkeriz ipinitako Laterri oneik guzur-utzean babestu bear izatea. Ludi onetan beste biderik ez dagoelako.

Erromatarrekandik sortu zan sasi-jainkoen antolamendutik oraindiño ez dabelako aldatu gure, batzuk kirkillerian, ospe edo ots-aundiko sasijainkotasu-nean bizitzeko.

Eta gaur, Demokrazia bideratuta gagozan denboratan, GUZURRA`k... BIDERIK BADAUKA ?.

Belaun-aldi bakotzari arduratzen jako, beren aukerak jokatzea, Nortasunaren askatasunak bideratzeko.

Eta gaurko Euskalerrìa`ren Belaun-aldiari, EUSKADI ASKATZEA, izugarrizko aukera dagoelako Euskaldunen betiko ametsa beteteko.

IZKILLU eta BORROKA barik !, demokrazizko-bideak eskatzen dauskuzan zentzutasunezko ta zeaztasunezko ekintza-on eta eten-bako alegin baten baiño.

Orretarako badakigu zer bear dogun: JAKITURI AUNDIA, ARGIAK ta AZKARRAK eta TREBEAK BERBETAN, kontuan eukinda EUSKALERRIKO SEMEAK BARDIÑAK GARALA, eta onen esan-gura alderdikierietan jokatu barik eta "EUSKADI ELBURU DALA".

16.- Zelako legeak egin ebezan erromataak?

Erromatarren izaera legeen gora-beran, guztiz alderdikierizkoa eta menperat-illea izan zan, ekintza orretarako gogoratuta egon zalako.

Lege ona izan daiten eta gizarteak eritzi bat emon orduko, kontuan euki bear dauazan gauzak, nun gaituta gagozan eta bizi onetan beartzen gaituen baldin-tzak leenengo.

Konturatzeko bigarren, landarak, aberetasuna eta gizartearen izatasuna, amaibako bereiztasun baten eginda dagoela, Ludi onena bezala.

Eta amaibako Bereiztasun orren barruan, Egillearen gogaimenekoak alkar-tzen diranean ipinitako baldintzarekin, izatezko gorputzak sortzen dira, gizan, aberetan, landaretan, arrietan, lurra, ura ta aizeetan.

Orduan..., nor da Egillea ?.

Gizon/emakumeak ezin leike legerik egin, beartzen gaituzan baldintzak kon-tuan ez-badoguz eukiten. Laster kokatzen gaitulako entrabalotasunean, txori-buru edo goi-arintasunezko asarre ta borroka latzetan, gaian sortzen diran aurk-ekintzaren antzera, ikaragarrizko eztrandak eginda.

Eta ori da egin dana Erromatarrengandik gaur arte, gudalozteen indar aundiakaz, gizaren aberetasuna ondo erakutsita.

Gaur nai-ta borroka latza izan beti-lez, azkeneko borrokak izugarritzakoak izan diralako eta izu-arritu egin garalako, arrazoizko borroka baten bideratuta gagoz, demokrazia on-batera eldu gurean.

Orregaitik, legeak egiztu egiten diranean, Ludi onek daukazan legezko baldintzatan oiñarrituta egon bear dira , danontzat bardiñak izan daitezak.

Gaitasun onetan, bizia sortzeko, bizitzeko eta bizi orren babeserako sortzen diran gorputzak ez dagozelako gure aukeratan, berezkotasuna kontu aundian artuta jokatu bear dogu. Guk ezin dogulako beste gauzarik egin, bizitzaren ekin-tzan oreka zaidu baiño.

Orretarako, egiztu bear diran legeak, berezko legeditik artuta izan bear dira, danontzat bardiña dalako, eta danak arduradunak garalako, arduradun bizi gaitazan.

Berezkotasuna gure gaiñetik dagoelako, berezko errien izatasunagaz arduratu ta zaintzen alegindu bear gara, berezko legeak zaintzea gura ba-dogu.

17.- Zein da lege orre in ondorena Europa osotzeko?

Ori da erromatarrek eta eurengeandik sasi-jainkotasunean bizi gura dabena apurtu gura dabena, gaitasun onetan, bizitza gero ta latzagotasunezko larritasun batera eroanda.

Barregarria da, gaurko eta betiko espainol asmakuntzan, bai beste menperatzaile eritzietan be, berezkotasunari ardurak kenduta edo arduratik kanpoan itzita, arduradunak izan daitezak gura izatea.

Ekintza orreik, badaukie bai, izena iztegiatan eta gizartearen esaretan, barregarritzakoak edo bada-ezbadakoak diralako.

Norberkerian dabizenentat, beti izanda elburu “ VENI, VIDI, VICI “ ori, guzuraren naastetasunagaz garaille agertzeko, bizitz-au betiko izan balitz.

Orregaitik dira ain apurkorrak, berezko legea oinkatu edo zapaldu egiten dabelako. Eta danoren barruan, Egillea'ren legeak oiñarrituta gagozelako, atsekabetuta agertu bear dira, euren-beste edo geiako dakiakaitik, benetako arrazoiakaz erantzun ezkeru. Danon arimaren borondateetan miñ egiten daualako, berezko edo oiñarrizko arrazoiakaz ikutu ez-gero, berezko legetik kanpo gabizenean.

Europa osotzen dauanak, daukan gizartea da, eta onein izatezko itxura, berezko erri-iruditan osotuta dago.

XVIII ta XIX'n gizaldietan indarkeriz ipini ziran laterriak, gaur be menperatzaile asmakizunean bizi diranak aurrera eroan gure dabe. Eta orretarako berezkotasuna ezereztu egin bear dabe.

Nortzuk dira oneik..., JAINKOA'k emondako bereiztasuna, nai-ta nai-ez sunsitzeke ?.

Buru-zalekerian bizi gura dauan gizon/emakumeak, sekula ez dau bakerik ekarri, alderdikariak diralako.

Eta ori da asken baten argitasun guztian erakutsi bear jakiena, eta erakusten jakin bear doguna. Legeak, dana eta danok erperatuta daukagun oiñar-barne-tik egiztu daiguzan, bakea lortzeko.

BIGARREN ZATIA: ERROMATARREN OSTEAN

18.- Kaizartza ta Eleizea ete dira nagusi bakarrak?

Erromatarren kaizargoa maldaberan egon zala, gizon aundi bat euki eben, Konstantino aundia, gure denboraren 280-337 urteen artean bizi zana.

Gudalozteak eskatuta igon eban 306`n urtean erregetzara, eta ez zan izan Mendebaleko ta Ekialdeko kaizartzaren jabea 324`n urterarte. Bera`ri gerizpea egiten eutsoen leikideak kendu arte: 310`n urtean Maximiano; 312`n urtean Majenzio eta Lizinio 324`n urtean.

Konstantino`k Kristautasuna besarkatuta, Galeno`k 311`n urtean Sardika`ko legearen bidez, Kristautasunaren jai-arauak askatu ebazan, gero Konstantino`k 313`an Milan`en emon eban aginduagaz eta Balerio`k ziurtatu eban.

325`n urtean, Nizea`ko Eleiz-Batzar nagusia batu eben bere agindupean, eta Arriano`ren irakaspidea baztartuta ta ziñauskerian gaitz-etsiratuta, katolikotasuna aukeratu eben danontzat. Urrengo urtean, erromatarren Uri-nagusia Bizanzio`ra eroan eban, andik aurrera Konstantinopla deituko zana.

“Katholiko, latiñaren bidez datorren itza da, eta “orokor” edo “guztientzako dana” esangura dau. Jatorriz, Grekoera`ren Kata= “Norantza”, eta Holos= “dana” edo “dan guztia” da.

Erabagi au artu ebenean, erromatarrek asieratik eta Zesar Augusto`k batez be, Mundu onetan erregetza bakarra egon daiten, euki eben asmakuntza batu ta indartu eben, Eleizari eskubide aundiak emonda.

Urrengo oinkadan artu zan erabagia: Ludi onetan kaizartza ta eleiza JAINKOA`ren ordezkari bakarrak zirala izan zan.

Erabagi orren ondoren eta asmakuntz ori sendotzeko, berezkotasuna suntsitu edo ezereztu daiten, or ibili dira sinis-egi gogorrekaz ta indarkeri aundian gora ta bera gaur arte, gero ikusiko dogun lez.

I Teodosio aundia, 346 ?-395 urteetan bizi izan zan. 379`n urtean Graziano`k kaizartzara igon eban, eta Augusto izendatuta, bere agindupean Ejipto ta Ekialdeko agintaritzat artu eban Godo`en gandik babesteko.

Danubio`ko lurraldean, Bisigodo ta Ostrogodo`akaz bakea lortuta, 380`n urtean bateatu zan eta Kristautasuna izendatu eban laterri guztiko erlijio bakarra.

Ortik aurrera, sinis-gabekeria lotsarik-gabe eizatu eban. Eta bere bizitzako azken-aldian, Anbrosio Deunak autortzan zigortuta, guztien aurreko damuaren nekea-artu dagiala agindu eutson, Tesalonika`n egin eban ikaragarritzko odolkerizko erailketa gaitik.

II Teodosio 401-450`eko urtetan bizi izan zan. I Teodosio`ren biloba izan zan. Persiarrak eta Uno`ak menperatu ta baztertuta, eta itsasoan Bandalo`en itsaslapurketatik garbituta, Teodosio`ren lege-bilduma (kaizartzaren jaurpidean agindutako lege-sortaren laburpena) argitaratu eban.

Baiña 410`n urtetik aurrera, nai-ta Ekialdeko kaizargotza 1.453`n urterarte iraun, Mendebalean Godo`ak I Alariko`gaz sartzan dira kaizargotzaren jokoan.

Eta II Alariko 484-507`n urte bitartean Bisigodo`en errege izan zan. 506`n urtean Romana-Bisigotorun legearen laburpena (breviario de Anniano) argitaratu eban Mendebaleko Bisigodo guztientzat.

19.- Justiniano`ren jokabidea bilduma: Betika menperatzea

A ta guzti, Ekialdetik agertu zan beste garrantzi aundiko gauza bat emen aitatu bear doguna.

Erromatar Justiniano kaizar`ek egin ebanagaz dator ori.

Au 483-565`n urteetan bizi zan, eta Mendebal ta ekialdeko kaizarra 527-565`n urte bitartean eskuratu eban.

Indar asko egin ebazan Lurrarteko itsaso guztia, ostera be egon daiten erromatarren menpean.

Lortu ebazan guda-garaipenak, bere biziaren denboran be ez eben iraun. Baiña betirako balioa artu eban garaipena, berak erromatarren legeak (Erromako Eskubidea) bildumatutea izan zan. Gaurko gizartearen legeak be, bere oiñariaren gaiñean eraikita dagoz.

Batera, Godo`en errege 551-567`n urte bitartean Atanajildo izan zan, eta Justiniano`ren laguntzagaz, ararte Godo`en errege izan zana Ajila erregetzatik kendu ta Toledo`n ezarri eban bere jaurkintza.

Justiniano`rekin egin eban bakezko itzarmenagaz, Betika`ko zati bat Bizanzio`ren menpean itzita jaio zan Spania`ko Bizanzio`ren Lurraldea (provincia).

20.- Atanajildo ta bisigodo`en eleizea Toledo`n

Atanajildo`ren ostetik, Leobijildo izan zan Godo`en urrengo errege 568-586`arte, I Liuba`gaz batera 568-573`n urte bitartean eta gero bakarrik.

Ermenejildo Santuaren ta I Rekaredo`ren aita izan zan, eta bere seme Ermenejildo il eban Arrianismoa ez ebalako besarkatu gura. Konturatu egiten da azkenean (berago ikusiko dan lez), Konstantino`ren katolikotasuna dala bidea, kaizartzaren ametsak garaitzeko.

Godo`ak, erromatarrak euki eben jaurkintzazko legedian egokituta eta denbora guztian euren gogamenera eratu edo aldatzen ibilita, laster konturatu ziran espataren indarragaz bakarrik ezin zala kaizargotzarik zaindu.

Orregaitik Leobijildo`k bere seme Rekaredo`ri emon eutson aolkua, katolikotasuna besarkatzeko kaizartzak iraun dagian. Eta onek 587`an Arrianismoa baztartuz eta katolikotasuna on-artuta 589`an Toledo`ko Eleiz Batzar Nagusia bere agindupean batu eban, eta ortxe emoten jakon indarra ostera be, erromatarrak, Mundu onentzako errege ta katolikotasunezko ekandu bakarra euki eben asmakuntzari Europa`ren Mendebaleko erdi-ugarte onetan, iru baldintza oneikaz: Grezia`ko Jakituria, Erromatar`en Legea eta Eleizaren Katolikotasuna.

Ortik aurrera datoz zoritzarreko-Toledo`ko Eleiz Batzar Nagusiak (concilios de Toledo), demokrazia`ri ainbeste kalte egin dautsoenak. Europa guztia eritzi bardiñean ezarrita.

21.- Zer ekarri eben Mauritarrek edo arabiarak Europa`ren alkartasunera?

Ez gure erriaren askatasunarentzat, eta ez guretzat be, arabiarrek ez eben gal-zori edo ezetako galbiderik, nai-ta lenengoetan lruñean zeozer en asmoak euki, baiña gure alegiñakaz, gogo ori laster joan jakien.

Aldez beste bai, euki eben jakituri aunditik asko artu gendulako, eta Godo`en kaizargotza ezereztu egin ebelako.

Nor-geiagoko borroka latza, katolikotasun eta Maoma`tarren edo Islam`en artean geienean geratu zan, kontuan eukita IV gizalditik germano-indoeuropearren erasoa.

Europa guztia nor-geiago orretan pil-pilean egon zan mairutarrakaz, kaizar-gotzaren asmoak alderatu edo luzapide baten sartuta.

Orregaitik euri esker, eta nai-ta erdi-ugarte onen zati aundiena eurak azpiratuta euki denbora aundi baten. Iparraldean berezkotasunera barriz sortzeak, berpiztu edo gora egin eban, Europa osoa beste berezitasunezko sor-ekintza batera aldatuta. Euskalerrian, Nafarroa`ko erregetza euren laguntzagaz sortu gendun.

IRUGARREN ZATIA: GODOEN OSTEAN

EUROPA`ko ERREIÑUAK SORTZEN:

Europa ta Munduko kaizargotza erromatarrengandik asita edesti guztian gaur arte, beti joanda aurrera berezko erriak eta erritarrak kontuan euki gabe. Gudalozte ta erlijioaren indarrakaz, legeak euren asmakuntzaren gogoetan ezarrira, Izadi onen legeak kontuan euki barik.

Berezko erritarren buru gaiñetik, jaurkintza guzti orreik aizearen antzera aldatu dira, gura eben betiko garaipena lortu barik eta eten-bako eginkizun okerrekoagaitik beti utsegille, erri bereziak euren lekuetan beti geratuta.

Beti agertu dira gizon/emakume eta berezko erriak euren berezian, nai-ta borroka orrenkaitik batzutan erri ta gizon/emakume batzuk galdu ta batzuk besteak baiño zauri aundiagoan edo adimenean nazte geiagorekin agertu, ekin-tzazko bizi onetan itsas-ontziak bezela, ez diralako itzultzen, urten eben eder-begikunezko itxuran... Baiña bai jaio garan bizitasunezko gai onetan ordezkari-tzazko ardurak beteteko, eten-gabeko berrizkuntzazko aukera baten.

Orregaitik, berezko erri ta gizarteari eltzen jakiez, bete bear dabezan ordezkari-tzazko arloan arduradun egunak, JAINKOA`gandik eta euren legetik ager-tzen diran aukerak alan eskatzen dabelako.

Orretarako VIII`n eta IX`garrengo gizaldi areek gogoratu bear doguz, edestiko etorkizunean legearen gogoak obeto ikusten diralako, eta gaurko lez kontuan eukiteko. Mundu onen gizarte on-bideratzeko aitzakiagaz JAINKOA`ren ordezkari-lez ibili diran arauak edesti guztian, alderdikerrizko sasi-jauntxuen arauak izan dira.

Konturatu bear gara, bizi onen edesti guztian, gure aukera bakarra ordezkari-tzazko ekintzan, bizitasunezko ludi onek daukazan jatorrizko-legetatik berez-tuta artzea izan dala, danoen borondatea lortzeko eta gure arteko legeak berezko berezitasunean ezarri daitezkan, gai-bizi onen legeak alan eskatzen daualako. Eta ori dalako Legearen-Eskubidea Egiatzko arloan ezartzea.

22.- Europa erreñuetan zatitu eben basatiak (barbaroak)

Mauritarrak etorri ziranean Godo`ak ezereztuta geratu ziran, eta nai-ta goi-aldetik Karlomagno`k mauritarrak Auñamendiko bealdera bota, bere kaizartza Eleiz-gizonakaz eta Katolikotasunagaz sendotuta, erdi-ugarte onen berezko-Euskalerriko leiñu-gizarteetan, paregabeko aukera sortu zan, oitura zaarren itzarmenezko babes-legeetan antolakuntzak apaintzeko.

Eta emendik aurrera erritar gizarte guztiak, beti zaindu ta babestuko dabez euren LEGE-ZARRAK gaur arte, eta aurrerakuntzaren asmoakin be bai, Nortasunean, berez DEMOKRATIKOAK diralako. Emendik aurrerako edestian argi ikusita, zelan joan zan menperatzaille asmo ori ezartzen Europa guztian, gagozan eskubidegabeko-laterri (estados) onein eskuetan jausi arte.

Kaizar-menperatzaille ariaren berrikuntza, 718`an Pelayo`k Asturias`eko Godo-erregetza sortu ebenean ezarri eben, gero X`n gizaldian Il`n Ordoño`k erregetzaren uri-nagusia Leon`era eroan ebana, Leon-Asturias`eko erreñua sortuta.

Eta emen zeaztasun bat, gero kontu aundian euki bear dana: "XV`n gizaldian, berezko demokraziaren (Comuneros) alde kokatu ziranak".

Urte-inguru onetan asten da Nafarroa`ko erregetza asmatzen.

Euskaldunak, beti borrokatu ziran, Godo, Franko eta Mauritarrak ekarten eben asmakizunaren aurka, ekintza orretan Euskal-Nortasunaren askatasuna egon zalako jokoan.

OARRA: Leenengo, Euskal-Lurralde bakotzeko Nortasunaren Jauntasunezko eskubideak azalduko dodaz, gero, andik ona gaur arte euki dogun malda-bera zeaztuteko.

23.- Euskaldunen Laterriak: NAFARROA

Iruña`ko erregetza, Orreaga`n Karlomagnoaren aurka euki genduzan borrokak 778-824 bien artean sortu zan, baiña zeaztu daigun apur bat, jakiteko zelan izan zan.

716`an Iruña mauritarrak menperatuta egon zan, baiña euskaldunen alegiñak beartuta 734-740`n urtetan guda-zainpean ipini bear izan eben.

755`an Iruña`ko jendartea eta Euskal sendi-sendo batzuk alkartuta islan`en aurka kokatzen dira.

Geroago, indar askoko Euskal-sendi eta erria, Muzkaria`n (Tudela) bizi zan euskaldunduta eta Bisigodo agintari batengandik sortuak ziranak Islan sinismenera aldatuta Banu-Qasi sendiaz, Ebro-ibai inguruko lurretan aginduten ebana-kaz alkartu ziran.

778`an Karlomagno, mauritar`en eskuetan egoan Zaragoza artzera joan zan, eta Iruñatik aldatu zanean, Uri onek eukazan babeserako ormak bota ebazan. Eta ostera etorri zanean Zaragoza`tik Soliman Ibn-al-arabi`k botata, Euskaldunak Orreaga`n, gudaloztearen atze-alde guztia ezereztu egin eutsoen.

Denbora oneitan, Iruña`k Franko ta Mauritarren erasoak izan ebazan, eta 798 urte inguruan, Banu-Qasi`ren sendikoa izan zan jauralaria (gobernador) il eben, eta euskaldun bat aukeratu Banu-Qasi sendiaren baimenagaz.

Eta emen zeaztasun bat, kontu aundian euki bear dana.

800'n urtean III'n Leon Aita Santuak agosto-kaizar Karlomagno izendatzen dau, eta ortik dator Eleizagaz batera Erromatar kaizargo-Sakratua (Sacro Imperio Romano). Gero, VII'n Klemente Aita Santua'k 1.530'ean Espaina'ko errege I Karlos izendatuko eban, andik aurrera kaizar'en izena artuta.

Arista'tar Eneko izan zan Euskal-jaurleri barria, eta 803'an Banu-Qasi'ren sendiaz alkartuta, Cordoba'ko erregearen aurka borrokatu ziran eta Muzkaria'ko (Tudela) gazteluagaz jabe egin ziran.

812'an Karlomagno Iruña menperatu gura eban eta bera 814'an il-ostean, 824'an Ludobiko Pio'k euskaldunen aurka bialdutako gudaloztea, Euskaldunak ezereztuta geratu zan, Arista'tar Eneko Nafarroa'ko errege izendatuta 852'n urtean, zendu zan arte.

Ondorengoak, Arista'tar Eneko 824-852; I Garzea'tar Semeneitz 852-860; eta 860'n urte onetan, Nafartarrak Asturias'eko erreinura urbiltzen dira, Nafar-erregeen alaba bat III'n Alfonso'gaz eskontzen danean, Banu-Qasi'ren senditik urrunduta.

Gero, II Garzea'tar Iñigez 860-882; Fortuño lekaidea 882-905.

Eta 905'n urtean asita 926'n urterarte beste errege-leiñu indartsuago bat asten da I Garze'z'tar Santxo'rekin.

Gero, 926-970 urte bitartean III'n Garzea'tar Santxez; 970-994 urteetan II'n Santxo'tar Abarka; IV'n Garzea'tar Santxez 994-999 urteetan; III'n Santxo aundia 999-1036'n urterarte; V'n Garzea'tar Santxez 1036-1054 urtetan; IV'n Santxo 1054-1076; V'n Santxo'tar Ramirez 1076-1094; Santxez'tar Pedro 1094-1104; I Alfonso gudalaria (batallador) 1104-1134; VI'n Garzes'tar Ramirez 1134-1150; VI'n Santxo Jakintsua 1150-1194; Eta VII'n Santxo Azkarra'gaz amaitzen da Euskal-Nafar'tar erregetza.

24.- Euskaldunen Laterriak: BIZKAIKO JAUNTZA

Bizkaia VIII'n gizaldi aurretik, errepublika'ko edo askatasunezko batzar ugarriak osotuta egon zan. Gero kristautasuna sartu zan ezkeroztik Eleiza-Aurreko Batzarrak deituko ziranak.

Baiña Jaun'en antolamendua, Astur-Leon'eko erreinuagaz euki genduzan borroka ostetik asten da, eta batez be 888'an III'n Alfonso'gaz Padura'n (Arrigoriaga) euki gendun borroka odoltsuaren ostetik.

Borroka orreitan Durango'ko Jauna (Nafarroa'ko erregearen ordezkoa izan zana, Nafarroa'ko erregeaz itzarmeneko alkargoan babeserako egon ziralako batera) Eztegi'z'tar Santxo il zanean, Bizkaitarrak, Busturia'ko gazte bat borroka orretan egin-ebenagaitik aukeratu eben. Bere abizena Lope izan zan, eta Eztegi'z'tar Santxo'ren alabagaz eskondu zan. Bera izan zan Bizkaia'ren leenengo Jauna "Jaun Zuria" ren izenagaz ezagutu zana.

Batzar nagusiak, aide nagusiak deituta izaten ziran, Ganekogorta, Gorbea, Koltiza, Oiz eta Sollube goiko-mendietan suak iziotuta, eta ordezkariei adar-otsa jota.

Bizkaia'ko Jauntasuna (Señorioa), Arratia, Bedia, Busturia, Markina, Uribe eta Zornotza'ko merindadeak osotuta egon zan.

Enkart-erria eta Durango'aldea, Bizkaitik bereziki ibili ziran. Durango, XIII'garrengo gizaldian Bizkaia'ren Jauntasunagaz bat egin zan, eta Enkart-erri-

koak, bederatzi ibar ziran, Artzentales, Galdamiz, Gordexola eta Zalla'rekin osotuta, Urreiztieta'ko (Juntas de Abellaneda) batzarrera bialtzen ebezan euren ordezkariak XVI'n gizaldirarte. Gero Gernika'ko batzarretara etorri ziran.

25.- Euskaldunen Laterriak: ARABA`n ARRIAGA`ko KOFRADIA

Araba`n, Arriaga'ko anaitegia deritxona, urte guztietako Bagilla`ren 24`an Arriaga inguruan, Lakua'ko ibarrean batzartzen zan ekiñaldiari, Eztibaliz`etik Ama-Birjiña eliz-biran ekarrita eta Abendaño'ko erreka ondoan dagoan San Juan`en bas-elizan otoiz eginda gero.

Erri guztien aurrean aukeratzen ziran lau alkate nagusi, artetik zuzen-zaiña eta gudalburua aukeratuta, urte bateko epean agintzen ebenak.

Eta nai-ta 1.200`n urtean Gaztela'ko errege VIII`n Alfonso`gaz itzarmeneko alkartean alkartu, 1.332`n urterarte iraun eben Batzar oneik, ortik aurrera Gaztela'ko errege X`n Alfonso`gaz itzarmeneko alkartean batu ziralako, kontuan eukinda, Gaztelarrak Euskal-oñarrikoak zirala.

Gastela'ko erregeaz itzarmendu ziranean, 23 gai-bereziak osotzen eben agiria. Itzarmen orren bidez, Gaztela'ko erregea Araba'ko lurak saldu, iñorendu edo besteganatu eziñik eta zergaren ezarpena kenduta geratu zan.

Arriaga'ko Anaitegia izan zan Araba'ko lur guztien jabe, eta berak bakarrik banantzeko almena euki eban.

Geroago Gaztela'ko erregeak, sarritan betegabe itziten ebazan baldintza orreik, bere gizartearen goi-maillako Eleiz-gizon gudal-buru eta jauntxuen zuzentasunak usteltzen joan ziralako.

26.- Euskaldunen Laterriak: GIPUZKOA

Bere gizarteko jaurkintza, Bizkaia`ren bardin-antzekoa izan da, bere gizartearen antolakuntza artzaintzaren ekonomia edo buruzpidearen arduratik lurgintzara aldatuta.

Baserri batzuk osotzen eben ibarra, arduran dagokion aide nagusia bideratuta.

Orregaitik Gipuzkoa`ren jaurkintza auzotasunean oiñarritzen da, ibarra, goi-mallazko arduran geratuta.

Gipuzkoa, 1.076`urterarte Nafarroa`ren erregeagaz agertzen da alkartuta, urte orretan Gaztela'ko VIII`n Alfonso`gaz itzarmenduta 1.123`ko urterarte. Gero, ostera be Nafarroa'ko errege I Alfonso gudalariagaz itzarmenduta 1.200`go urterarte. Azkenean eta VII`ngo Santxo Azkarra Afrika`tik gudalari ibili zalako katolikotasuna nagusitzen, eta Gaztela'ko errege VIII`n Alfonso`k Nafarroan zarrazkiak egin ebazan eta Gazteiz inguratuta euki eban, baiña ostera be babeserako itzarmendu ziran.

27.- ARABA: babesaren billa

Nafarroa`ren antzera, Araba`k bearrezko babesean bizi bear izan eban Asturiar eta mauritarren aurka VIII`n gizalditik XI`garreneraiño.

Araba asten joan zan beste euskal-lurralde guztien antzera, eta bere izaeran antolamenduzko jaurkintzak egokitzen, Bizkaia, Nafarroa eta Gipuzkoa`kaz ezberdiñak ziranak, baiña Euskal-izaeraren askatasun guztian eginekoak.

Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroa berezko muga baten kokatzen dira, eta Burgos ta Logroño atzeritarrakaz.

Euren babeserako guda gazteluak euki ebezan eraikita Zaldiaran, Ezkibel, Olarizu ta Mendotzan, eta ego-aldean, Ebro-ibaiagaz beste aurrez-aurreko ainbeste. Konde`ak bideratuta egon ziran gaztelu oneik guda-jaurkintzaren antolamenduan, eta Asturias-Leon ta Nafartarrai ainbat mokokaldi emonekuak dira.

Arabako gizartea naiko mailletan ezarrita egoan (estratificada), bere buruko gizarte-mailla, lenengoetan Arriaga`ko Anaitegiak aukeratuak ziranak, Jaunak edo kondeak, guda-agintariak eta lekaide-arauz.

Araba, iturburu orren egikereak, lur zabal (latifundio) zaletasun gogor batera sartu eban, erri-gizon jauntxuak eta lekaideak bideratuta. Nagusitasun orren erdiguneak, agintariak bizi ziran Eleizak, Gotzai-Eleiza eta gazteluak ziran.

Beste iñaurketa edo mailla (estrato) sendo bat be sortu zan askatasunezko Arabatar lur-langilleen artean, jaurkintzaren ezaubidegabekoa eta demokrazia aundi baten Arriaga`ko Anaitegiak aukeratuta. Arabatarren aunditasuna erakusten ebana.

Baiña, gauza-garbi guztietan sortzen dan antzera, Arriaga`ko Anaitegian eta gizarteko mailla guztietan, norkerian, jauntxukerian eta aberats-amesetan ibili ziranak, baten-baten ainbatetik baimena artuta, asi ziran loitzen, euren eskuetan bear eben ardura baiño geiago artuta.

Gure batzar nagusiak, arinkerian sekula ez eban artu erabagirik, ondo eza gutzen ebalako gizartearen bardintasuna eta askatasunak ezkatzen eban ordezko saria.

Beste iru gauza-txar sortu ziran gure Araba`ko Euskal-lurraldean. Leenengo: Nafar ta Gaztela`ko Erregeak sort-arazten ebazan billa`k, Arriaga`ko Anaitegi jabetasunetik kanpo egon zirala. Bigarren: Erritarren zentzuzko alkartasuna banatzen joan zalako, Aide-nagusiak alderdietan banandu zirala: Mendotzatarrak Gaztelaren alde eta Gebaratarrak Nafartarraren alde. Arabatarrai min aundia egin eutsen jarkera onek eta 1.332`an Gaztela`ko errege X`n Alfonso`gaz itzarmendutzea erabagi eben. Beti, Euskal-Arabatarren jabetasunagaz. Eta irugarrena: XVII`n gizaldian, Araba`n erritarrengandik asita eta ebraitarrekaz amaituta, Euskera zala danoen izkuntzatik, goi-maillako andiki, Gotzain, lekaide/me ta abadeak erabagia artuta, Gaztelera`zko izkuntza artu eben legezko izkuntza lez.

Eta emen gauza on-bat: Araba`ko edestian, nai bertoko ta atzeritarrak erdirakoi-menperatzailleak izan, euren sasi-asmakuntzaren alegiñak aizea-lez errien gaiñetik beti utsegiten ta ondore txarrakin joan dira, borroka asko ta odoltsuak izan diralako. Bereztasunezko Euskal-Araba`r erria bere lekuan zutik agertuta. Nai-ta bere Nortasunean zati baten zaurituta ta naastuta egon, osatzen gabizenak.

28.- Bizkaia`n, jauntzak ekarri eben okerra

Bizkaia`ko jaun barria aukeratzen zanean, erriak iru gauzatarako artzen eban: a) guda-buru izateko; b) zuzenbidearen buru nagusia izateko; eta d) Bizkaia`ko ondore aundiko lur arloak zaintzeko.

Jauna, ain zabaleko aalmen eta ondasun orrekaz jantzi eben, bere buruzagitasuna lasaitasunean joan daiten. Baiña kontu aundia eukita, berea ez dala ezer, daukon guztia Bizkaitarrak emondakoa dalako, beren antolarazia (arbitraje) babesteko.

Orregaitik, aginduaren eskubide bakarra errian egon zala erakusteko, "erabagitasunean" pizka bat; beste apur bat "egilletasunean"; eta beste ataltxo bat "legegilletasunean" bakarrik emoten eutsoen.

Bizkaia`ko batzarrak, agintaritzan ez eban euki mugarik, berea izan zalako jabetasuna. Orregaitik, Bizkaitarrak eurak izan ziran aukera bakarra euki ebenak jauntza ipinteko eta kentzeko.

Baiña Bizkaian, Araba, Gipuzkoa, Nafarroa eta Europa`ko erri guztietan sortu zanaren antzera Aide-Nagusien alderdikeriak agertu ziran eta eurokaz gure arteko borroka latzak.

Oiñaz eta Ganboa`tarrak ziran aurkariak, gauza eder bat-batera eukita, atzeritar-menperatzailea zapaltzera etorten zanean, euren indarrak alkartu egiten ebazala kanpora botateko.

Zelan ulertu ori ?.

Kromaño`etik berezko Erriak eta Euskaldunak batez-be, euren ikasbideko bizitzatik ekarten ebazan legearen egokitasuna, Nortasunaren bardintasunezko askatasunean gero ta demokratikoagoak izan gaitzezan, Euskal gizarteetan oiñari-lez erperatu zan, Euskaldunak beti egarrituta geratuz, Lege-zaarretan utsunen bat agertzen danean.

Beste aldetik, Erroma ta Godotarrak eredu-lez ekarten eben erdirakoi-menperatzaillitasuna, batzuk gai onetan sasi-jainkotasunean bizitzeko eta geinenak euren morroiketean edo serbitzura, azkenerarte iñaurkeritutako (estratifikada) edo mailletan dagoan gizarte baten, gure Euskal-itzarmeneko bizitzan tentaldira eroaten ebazalako aukerak eukiten ebezanai.

Tentaldi orreik indar aundia artu eben, Aide-Nagusi, Jaun eta Erregetzaren artean senitartzen asi ziranean.

Eta okerrago, kontuan eukinda, gure jauntza jaiotzetiko edo etorkizko sareetan jausi zala, Lopez de Aro`tar Kondea il zanean eta bere seme IV`n Lopez de Aro`tar Diego, gure Bizkaia`ko jauntzan IX`n izan zanaren eskuetan jausi zanean.

Orko artik gure jauntza, Gaztela`ko errege I Juan`en eskuetan geratu zalako aurrerantzean.

Ortik aurrera Bizkaia`ko jauntza eta Bizkaitarrak euren sinismenaren eginkizunezko asmakuntzan Euskal erri guztia-lez, aurrez-aurrezko bizi bizkiak (paralelas) eroan dabaz: Jauntzak, katolikotasunezko ziñezkintzan indartuta, errien ta gizartearen Nortasunak kontuan euki gabe, erdirakoitasunezko alegin aundi baten. Eta Bizkaitarrak, JAUNGOIKOA eta LEGE-ZAARRAREN oituran, Nortasunaren ordezeko-ardurak sinismen guztiagaz zaintzen.

29.- Gipuzkoa`ren erabagia

Gipuzkoa, Euskalerriko beste lurraldeak bezela, itzarmen demokratiko oitura zarrean sinisten ebalako, Nafarroako erreinuagaz batera 1.076 urterarte agertzen da alkargotuta, gero, 1.123`n urterarte Gaztela`ko erregeagaz, osterabe Nafarroa`ko erregeagaz 1.200`n urterarte, eta Nafarroa`ko errege VII`n Santxo Azkarra, Afrika`n katolikotasuna indartzeko borrokan ibilita, emen Jaurkintzarako itzi ebazanak erdirakoiak izan ziralako eta itzarmeneko Alkargoa lotsagutxian eukiten ebelako, Gipuzkoa`ko Aide-Nagusiak Gaztela`ko errege VIII`n Alfonso`gaz itzarmendu ziran. Kontuan eukinda Gipuztarrak aukeratu ziralako, VIII`n Alfonso`k Nafarroatik indarka eta Gazteiz inguratuta euki ebanean, izan zala.

Orren kontura berba asko egin dira, baiña erabagi ori artzeko Giputzak aspertuta egon bear ziralako bai.

30.- Nafarroa`ren nagusitasuna, Gaztela`ko erregearen menpean

Nafarroako erreinua aundiena izan zan III`n Santxo Aundiagaz, erdi-ugarte onen kristau-erreinu guztiak eta Euskal-Izkuntzagaz lotuta egon ziran leiñu ta lurralde guztiak batera, bere ardurapean egon ziralako, Galizia izan ezik.

Baiña III`n Santxo aundi onek, Euskal legearen aurka, Euskalerriko lurak bere lau semeen artean banandu ebazan: gaur gure Euskalerrria dana III`n Garzia Santxez`eri; Gaztelarren kondetza Fernando`ri; I Ramiro`ri Aragoi`ko kondetza; eta Sobrarbe-Ribagorza Gonzalo`ri, laurak erregearen izenakaz.

Eta emendik aurrera asten da Nafarroa`ko erregetzaren eta Euskalerrriaren maldabera, ortik aurrera anaien artean eta gero erreñuen artean ez dagoalako egiten borrokak eta berekoikerizko elkargoak baiño.

I Alfonso gudalariak, Borroka asko egin bear izan eban mauritarrakaz, euren eskuetatik Muskaria kenduta. Akitania`ko Dukeagaz be bai, Euskalerrriaren Iparraldea beraganatu gura ebalako.

VI`n Garsea, barrizailleak, gaztelarrakaz, aragoitarrakaz eta Katalanakaz gogor borrokatu bear izan eban, oneik Nafarroa`ko erreinua euren artean banandu gure ebelako.

VI`n Santxo Jakintsua`k, bere aitaren etsaiakaz borrokatu bear izan eban, eta orretarako beste anaiakaz Bizkaia, Gipuzkoa ta Arabarrakaz, alkartu zan.

Onen erregetzan, gure izkuntza “ Lingua Navarrorun “ izendatu eben, eta Iruña`ko erreinua “ Reino Navarrorun “, baiña euskaraz sekula be ez zan idatzi Nafarroa`ko gorte edo erregetxean.

VII`n Santxo Azkarra, Aritza`gandik etorri ziran erregeetatik azkenengoa izan zan, eta astokeri galantak eginda gaiñera.

Afrika`tik, katolikotasuna ezartzen ibili zanean, VIII`n Gaztelar Alfonso`k, Araba kendu eutson eta Gipuzkoa beragaz batu zan.

Ordurako, Europa guztiko erregetzakaz senidetuta egon zan, eta gorago esango dan lez, erregetza guztiak euren erdira-zaletasunezko gogoaren asmoakin erritarrak kontuan euki gabe jokatu eben, ekaitzeko aize baltz-bat bezela erriaren gaiñetik artu ebezana, gaur arte irauten dabena.

Emen esan leike, berezotasunarentzat beste aukera on bat agertzen dala, Eleiztarrak ezin ebezalako geratu ta lotu, ekiñaldi batean ibili ziran euren arteko eta kruzadatarako borrokak, erritarren eskaera gogorraz, iñork ezin ebalako geratu ainbesteko zoraldia.

Orregaitik, erregeak euren arteko asmakizunakaz joan ziralako eta erritarrak erriaren eta gizon/emakumeen askatasun ta eskubideak babesten ebezelako, alako berbak esan eta entzun bear ziran orduko denboratan: “NI ZURE BESTE, DANOK BATERA ZU BAIÑO GEIAGO” eta Obanos`eko ANDIZURENA`ren irrintzia: “Pro libertate patria gens libera siat” “ASKATASUNAREN SEMEAK, ZUTIK, ABERRIAREN ASKATASUNAK BABESTEKO”.

1.237`an Lizarra`n, biltzar`en arduradun ziran errege ta zaldizkoen artean garrantzi aundiko eta orokorrean bete-bearrezko antolabidea egin zan: “Nafarroa`ren Euskal lege zarrak” idatzita ipintea Nafarroa`ko guztientzat.

Legea`ren idatzi bearra, gauza asko esangura dauz, eta nagusietariko bat, Euskal-oitura`ren aurka alegiñ aundiak egiten zirala, erregetzaren erdirakoi berekoikeriagaitik.

Gizaldi onetan be, erritarrak eskatuta, jaurkintzaren ardurean aldakuntza bat egiten da eta Nafarroa merindadeetan bananduta geratu zan.

Nafarroa`ko I Enrike il zanean, Frantzia`ko errege III`n Felipe zanari, aukera aundi bat agertu jakon, Frantzia`ko lurraldeakaz Txanpagne ta Nafarroa`ko lurraldeekin bat egiteko.

Asmo orrek, Gaztelatarak ikaratu ebazalako, Aragoi`koakaz batera Nafartarren artean zirikatuta, Aide nagusien banaketa lortu eben, eta orren ondorioan alderdikeria sortuta, Nafarroa`n gizarteko guda (guerra civil de la Nabarrera) egin zan.

1.348`ko Irailla`n Izurri (peste) baltza edo artzaien gaixotasuna agertu zan, Nafarroa`ren gizartea, eunetik irurogeta amarrean murriztu egin ebana.

Orren ondorioa, lurgintzaren lanerako besoaren eza zan, eta gizartea gose aundian sartuta, askori lapurketara emon eutson.

II`n Karlos`ek, neurri gogorraz artu bear izan ebazan gauza orreik baketzeko, baiña batera, baserritarrak zirikitu ebazan aundiki batzuen aurka, bere seme III`n Karlos ezereztuta Aundikiak goraldtu ebazalako, eta batez be euren sasikoseme ta onen semeak, euren artean bata bestien bekaitz (envidia) aundia eukinez batera, beti borrokan ibiltzen ziran. Onein eta benetazko seme edo legezko semeak euki ebezan arrokerizko norberkerien bitartez Agramonteses eta Beaumontesen Alderdikiak sortu ziran. Oso gaiztoak ziran Nafartarrentzat eta Europar bardin sortu zalako, Europa`ko berezko-erri guztientzat.

Adibidez: III`n Karlos il zanean, Zuriñe (Blanca de Nabarra), bere alabaren eskuetan geratzen da Nafarroa`ko erregetza, Aragoi`ko errege II`n Juan`egaz eskonduta egon zana.

Zuriñe il zanean, bere senar II`n Juan`ek, bere seme Karlos`eri Nafarroa`ko erregetza ostu egiten dautso, ekintza onek gizarteko-guda piztuta.

Guda onetan, Beaumontesak benetako erregearen alde agertzen dira, eta Agramontesak Aragoi`ko erregearen alde.

Guda amaituzanean eta II`n Juan ilda, I Leonor bere alabak, Lerin`go Kondea`ri lurrak kendu ta erbesteratu egin eban.

Aragoi`ko errege Fernando, I Leonor`en anaia zana eta Isabel Katolikoaz eskonduta, Beaumontes`en alde argi kokatu zan, Lerin`go kondea beraganatuta.

Fernando'ri, Lerin'go kondeak emendik aurrera gauza guztietan lagunduko dautso, eta beren abertzaletasunerako garrantzi aundikoena danean be bai, 1.512'an Gaztelarrak Nafarroa menperatzen dabenean euren alde egon zalako. Emen arrigarrizko gauza bat ikusita: len Beaumontesak izan ba-ziran Nafarroa'ko legezko erregearen alde egon ziranak, orain, Agramontesak diralako Nafarroa'ko legezko erregearen alde dagozanak.

31.- Errege Katolikuaren gogoa zein zanNafarrarako?

Zergaitik esaten dot nik, Errege-Katolikoak ez ebala euki gogorik, Godo`en kaizar menperatzaille ariagaz edo Espaina kaizar-zaletasunagaz jokatzeko.

Leenengo esan bear dot, Armando Besga Marroquin, egi aundi bezala eta ondo apaindutako beren askeneko liburuetan (ET DOMUIT BASKONES) esaten dauala: Euskaldunak, Asturias`eko erregetzatik asi-ta, menpean egon garela beti. Sekula ez dogula euki askatasunik !.

Denbora aretako antzezleriak ez dauz kokatzen alde batetik: errege-katoliku-
kuen aundikerizko asmakuntzan. Eta bestetik: Erritarren sinismeneko antzez-
tokian.

Egia, Errian eta erritartean dago, orregaitik eurak bakarrik azken baten ager-
tzen dira JAINKOA eta LEGE ZAARRAREN oituran, ainbeste egipide-ustel
ondoren, or dagoelako JAINKOA`ren borondatea.

Gai onetan, beste guztia, sasi-jaikotasunaren norkerizko-antolakuntzak dira-
lako, Berezko-Nortasunak zapaltzen diranean.

Erritarrak, JAINKOA`k emoten dauskun eguneroko aukeran, beti! agertzen gara
prest, Nortasun-artean erritarteko antolamendu demokratiko on-bat egiteko.

Lotsagizun aundiz esan bear dot: edestilari asko dirala aundikerira urbiltzen
diranak, mai-pera jausten diran ogi-zatiak arrapatzeko, erritarren arteko gertae-
ra-lazgarriak adirazi barik.

Noiz-arte ?. Betiko borrokan sartuta egon bearra ?.

Zergaitik esaten-dot nik, errege katolikuak ez ebela euki gogapenik Godo-
menperatzaillan ariagaz ?.

Nai-ta gure jauntza 1.370`an, gero Espaina`ko errege izango zanaren Juan`en
ardurapean jausi, eta onek 1.388`an Asturias printze-erria sortu Godo-menpe-
ratzaillan ari-ori baten batek eraginda ostera be ezarri daiten, ez zalako izan bes-
terik katolikotasunaren erdirakoitasunezko asmakuntz-alegiñak eraginda baiño.

Marraztatu daiguzan orduko antzezleriak euren antzokian: Gaztela, Sobrar-
be, Ribagorza eta Aragoi`ko aginterriak Nafarroa`ko erregetzatik sortuak ziran,
eta guztiz sendi-giro baten sendituta egon ziran. Beste aldetik, erritarrak Euske-
raz mintzaten zirala, lurralde geienean beintzat ekarten ebazan oiturazko lege-
zarrarekin, ainbat borroka eginda Erromatar, Franko, Godo ta Mauritarren men-
peratzaillan asmakuntzari.

Isabel erregiña il-zanean, Fernando bere Aragoi`ko erreiñura bota eben,
Juana eta Felipe Gaztela`ko errege izendatuta.

Baiña Fernando Germana`rekin eskontzen danean, seme bat euki eta Fran-
tzi`ko erregetzaren jabe-gai-bidean ezarri, Gaztela`ko erregetzan gauza baraga-
rriak sortu ziran, Felipe ur apur bat eranda il, Juana zoratu, eta ostera be Fer-

nando`ri deitu Gaztela`ko erregetzaren ordezkotza aurrera eroan dagian.

Zizneros`ek, asko zirikatzen eban Fernando Nafartarrak menperatu dagiazan, baiña onek sekula be ez eutsen jaramonik egin.

Bestela bai, Nafarroa`ko erregeak zigortu ebazan, bere lepotik Juana eta Felipe`gaz itzarmendu ziralako erri-bien arteko bakearen buruz. Fernando`k Nafarroa eta Nafartarren eskubide osoak lotsa aundian zaindu ebazan.

Fernando il zanean, arremenezko setsua indartzeko, larregi artzen ebazan belarrak (Aita Santuaren belarra: "El Maro" Kanarias`eko ugarteetan egoten diranak) il zala esate eben, bere emaste Foix`eko Germana`gaz, beste seme bat geiago euki gurean ibili zalako.

32.- Zelan jokatu eben Zizneros kardinala eta I Karlos`ek?

Gero ! Zizneros`ek Nafarroan eta Nafartarrakaz egin ebazan azken bako sarratskeriak, Nafartarrak euren legedian geratuta.

Eta I Karlos ezezaguna eldu zanean Toledo`tik zirikatuta, Gaztela`ko erreinua-
ren erritarrak sinismenean euki ebazan oiturazko lege zarrak kentzen alegindu ziran, itzarmeneko oituraren alde (comuneros) egon ziranaren buruak moztuta. Euskalerria`ren legezko oiturak lotsean artuta, "guda geiegitan sartuta egon zalako ?. A-ta guzti, Araba`ko buruzagia Gonzalez de Baraona`ren burua Gazteiz`ko Plazan moztu eban.

Konturatu gaitzean orduko denboran, erritarren sinismena noraiño egon zan erperatuta Lege-Zarraren oiturakaz, gogoan euki bear dogu Asturias eta Leon`go erritarrak, I Karlos`en aurka ibili zirala, nai erritarrak eta nai-ta erregeak be ! LEGE-ZARRAK sinismen aundian eukiten ebezalako.

Eta or aurkaldi (contradicción) gogor-bat dago, kaizargotzaren edestilaritzatik esaten dauskuzenak ez daukielako zentzurik, kaizargotzaren menperatzaille katolikotasun asmakuntzaren alegiñ-ori..., asieratik utsegille joan dalako, ainbat zorigaiztakeri eginda, morroitasunean oiñarrituta egon zalako, erritarrak eta euren Lege-Zarrak kontuan euki gabe.

Gaztela`ko erreinua-
ren lurraldean lortu eban menperatzaille erdirakotasun ori, eta orregaitik gaur berezko Nortasuna galdu dabelako edo euren ardurak buruzagien eskuetan dagozelako noraezean dabiz.

I Karlos "Erroma`ko Kaizertza Sakratuaren kaizarra" izendatu eben, eta or agertzen dira berriz menperatzaille ari guzti orreik.

Nork erabilita ?.

Argi dago, guzti orren azpia katolikotasunagaitik marratuta dagoela.

Aurrera joan da, Austria`tar errege guztiak lotsan artu ebezala Euskalerria-
ren oiturazko lege zarrak. Bildurragaitik ?. Ba-dagoz Euskal-erantzunen gogor-
rak Espaina`ko erregeari.

Borboia`kaz bardin, nai-ta oneek alegin gogor-
rak egin, baiña Euskaldunak beti geratu gara gure legearen babesean.

Eta emen: uste-gabekeri bat ?.

Espaina`ren karlistadako guda, iñoren lurraldean egin bear eben: "-
EUSKALERRIAN" adibidez ?.

Erregeak eta Katolikotasunak joan ziran, sinismen guztiak galdu dabezelako.

Eta emen milloiko itaun: "Noiz arte ainbeste guzurrarekin ?".

Euskalerriko erritarrak, jakituri aundiz, euren ardurak zaindu bear dituz, beren ordezkaritzari iñork ez dausolako ordezkorik egingo, euren ardurakoak ez diralako.

Mundu onen legeak, ordezkaritzaren arduran oiñarrituta dagoz, eta au da Euskalerraren paregabeko aukera, berezkotasunaren etsaiak dakarsten guzuzra, esneak daukan bitzaren antzera, goian eta agiri-agirian ikusten dogulako.

LAUGARREN ZATIA: JOKABIDE OKERRAK

33.- I Karlos`ek artu eban bide okerra Europa alkartzeko, zein izan zan?

1.516`an I Karlos`en aitaaita V`n Fernando katolikua il zanean, bera izendatu eben errege.

Ekarten eban erdirakoitasunezko asmakuntzari Gaztela, Balentzia`ko jermaniak eta Asturias-Leon`eko erritarrak baiño nagusiak aurka agertu jakozan, bereala eta odolkerizko sarraski-gogor bat eginda bakeztu eban.

1.519`an bere aitita Alemania`ko kaizarra Maximiliano il zanean, bera izendatu eben, V Karlos izenarekin.

Frantzia`ko errege I Franzizko`gaz lau guda nagusi egin ebazan “Erroma`ko Kaizartza Sakratua”ren kaizarra izateko.

Lenengoa: 1.521-1.526`n urte bitartean egin ebana, Milan`eko lurraldea eskuratu eban eta I Frantzisko Pabia`n atxilotu, Bizkaia`ko gudaria zan Urbietar Juan`en bidez.

Turko`akaz be borrokatu zan Kristautasunarentzat keiñadura edo zemakuntza aundia izan zalako.

Baiña zelan aituko eben kristau-katolikotasuna kaizar oneik, Frantzia`ko erregeak I Frantzisko`k Turko kristautasunaren sinis-gabekoakaz bat egiten ba-eben beren aurka borrokatzeko, Tolon`eko kai-barrua euroi itxita itsas-ontziak esku-tatzeko ?.

Zeozar aitu leike, orduko denboratan Frantzia`k jaiotasunezko abertsaletasunaren ordezkotza iruditzen ebalako, Mundu osorako kaizartza baten billa ibili ziranaren aurka.

Bigarrena: 1.526-1.529`n urte bitartean sortu zana, Roma`ri eraso, arrapaka ta saskildu egin ondoren, Aita Santua VII`n Klemente`ren atzetik arrapetan joanda Frantzia`ko erregeagaz bat eginda egon zalako, onek Sant`Angelo`ko Gazteluan ostondu bear izan eban.

Zelan aitu emen.., VII`n Klemente`k katolikotasunagaitik euki ebazan gogamenak ?.

Argi eta ots-aundiekin agertzen dana beti: Ludi onen berezko gizartea lotsa-gizunezko berdintasunean edo orekan oiñarritzeko, danon bakea ordezkor arduraren iraun dagian neurritz, larderialdiak bide-gabekerizkoak dirala.

Kristautasuna eta Katolikotasunaren ametsak...., elkargarriak dira ?.

1.530`an, Aita Santuak “Erroma`ko Kaizartza Sakratuaren” kaizarra izendatu eben, baiña Frantzia`gaz borrokan iraun eban.

Irugarrena: 1.535-1.538`n urte bitartean.

Eta Laugarrena: 1.542-1544`n urte bitartean, Niza`ko gudu-arte egin zanarekin geratuta, eta Krespy`ko bakeaz amaituta.

1.547`an Lutero`tarrak menperatu ebazan, gero 1.555`an bere anai Fernando`k, Augsburgon`n Erliijoaren bakeak egin ebazan, jaurlari edo agintariak aukera euki dagian Lutero`tarrakin naiz katolikotasunean jarraitzeko.

1.556`an ardurapean euki ebazan laterriak, bere anai Fernando eta II`n Felipe semearen artean banandu ebazan, eta 1.558`an il, Yuste`ko lekaide-etxean. Emen argi ikusten dana da au be. I Karlos`en denboran Espaina ez zala izan erri edo Laterri bat, itzarmeneko aginduaren eginkizunakaz lotuta egon zalako.

Sekula be, gura eben menpekotasuna egizkoa ez zan biurtu, nai-ta Ameriketara ainbeste urre-gorri Amerikatarrak ostu, beti Nortasunaren lepotik, norke-riaren bitartez borrokatu ziralako, eta asmakuntz onein denbora oso neurtua dalako, diruaren amaieran eta erriak gogaitu egiten diranean ainbeste odolkerizko borrokaren bitartez.

Orregaitik Europa`ko kaizargotzaren ametsak, sekula ez ziran biurtu benetazko egi-bat, betiko edestian ametskeri utsa izan dalako, berezko erritarrak, ez ebalako euren Nortasunak gal-bideratzen.

Emen argi ikusten da, zelako zorotasunezko denborak ziran areik Mundu osoa kaizar-katoliko sasi-jainkotasunaren menpean eukiteko, Mundu onen indar ta mozkin guztia, gizon/emakumeak kontuan eukinda, lotsagabeko borrokak egiteko eta eurentzat gaztelu ta ezin aundiagoko jauretxeak eraikiteko. Izkilluaren obekuntzakaz aztu barik, bata-bestearen artean aurka...., obeto astintzeko.

18 giz-aldi geroago...., konturatu ez, ezinezkoa zala !, edo alperreko ametsak zirala ?. Eta lau gizaldi geroago (gaur)...., konturatzen gara ?.

Or ! gure gaurko borroka.

Lortuko ete-dogu..., ordezkartzaren ardurak..., berez Nortasunezko bear diran lekuetan ezartzea ?.

Orretarako, gauza eta emakume/gizon bakoitzari berea emon bear jako, eta bidean len bait-len ipini bear gara, arrazoiztasunezko izena ondo ezarrita eroan gura ba-dogu.

34.- Zein da orretarako Napoleon`en bide okerra?

1.769`an Dagonilla`ren 15`an Ajazzio Korzika`ko ugartean jaio zan zortzi nebarrebaaren artean.

Bere sendia Korzika`ko aundikitasun artekoa izanda, lenengoetan Frantzia`ren aurka borrokatu ziran, oneik 1.768`an XV`n Luis`ek Genoba`ko errepublikari Korzega erosten dautsonean. Andik aurrera Paoli izan zan menperakaitz-taldearen burua.

Napoleon`en aita, Korsika`ko ordezkari lez joan zan Frantzira, eta ikaste-saria eskuratuta, Briene`ko gudari eskolan sartu eban, eta ikasketak amaitzeko, Paris`en Kanpo de Marte`ko gudari-eskolara bialdu eban.

Bere ikasketan ez zan izan argitsua, baiña bere edestiko maisuak au esan eban: "Biziko gora-berak laguntzen badautsoe urriñ joango da".

Jose, bere anaiak, Kortzega`ko jaurkintzan, orokorrezko-aolkularitzan ordezkari urten eban eta bera guda-teniente koronela izendatu eben. Baiña Jose`k Korzika`ko Paoli, aberriko gizon ospetsuagaitik esan ebazan gauzakaitik 1.793`an asi-ta, ies ibili bear izan ebaen biak, Paolistarren mendekuari bildurrez. Andik aurrera, Korzega`ko askatasunaren kanpotik ibili ziran.

Frantzez abertzale bihurtuta, Dugommier-en guda-taldeko kañoidun-arloa bere aginduan artuta eta Tolon menperatuta, 1.793'an Abendua-ren 17'an guda-nagusi egin eben.

1.795'ko Urrilla'n, Baras'ek, erregetzaren aldekoak matxinatu egin ziranean, deitu egiten dautso aurka egin dagoitzen, eta lortu eben garaipenagaitik, Frantzia-ren barruko guda-nagusi izendatu eben.

1.796'an Epaila-ren 9'an, Paris-matxinadaren gela-aundietan esku luzekoa izan zan Beauarnais'tar Josefina'gaz ezkondu zan.

1.797'an Italia-ren eta Austria-ren aurkako borrokan, Frantzia-ren gudalozteko guda-nagusi egiten dabe, eta menperatu ondoren, Austria'tarrai galazo eutsoen Kanpoflorido'ko elkargoa sinatzea.

1.798'ko udan Ejipto'ra joan zan, ortik asita Ingalaterra'ri bear ebazan bideak zarratzeko eta azken baten India'tik botateko.

Malta ta Alejandria artu ondoren Uztailla-ren 21'an Piramides'eko borrokan, mamelukoak menperatu ebazan. Emen aipatu bear dana, Nelson'ek, Napoleon'en guda-ontzi-taldea ezereztu egin ebala 1.798'ko Dagonilla'en 1'ean. Eta bai esan bear da, Napoleon'ek 167 jakintsu eroan ebazala Ejiptora, euren oiturrak goitik-bera ikertzeko. Ejipto'ko ekitaldiak, 1.798'ko uztailla'tik 1.799'ko Dagonilla'rarte iraun eban.

1.799'an Azaroa-ren 9'an Frantzia'nausitzargoa (dictadura) ezartzen dabe, buruan iru nagusi dirala: Sieyes, Dukos eta bera. Gero Napoleon, Kontsul-ordezko izendatzen dabe, nausitzargoaren buru izan- da.

Napoleon'ek, jaurkintzaren nagusitasuna artuta, jaurkintzaren lanak zortzi taldetan banandu ebazan.

Lan orretarako, gizon jakintsuenak aukeratu ebazan, euren politikako alde-gogoak kontuan euki gabe.

Komuna'k edo Udal-Etxeak ziran Laterrien oiñarrizko erpeak, eta lan aundia izan zalako eurak bideratzea, lenauko jaurkintzaren Feudal-Arauakaz aurrera egin eban, Udal-Etxearen arrazoiak bastartuta.

Orretarako, jerarki-arauz giza-mailla antolatu eban: Erri-Buru zaintzatik asita (prefectura), Buru-ordego (subprefectura), eta diru-zaiñak (sindicos). Danak barneko ministruaren agindupean. Goitik beerako agindu gogor baten sortu eban bere jaurkintza arlo guztietan.

Izendapen oneik, ez ziran izan demokratikoak, baiña bere asmakizuna beteteko oso eraginkorrak. Gero, Frantzia'ko jaurkintz guztiak erabili ebazan, ia gizaldi baten bai beintzat.

1.799'an Napoleon kontsul egin ostetik, euki ebazan arremanen arrazoakaitik, jaurkintza gudu-jauntzar-aldi bihurtu eban, eta eleizagaz txarto egon ziralako frantzezak, VI'n Pio Aita Santua Eleizaren agintzatik kendu ebelako eta aldikada baten utzik egon zalako San Pedro-ren jar-lekua, Frantzia ta Espain'a-ren alde-kide zan Bernabe Chiaramonti Kardinala Imola'ko gotzaiña izan zana, 1.800'ean Epaila-ren 17'an VII'n Pio izenagaz Aita Santua izendatu eben arte. Ar- ezkeroztik, katolikotasuna indartzeko alegiñetan asi ziran (iñok ez dauana sinisten, bere aldera jokutzen ebalako. Eta ori izan zan berentzat Kristau erlijioa eta katolikotasunezko alderdia. Kaizartzangoa edesti guztian jokatu eban antzera).

Italia'tik etorri zanean eta apaiz-gizonak eliz-batzarrean batuta, auxe esan eutsen: "Gaur, Frantzia-ren agintaritzaz neure eskuetan dago eta gertu nago bear diran aukera ongarri guztiak ipinteko, erlijio au gogortu ta jabetu daiten".

Eta Jaurkintzan egin ziran aldaketakaz..., eta Erljioari berpizten asko lagundu eutsen lez., Eleiza ekiñaldi orregaz, bere egikeraren laguntzaille aundiena biurtu zan VII'n Pio Aita Santua`gaz, nai-ta geroago Napoleon`en aurkari aundiena izan. Baiña ekiñaldi onek, Eleizaren ta Frantzia`ko iraultzaren artean bakeak egiteko balio eban.

Lenengoetan, Eurpa`ko errege geienak bere alde ego ziran, bizitzak, euren menperatzaillaren arauetan iraun dagian.

Balekite bildurragaitik izatea.

Baiña, konturatu ziranean euren menpekotasuna zala (Hitler`egaz bardiñ), Danak aurka kokatu ziran.

1.800`ean Austria ta Inlaterra`ren bigarrengo alkarteari aurka egiten dautso, Austria`gaz Marengo`n Bagilla`n garaipena lortu eta Lunebilla`n bakeak sinatuta, eta Inlaterra`ri Hohenlinden Abenduan irabazita, Amiens`en bakeak sinatuta. Inlaterra`k Frantzia`ri, atzera eman bear eutsozan Frantzia`ri artuta euki ebazan koloniak.

1.800`an Napoleon`ek Frantzia`ko diruaren-kutxa sortzen dau eta beragaz, diruaren banaketazko-jaurkintzan erdirakuntzaren agintaritza.

Emen artzen dau menperatzailletasunezko bidea, jaurkintzaren arlo guztiak erdiratuta, eta berezkotasunaren aurkari amorratu biurtuta.

1.801`an Uztailla`ren 16`an sinatu zan Eleiz-ituna, Napoleon`ek baldintza-bi auek ipinita: a) Frantzia`ko Gotzai guztiaren ardurak berari uztea, berrizkuntzazko aurrerapen bat asteko, eta b) Eleizaren ondasunak saltzea, jaurkintzak abadeai, lan-zari bat ordeaz emonda.

Ortik aurrera Napoleon`ek berak izendatzen ebazan Gotzaiñak iraultzaren aurretik egon ziran arauakaz, Aita Santuak bereinkatuta.

Kaizar eta Aita Santuaren arteko arremanak, oso bekaiztiak ziran, kaizarrak bildur aundia eukiten eutsolako Aita Santuaren aalmenari. Aita Santua`ri, Batikano`ko Laterrien jabetasuna guda-indar eta arau-bidez debekatuta, 1.929`an Otsailla`ren 11`n Mussolini`k XI`n Pio Aita Santua`ri Batikano Laterriaren jabetasuna emon arte.

1.802`an Epaila`ren 25`an Inlaterra`gaz Amiens`eko itun edo egiunea siñatzen dau. Eta Loraila`ren 8`an omenezko lejioa (legiòn de honor) irasi egiten dau.

Dagonila`ren 3`an bizi-arteko kontsula egin ondoren eta jaurkintzarako beren urrengoa aukeratzeko eskubide osoa emon eutsoelako, ostera, erregetzaren jaurkintza berrezkuratu eban, nai-ta erregetzazko gudu-jaurkin bat izan.

1.803`an Jorrailla`ren 7`an, 12`ko Germinal`eko legeakaz, diru-banaketaren arauak ezartzen dauz.

Loraila`ren 13`an Frantzia eta Inlaterra`ren arteko guda asmatzen asten da. Inlaterra`k Malta`tik ez dau urten gure, eta Frantzia`k, Olanda, Suezia eta Piamonte`tik ez dau gura alde egin.

Loraila`ren 16`an Inlaterra`k Frantzia`ko diru-kutxak gerazi edo baitzen dauz, Napoleon Inlaterra`ri erasoaldi edo sarraldia egiteko prest agertuta.

Napoleon`en goraldien Europa`ko errege geienak lenengoetan bere alde dagoz. Erregetzaren maldaberan, menperatzaillak, Frantzia`ko iraultzagaz itxaropen aundia eukin ebelako Europa guztian gaur daukaguzan Laterrien asma-kuntz barria ezartzeko, Europak ta Munduak arau bardiñetan iraun dagien. Baiña, balekite euren menpetasunaren bildurragaz ikusiko dan lez bere maldaberan, danak beren aurka alkartuko dira.

1.804`an Epaila`ren 9`an, Kadoudal atxilotu egiten dabe, Napoleon iltzeko asmoan zeletazko-antolamenduan ibili zalako. Bonzennes`en, Epaila`ren 20`an Enghien`eko Dukea il eban.

Epaila`ren 21`ean gizarteko lege-sorta jardueran asten da.

Napoleon`ek onen buruz esaten eban: " Nire benetako ospea, ez dago berrogei guda-nagusietan garaipena lortzean, gain-marratu ezerk ez dauana egingo eta betiko bizitza eukingo dauana, nire GIZARTEARENTZAKO LEGE-SORTAK dira.

Loraila`ren 18`an, Napoleon`eri Senatore-Batzarrak, kaizartzaren burestuna edo koroia eskeiñi eutson.

Abendua`ren 1`ean Frantzia`ko ordezeko kardinalak, Napoleon ta Josefina Eleizatik ezkondu ebazan, ararte erriko epaitegitik bakarrik eskonduta egon ziralako, beste lekuko aitorle aurrean egon barik.

Abendua`ren 2`an VII`n Pio`k, Napoleon ta Josefina kaizar Sakratu bedeinkatu ebazan.

Napoleon`ek, bere burua eta bere emazte Josefina`rena koroatu ebazan, Aita Santua`ren eskuetatik koroiak kenduta.

Napoleon`ek keiñada orregaz, Mundu onetako guztien ulertzer a emon gure eban, gai onetan bere gaiñetik ez dagoela iñor, ez da gogoaren edo arimaren arloan be.

1.805`an Jorrailla`ren 11`n, Ingalterra, Austria eta Rusia`k irugarren alkartasuna osotzen dabe Napoleon`en aurka.

Loraila`ren 26`an Milan`en, Napoleon, Lonbardia`ko erregearen burdiñezko koroiaz Italia`ko errege izendatzen dabe.

Onen ostetik asten da Napoleon`en ospea maldaberan, Europa`ko Laterriak alan erabagitu ebelako, VII`n Pio Aita Santuarena gorantza eginda, nai-ta oraindiño beren gudalozteakaz Europa`n ainbat garaipen lortu.

Urrila`ren 21`an, Trafalgar`go itxas-borroka aundian, Nelson Ingelezak, Frantzia ta Espaina`ko itxas-ontzidiari irabazi eutsoen. Nelson bera be il-zan borroka orretan.

Borroka orren garaipenagaz Inglesak itsasoaren ugazabak egin ziran, Napoleon`ek euki ebazan asmoak Ingalterra indarrez artzeko, Boulogne`n apaintzen egon zan gudalozte aundiagaz, ezereztuta.

Abendua`ren 2`an, Napoleon`ek Txekoeslobakia`n, Austerlitz`eko erri inguruan, Rusia ta Austria`ren aurka egin zan iru kaizarren odol-zalezko borroka deritsonari, ezereztatu egin ebazan.

Abendua`ren 26`an, Austerlitz`eko guda ostean Bratislaba`n, Napoleon`ek eta Austria`ko I Frantzisko`k alkargo bat sinatu eben, Napoleon`en alde Beneto Italia`ko erreiñuagaz bat eginda geratu daiten eta Alemania`ko Babiera ta Wütemberg erreiñu lez ontzat artu bear ebezan. Ekiñaldi orregaz Austria`ri itsasorako bide guztiak moztu eutsozan.

1.806`ko Urtarrilla`n, Willian`tar Pitt`ek, Napoleon`en aurka 1.793 eta 1.798`an elkartasun bi lortu ebazanak, politikari aundia eta Irlanda`ren benetako abertzalea il zan.

Urtarrilla`n, Napoleon`ek, bere anaiak Luis eta Jose izendatzen dauz Olanda ta Napoles`eko errege.

Uztailla`n, Napoleon`ek Alemania`ko 16 Laterriakaz Rin`eko alkartasuna lortzen dau Frantzia`gaz gudarako elkartean, bera urgazle edo jagole izendatuta.

Dagonilla`n, Germania`ko Erromatar Kaizar Sakratua ezereztu egiten da. II`n Frantzisko Germania`ko Kaizar-jauntzatic, Austria`ko I Frantzisko Kaizar`era aldatuta.

1.806-1.807`ko urte bitartean, Napoleon`ek, Austria-Ungria, Prusia eta Rusia`ren osotutako laugarren alkartea ezereztu egiten dau, 1.806`ko Urrilla`ren

14'an Jena ta Auerstedt'eko borrokan Prusia azpiratuta, Zemendi edo Azarora'ren 21'ean Polonia'n sartzten da eta Europa'ren esi-aldi edo Ingalterra inguratzea agintzen dau. Bertan, Walewska'tar Maria, Polonia'ko konde-andrea eza-gutzen dau, eta beragaz seme bat euki eban. Eta Rusia'ri 1.807'an Kaliningrado'ko lurraldean Eylau errian, Alemania'rena 1.945'erañio izan dana eta ordutik ona Bragatiovsk deituten dana, Otsailla'ren 8'an leenengo borrokan, eta Bagilla'ren 14'an Friendland'en, Tilsit'eko bakea sinatuazota.

Bagilla'ren 24'tik Uztailla'ren 9'ra Napoleon, I Alejandro Errusia'ko kaizarragaz Tilsit inguruan alkartzten da, eta onek on artzen dauz Frantzia'ren guda-garaipe-nak, eta Napoleon'ek on artzen dau, Errusia'ren mugak zabaltzea Finlandia barruan sartuta.

Wesfalia'ko erreñuan, Geronimo Bonaparte egiten dau errege, eta Barso-bia'ko duke-erria Sajonia'ko erregeari.

Azaroa'n, Portugal'ek, Napoleon'en aginduari Ingalterra inguratze-ko aurka agertzen danean, onek Junot gudal-nagusia Lisboa'ra bialtzen dau.

1.808'an Otsailla'ren 3'an, Frantzia'ko gudalozteak Miollis gudal-nagusi buru dala Erroma'n Sartzten dira, VII'n Pio Aita Santuak Ingalterra inguratze-ari ez dau-tsola laguntzen aitzakiagaz.

Epailla'n, kaizartzaren Ikastetxe-Nagusia sortzen dau, ikastetxe-jabedunak zainpenean ipinita.

Epailla'n, Murat'ek gudal-nagusia Madrill artzen dau.

Espainia'n, Jorrail-Lorailla'ren illeetan erritarrak matxinatzen dira, IV'n Karlos beartzen, erregearen koroia VII'n Fernandori emoteko. Napoleon'ek Baiona'n, biak daukaz atxilotuta eta bere anai Jose egiten dau Espainia'ko errege.

Frantzesakaz, Marian Luis de Urkijo eta Jose Mazarredo'k artu-emon onak euki ebezan, eta Bizkaia'ko Batzar Nagusia'n Mazarredo buru izanda, Jose Bonaparte'k itz eman eban Bizkaiko Jaun lez.

Garat anaiak, Lapurdi'ko izatasunagaitik gogor jokatu eben. Eta Garat'tar Josep'ek Napoleon'i, bein eta berriro eskaiñi eutson Euskalerriko Laterriak bate-ratzea "Fenizia Barria" izango zan Frantzia'ko Lurralde baten.

A ta guzti, Napoleon'ek Euskal-Nortasuna on-artu ta be, berak Europa'ko Laterri guztiak lez, Euskal izaera be Frantzez biurtu gura eban.

Uztailla'ren 23'an, Dupont'eri Espainolak Bailen'en irabazi egiten dautsoe.

Dagonilla'ren 1'ean, Wellington'ek gudalozte inglesak Portugal'en legorrera-tzen dauz.

Irailla'n, Napoleon I Alejandro'gaz Erfurt'en alkar ikusten da.

Azaroa'ren 5'ean, Napoleon Espainia'ra etorten da eta Madril beraganatu egi-ten dau.

Espainia'n Frantzesaren aurka, ordurarte ez ziran ezetzen gudu-arauetako antolamenduan, asten dira sasi-gudak.

1.809'an, Napoleon Frantzira itzultzen da, Austriarrakaz euki eban elkarte-a apurtzen dala jakin ebenean, eta bai-ta Foutxe ta Talleirand ixilka, beren aurka alkartu dirala.

Lorailla'ren 13'an, Napoleon Biena'n sartzten da.

Bagilla'ren 5'an, Napoleon Biena'n ondoan dauan Wagrán erritxoan, Austria-rrak menperatzen dauz. Napoleon, ango sarraskia ikusita: "Emengo eriotzea Paris'ek bakarrik konpontzen dau gaba baten".

Bagilla'ren 10'ean, Napoleon'ek Roma eta Aita Santua'ren Laterriak beregan-atzen dauz, eta Aita Santua erbesteratu.

Urrilla`ren 14`an, Napoleon`ek Biena`ko alkargoaren bitartez, Prusia bakan-
tzea eta Europa zatitzea lortu eban.

Abendua`ren 16`an, Napoleon ta Josefina`ren arteko eskontza ezereztu egi-
ten da.

1.810`an Jorrailla`ren 2`an, Napoleon Austria`ko Maria Luisa printzeagaz
eskontzen da.

1.811`n Epaila`ren 20`an, Erroma`ko erregea jaiotzen da, arrano-kume dei-
tzen eutsoena.

1.812`an Jorrailla`ren 25`ean I Alejandro`k Napoleon`i azkeneko itza emon
eutson Prusia`tik alde egin dagian.

Bagilla`ren 24`an Napoleon`ek Bielorrusia ta Lituania`ren artean dagon Nie-
men ibaia zearkatu egiten dau eta Russian sartzten da 600.000 gudarigaz. Erru-
siarrak atzeratu egiten dira, lur-errearen antolabidea egin da, frantzesak janari
barik izteko.

Dagonilla`ren 17`an Smolensko menperatzen dau.

Irailla`ren 7`an, Napoleon`ek Borodino`n Errusiako gudalozteagaz aurrez-
aurre kokatuta, Kutuzov`ek bideratzen ebana, odol-zaleko borrokan baten bidez
menperatu ebazan, Mosku`n sartzeko bidea aske itzita.

Irailla`ren 14`an, Napoleon Mosku`n sartzten da, eta alperrik itxaroten dau
Errusiarrak bere aurrean agertu daitezcan.

Urrilla`ren 19`an, Napoleon`ek neguaren bildur Mosku`tik alde egiten dau.

Urrilla`ren 22`an, Frantzia`n Malet matxinatu egiten da eta egun bateko garai-
pena lortzen dau, Napoleon`en eriotza zabalduz.

Abendua`ren 18`an, Napoleon`ek Gudaloztea izten dau eta Paris`era doa.

Errusia`tik Frantzia`ko gudaloztearen atzerakadan, otz aundiko neguaren
bitartez eta Errusiarrak Frantzia`ko gudaloztearen atzea eten barik murrizten
joan ziralako, joan ziran 600.000 gizon`etik 120.000 bakarrik eldu ziran.

1.813`an Otsailla`ren 28`an, Prusia eta Rusia elkartzen dira.

Lorailla`ren 2`an eta 20`an, Napoleon`ek Rusia eta Prusia`ko gudaloztea men-
peratzen dauz, leenengo Lützen`eko errian, eta bigarren Bautzen`eko errian.

Bagilla`ren 21`an, Wellington`ek Araba`ko Gazteiz`en Frantzia`ko gudaloztea
menperatzen dau.

Dagonilla`ren 10`an, Austria gudan sartzten da.

Irailla`ren 16-19`ra, Leipzig`en Laterrien borroka nagusia egin zan, Prusia,
Rusia, Austria eta Suezia`ren alkartea, Stxwartzenberg, Blutxer eta Bernardo-
te`ren aginduetara, Napoleon`en aurka. Alkartea garaipena lortu eban, eta ekin-
tza orren garaipena Alemania`ren askapena esan- gura eban.

1.814`an Urtarrilla`ren 25`ean, Napoleon`ek Paris`etik urtetan dau eta azkenez
ikusiko dauz bere emaste Maria Luisa kaizar-andrea eta bere seme Erroma`ko
erregea.

Otsailla eta Epaila`ren bitartean, frantzesak irabazi egiten dautso alkarteari:
Txanpaubert, Montmirall, Bautxanp eta Montereau`en, baiña elkarteak aurrera
egiten au.

Epaila`ren 31`n, Errusia`ko kaizarra eta Prusia`ko erregea Paris`en sartzten
dira euren gudalozteakaz.

Jorrailla`ren 1`ean Talleyrand`ek bitarteko jaurkintz bat sort-arazten dau.

Jorrailla`ren 2`an, senatore-batzarrak, Napoleon`en itzaltzea aldarrikatzen dau.

Jorrailla`ren 6`an, Napoleon`ek bere uzte-agiria beteten dau.

Jorrailla`ren 20`an Elba`ko ugarterantza urtetan da.

1.815`an, Napoleon`ek Jakinda bonapartistak eta errepublikanoak zelako azpikeri-asmakuntzan dabizen, Frantzia`ra itzultzea erabagiten dau.

Epailla`ren 1`ean, Juan deritson itsas-golkoan lurra artzen dau.

Epailla`ren 20`an Napoleon Paris`era eltzen da eta XVIII Luis`ek alde egiten dau.

Bagilla`ren 16`an, Ligny`n Prusia`ko gudaloztea menperatzen dau, Blützer`en agindupean egoana.

Bagilla`ren 17`an Wellington`ek ariñeketan alde egin bear dau Napoleon`en gudaloztea atzean inguratzeko alegiñetan dabillela.

Bagilla`ren 18`an Wellington`ek Napoleon`i Waterloo`n aurrea emoten dautso, alkarteren gudalozteak agertu daitezcan itxaropenarekin, eta alan sortu zan arratsalde inguruan, Napoleon eta bere gudaloztea menperatuta gudaldi-odol-koi aretan.

Bagilla`ren 22`an, Napoleon`ek ostera be beartuta izte-agiria bete egin bear dau.

Uztailla`ren 15`ean eta Ameriketara ezin ebalako alde egin, Bellerophon itsas-guda-ontzian, Inglesaren aurrean menpekotu egiten da.

Emendik, Santa Elena ugartera eroan eben, eta 1.816`tik 1.821`eko Loraila`ren 5`ean pozoindua il-arte, bere oroimenak Kases`eri astiro esan eutsozan idatzi dagizan.

Gaur, bere gorputzaren auts-kondarrak, Paris`eko "Los invalidos" ostal-txean 1.840`garrengo urte ezkeroztik dagoz.

35.- Zer geratu zan Napoleon`en ondorio lez?

Bounaparte`tarrak izatez Lonbardoa`k ziran, Sarzana`tarren sendi aikoa edo besanga baten buru izan zana Bounaparte`tar frantzisko 1.512`an Korzega`n kokatuta.

Karlos bere aita, Korsika`ko ordezkari lez Frantzira joan zanean abizena Fran-tzez biurtu eban "Bonaparte", eta Lenengoetan Korsika`ko aberriaren abertzale edo erri-zaleak izan ba-ziran be, Napoleon 1.789`ko iraultzagaz bat eginda egoan eta Frantzes aberri barriaren kide egin zan oso osoan.

Napoleon`en antolamenduzko lege-bilketaren lana, erabagi-bi onen bitartez ulertu leike: 1.804`ko lege-sortan, Europa`ko errege geienak euren jaurkintzara-ko artu ebenak, eta 1.806`ko Kaizartzaren-ikasbideak.

Lege onekaz berrikuntza asko asi ziran egiten gizarteak bear dabezan arlo guztietan, aurrerakuntza aundia zalako, eta bide batez, erritarrak bere jaurkin-tzaren oiturazkoak egin-gura ebazalako.

Erria, ez 1.789`ko iraultzak, ez da Napoleon`ek be, eukiten eban kontuan, erritarren baimena garaitu egiten ebalako eta bere gaiñean egin.

Baiña bere norzeria gorantza joan zan lez, neurri orretan gudak be bai. Bere naikundea Karlomagno`rena baiño aundiagoa izan zalako, Errusia ta Austria Europa`ren Lurraldeko arauetan sartu gura ebazalako.

Mundu-fisiko onetan, gazteak, gero ta guda geiagotara eroaten badozuz nekazaritzatik, lurra lantzeko eza berez agertzen da, nai-ta Frantzia`ren aberas-tasuna bere gizartean eta nekazaritzaren lan egiteko almenean egonda.

Baiña berak esaten dau zer gertatuko dan: " Neure al-izatea, neure ospe aundiagaitk mantendu egiten da, eta nire ospe-aundia, lortu dodazan guda-garaipenetatik. Jausi egingo da neure al-izatea ez ba dot garaipen geiagorekin

elikatzen. Naizena, garaipenak egin nabe, eta nire goigorengo malla orekatzea, garaipen barriakin bakarrik lortu leike”. Edesti guztian, goi-maillako kaizarra iza-teko ametsak askok eukin dabez eta asko izan dira goiko mallan ibili diranak, danak jakinda noz dan amets orrean amaiera. Napoleon`ek ondo jakin eban amets ori ezinezkoa zala.

Nekazaritzan baserritarrak oso arduratuta bizi ziran, gero ta beso gitxiago egon zalako lurra lantzeko, eta askori emon bear..., orregaitik baserri`tar bateri itaun egin ondoren: ia berak zer eskatu legokio orokorrezko laterriari (estados-generales) ?. Bere erantzuna ez zan guztiz berak gure ebana, baiña auxe erantzun eutsen: “ ezeztatu daiezala untxiak, usakumeak eta abadeak. Lenengoak garie lorán dauanean jaten dabelako, bigarrenak gari-bikor edo gari-aleak eta irugarrenak azao edo ezpaletan”.

Napoleon “Erroma`tarren Kaizar Sakratuaren” billa ibili zan. Ez eban lortu Frantzia`ren kaizartza baiño, eta eziñ-geiagoan beldurgarrizko etsipen-odoltsua.

Sort-arazi ziran laterriak gogamen orregaz, bide zabala eta almena itziten dautsez urrengo Aleman-Hitler ameslariari, eta danok dakigu zer gertatu zan.

Eta gaurko erdirakoitasunezko Laterri oneik, beti beartutako batzangotasunaren billa dabizenak, Mundu onen mozkin eta indar guztia euren eskuetan egon daiten, sasijainkotasunera jokatzeko, zein ameslariari emongo dautso urre-go txanda ?. Amerikarrai ?.

Berezko erria beti geratzen da bere lekuan. Ez da izango ordua... BEREZKOTASUNEAN edo JANKOIKOA`ren LEGEAN JOKATZEKO ?

Nik uste dot, Mundu onen erri ta gizarteari bein-baten aukera ta Almena emon bear jakola, beren borondatez BATZANGOTU daiten, beti aurretik ibili barik mozkin eta ospe guztia jan gurean. Ekintza orregaz erri ta gizarte guztia ARDURABAKO-XAUTZAILLETASUNERA, gaurko-lez bideratzen dalako.

NORK BIZI GURA DAU NORTASUN BARIK....?.

BOST`GARREN ZATIA: JOKABIDE ZUZENAK

36.- Agertu egizuz Europa alkartzeko bide zuzen batzuk

Europa guztian gudako arau bardiñakaz ibili ziran, baiña Euskalerrria`ri begira asiko gara.

Gure lege-biltzarretan Gaztelera sartzeko, alegin aundietan ibili ziran, eta 1.614`an Abendua`ren 10`ean indarkeri aundiz lortu eben gure Batzar-Nagusietan Gaztelera sartzea.

1.700`etik aurrera, Vn Felipe indar aundiakaz eta lotsarik gabe asi zan gure Nortasunezko legeak egiteko eskubideak ezereztuten, baiña Euskaldunak aurka eginda aurrera eroan eben askatasunezko eskubide ori XIXn gizaldirarte. 1.876`ean espataren bitartez Euskaldunak menperatuarte.

Emen itaun aundi bat agertzen da: “Alabearrezko edo ustegabekoa izango zan....., Espaina`ko gizarte-guda...(karlistadak), Euskalerrrian erabagitzea?”. Ori ez dau sinisten iñork-be. Gaur danok dakigulako, len Europa`ko erregetasun guztia, eta gaur euren ordezkoi laterriak alkartuta egon dirala beti, Europa`ko gizartea on-bideratzeko alegiñean. Baiña beti (eta emen utsa) gizartea kontuan euki gabe.

Bizitzazko Mundu onetara, danok jaiotzen gara ordezkartzaren arduradunak izateko, eta ez dago gure eskuetan izaera ori aldatzea.

Orregaitik, Europa guztian eta Espainia`ko laterrian batez-be, erregetzazko jaurkintzaren sinisgarritasuna guztiz maldaberan egoalako, Ameriketatik ostuten ebazan urre-gorriaren iturriak amaitu ziralako, eta erritarren jakintza gorantza joanda askatasunaren bideak besarkatuta, erregetzaren gaiezatasuna agiri-agirian geratu zan.

Ori ikusita, eta Europa`ko laterrien jaurkintza oraindiño erritarrak erabagiaren arloetan ez ebelako kontuan eukiten, Europa`ko Jakitun erdirakoi-zale ziranak Eleiz`tar batzuen katolikotasunagaz batera, Frantzia`ko iraultzaren ondorengoari begituta, Frantzia`ko lurraldean bizi ziran erri-bereziak frantzesak biurtu ebezalako, aukera orren billa asi ziran, Europa guztiko erregetzaren ordezkari gaur daukaguzan laterriak ezarri daitezkan, berezko erriak ezereztuta.

Eta saio-aldi orretan ez zalako egiten euren naia edo arrazoiaren argiak ez ziralako biztuten euren alde, Espainia`n beintzat, nai errege atzerritarra (Amadeo de Saboya) ekarri, jaurkintza gudarien menpean ezarri, bertoko erregea (XII`n Alfonso) ipini nai Errepublikak`ko jaurkintza sort-arazi, berezkitasuna naspilduta bere nortasunezko osotasunean uts-egin dagian eta laterri-berri orreik on-artu daiezan, erabagi gogorrak artu ebezan.

Negargarrizko erabagi orreik, Mundu`ko 1`go oso-mingarri ta odol-zale izan zan guda-nagusia 1.914-1.918`ko urte artean ekarri euskuen, ezertxo-be ez ebana erabagi.

Gero premiñak aleginduta, Espainia`n asi ziran 1.936`ko gizartearen oso-mingarritzako gudan, Franko-Mola buru ziralako, Frantzia ta Ingalaterra`ren bildurrezko ixiltasunagaz, eta Alemania-Italia`ko gudaloztearen laguntzagaz, erdirakoi-zale eleiz`tar Katolikuak bedeinkatuta, lortu eben erdirakoitasunezko menpekotasun ori erdi ugarte onetan ezartzea.

Baiña edesti guztian sortu dan antzera, Mundu`ko kaizartzaren al-gabekeria geratzen zan lez lortzeko eta Gai onetan, sasijainkotasunaren asmakizunezko leize-zulo orrek ez daukelako amaierarik, Espainia`n menpekotasuna lortuta, Alemania, Japon ta Italia joan ziran Mundu onetan erdirakoitasunezko menpekotasuna ezartzera (Erromatarren Katolikotasunezko-Kaizar Sakratua).

Asmakizunezko ekintza orreik, Mundu onetan ezin-besteko, 1.940-1.945 urte bitartean, negargarrizko bigarren guda-nagusia ekarri euskun.

Ez zan erabagi gauza aundirik, ariñago espataren indarrez ezarri ziran laterriak oiñarri-lez iraun ebelako, berez-legezko errien gizarteak menperaturik geratuta.

Gizatasunen eskubideak sinatu ziran, baiña espatakaz ipinitako laterrien menpean.

Nun geratzen dira...., gizatasunaren ordezkartzako bear-bearrezkoak diran ardurak, Laterri orreik euren eskuetan artzen ba-dabe ?

Gaurko Berezitasun onetan ezin lei urletu, nor-berak danon ardurak eskuratu, eta diru edo espetxearen zigorrez erritarrak beartu, ardura orreik bete dagiezan.

Gaiñera, Menperatzaileak diruaren indar guztia euren eskuetan eukiteko, xautzailletasunezko bizi batera bideratzen gaitue, gizartearen borondate-on guztia lupeztuta.

Ekintza orren ondorioa zein da ?. Begi bistan dagoena: Gizartearen bizitzako borondatean "Arduragabearren Xautzailletasunezko eta Zorotasunezko Lokatza".

Zelako giza-barnean ezarri-gura gaitue ?.

Betiko "Erromatarren-Kaizar-Katoliku-Sakramentuan", batzuk Sasi-Jainkota-sunezko bizia egin dagien ?.

Ludi onen Legeak, bizitasunari eta batez be arrazoidun gizarteari, beste soil-tasun edo jokabide soil-batera agintzen dautsoz beren oinkadak bideratu dagiezan, "Gizartearen Askatasunezko Argiak: Ordezkaritzaren Esku-bideak danon aldetik eta Lotsagizun aundiz ondo zainduta Biztuten Diralako".

Erregetza ta Laterriaren edestian, euki doguz zeaztasunezko Nortasun eta barne-garbiko gizon/emakume batzuk, eta gaur be. Euren borondate onean sinestuta, etorkizunean berezko izatasuna lortzeko, borondatezko gizaren Arima-barnea JAINKOA`gandik datorrela jakin daualako, eta benetako izaerari lotsa aundia eukin dautsielako. Baiña beti geratu dira xautzailletasunezko menperatzaille orren arauak menperatuta, ainbeste denboran, egindako inguru-giro oker orrek, erpe sakonak daukazelako.

Orain, borroka gogorrean gagoz daukaguzan laterri-arau orrein aurka, giza-kiren eskubideetatik asi-ta, laterriak txarto sortuta dagozelako. Izkillu-barik izan bear dauana, arlo orretan eurak diralako geiago eta alegin aundiak egiten dabezelako guda arlo orreik piztu daitezcan garaille irauteko.

Danon Nortasunean, zeaztasunezko arduraren lotsagaz jokatu ez-gero, beti agertuko da berezko bereiztasuna garaille askatasunaren bakea lortuta.

Eta ekintza ori mugatzeko ESAKIZUN zaar sakon ta ederra daukagu aberki-deak: "DANOK BATERA, baiña NAASTU GABE".

37.- Zer aldarrikatu eban arlo onetarako Arana`tar Sabino`k?

Gure Euskaldun nerekoiak edo buru-zaleen arteko aundikerietan ibili ziranak, kaizar-menperataille asmakuntz ori onartuta eta bizitzarako bear dan ordezko diruak eureganatuta, gai onen atsegingarritasunean ondoen bizi al-izateko, Europa`ko berezko erriak eta Euskalerrria batez be, izatasungabeko maldaberan euki eben bideratuta.

Gaiñera, erdirakoitasun orreri laguntza aundia emon eutsoen, Europa`ko laterri guztiak 1.789`an Frantzia`ko iraultzaren ostetik erregetza maldaberan egon ziralako, bat eginda gudarako alkartu ziralako berezkoitasunaren demokraziari aurre egiteko, eta lortu eben espataren indarragaz, gaur oraindiño daukaguzan laterri-menperatzaille onein indarra ezartzea.

Gure Erria`ren il-zoriko orretan eta Euskal-seme guztien artean, bat agertu jakun indartsu ! biotz guztiaz esaten ebana: "EZ DA EGIA ORI", "EUSKADI DA EUSKALDUNEN ABERRIA !!".

Sendimen eta Ulermen aundikoa izan zalako eta orregaitik begi zorrotzekoa, laster agertu jakon etsitasunezko gogamen au: "JAIOKO NINTZAN NI ZEURE IL-ORDUBAN ELTZEKO ?.

Baiña laster emon eutson erantzuna: "BEDEINKATUA IZAN DAITELA, NIRE ABERRIA EZAGUTU NEBAN EGUNA, eta BETIRAKO EZKER-ONAK, ARROZTASUNEZKO ILLUNTASUNETIK ATARA NABENAI".

Ortik aurrera eta il-arte, ikaragarrizko lana egin euskun lumaz ta mingaiñez.

Or erri baten bere goi maillako semeak. Kontuan eukiten dituenak, bizitz au, ez dala bakarrik jaiotza ta eriotza, artean zeozertarako agertu gariela baizik. Eta ori gatx ulertzen da, benetan demokrazizko ordezkartzaren arloan jokatu ezik.

Sabino laster konturatu zan, demokraziaren legeen gaiñetik, erdirakoi-zaleen asmakuntza, danon ardurak ta diruak euren eskuetan eukinda-be, guzurraren

arrazoia ardurabakoa dalako laburra dala, eta nai-ta Ludi onetan errezena izan, gatz luzaro ondoen bizi al-izateko, JAINKOA`k ipini gaitun neurrizko ardurari begitu barik. Egiaren bidea ardurazkoa dalako, apurka eta gauzak ondo egiñaz JAINKOA`rengana garbi igoteko.

Euskalerrria, eriotzako gaixotasunetik atara eban, bere maitetasun eta zentzunezko egikerea erakutsiaz.

Urriñ ikusten ebalako, E.A.J. Espainol-Laterriaren demokrazizko antolamenduan sartu ezkerro (Europa`ren demokrazizko antolamentu barrian, guztiz bearezkoa ta egarrizkoa zana, sartzan ebalako errien arteko bakeak lortu daitezkan): Bizkaia, Araba, Gipuzkoa eta Nafarroa, euren antolamentuakaz ikusten eban. Eta askatasunaren arrazioan aurrera egiteko, erri nagusieri mezu garbi ta zeatzak emoteko alegindu jakun, bai Katalan`kin artu-emonak sakontzeko bion elburuari buruz, ta Galizia, Aragoi, Balentzia eta abar`en Lurraldeko zaletasunak, danak on-artuak izango ziranak bizkortu, Espaini guztian alkar-zaletasun aundi bat sortu dagian, askatasunezko bide ortatik Euskalerrria`ren giza-barrena osatzen alegindu gaitezkan.

Sabino`k, lau Lurraldeko Aldundi artean arreman estuak gura ebazan ezarri, Euskalerrriak erri baten itxura artu dagian.

Bera zan lendabizi Euskaldun bakoitzari esaten eutsona "EUSKALERRIA ZURE ABERRIA DA".

Sabino ez zan bakarrik EUSKALERRIA`ren AITA, ERRITARGO`en AITA be izan zalako zalantzarik gabe.

38.- Zer egin eban Agirre`tar Jose Antonio`k Sabino`ri jarraituz?

1.893`an Bagilla`ren 3`an, Arana`tar Sabino`k, Larrazabal`etik bota eban irrintziagaz asi zan deituten Euskalerrria`ren seme zintzoak batu daitezkan, Euskal-Etxe Nagusiaren Nortasuna berrezkuratzeko.

1.894`an Uztaila`ren 14`an "EUZKELDUN BATZOKIYA" zabaltzen da, lenengo gure Ikurriña argitaratuta, eta an egon ziran 94 batzarkide`en artetik, Sabino`k 1.980`an "JAUNGOIKOA ta LAGI ZARREAN" gertu ebazan araudi-sortari baietza emon jakon.

Uztaila`ren 31`n, eskutuan leenengo B.B.B.`rra osotu zan, eta au da "EUSKO ALDERDI JELTZALEA" ren asiera, gure Lege-Zaarretan oiñarrituta.

Denbora orretan, Euskaldunen Nortasuna ia makurtuta egon bazan be, Sabino`ren irrintziagaz laster bizkortu zan, Mundu onetan Euskalerrria baiño ez daualako egon beste erririk Askatasunagaz ain kidetuta egon danik.

Arana eta Goiri`tar Sabino 1.903`an Azaroa`ren 25`ean 38 urtekoa zala il zan, eta Agirre ta Lekube`tar Jose Antonio 1.904`an Epaila`ren 6`an jaio.

Euskal-berrezkuratzeko giro eder orretan jaiota, Primo de Ribera jauntzargoko indarkeri aundienean egon zanean Euskal-abertzaletasunaren aurka, Jose Antonio gazte-gazte zanik Luis`tar gazte-Katolikuak antolatu ebazan eta Eusko Alderdi Jeltzalea`ren kide egin zan, ortik aurrera bere ardatz nagusienetako bat izanda.

1.931`n Jorrailla`ren 12`an 27 urtekoa zala Getxo`ko alkate eta 1.936`an Urri-lla`ren 7`an Euskalerrri`ko Lendakaria egiten dabe.

Sabino Erritargo`en aita izan zan zalantzarik gabe JAUNGOIKOA ta LAGIZAARRAREN ikurra artuta, euki ebazan indar guztiakaz, Mundu onen berez-kotasunaren babesean urten ebalako, Euskalerrria erri-berezi-lez babesteko.

Orregaitik eta jakiteko Jose Antonio zelango gogamenekoa izan zan Sabino`ren ikurra artu ebenetik, Madrilleko jaurkintzan esku-artu ebanean eta bereztasunagaitik egin eben babesa, Azaña`ren erantzuna aurkeztuko dautzuet.

Agirre`k: "Guri ez digu arduratzen gure erria ta erritarren aurka egiten dozuenertzaldiko indarkeriak, gurentzako zabal-bide ederrena dalako".

Eta Azaña`ren erantzuna: " Bai jaunak, abertzaletasunaren aurka ezinda egin borrokarik. Erri guztien Abertzaletasuna berezko landara baten antzekoa da, bere tokian jαιο ta il egiten da. Berezko eginkortasuna eukiten ba-dau loratuko da, berezko barne-bizia eukiten ba-dabe loratzen diralako gauzak, eta ilgo da barneko bizirik ez badabe eukiten. Apperreko gauza da bera eizatu edo inguraztea, ekitaldi orrek indartu bakarrik egiten daualako".

Agirre`tar Jose Antonio elerti-ikasle ta giza-zale aundia zan. Iñogaz ez eban euki bereizpenik eta danokaz egikera onak eukiten ebazan, bere erriagaitik azkeneko arnasa emon arte, eten-bako ezkeintza baten.

Orregaitik, E.A.J`eak alako eta ainbat gizon/emakume eder ta begi-zorrotzeakoak eukin-da, demokraziagaz guztiz arduratuta egon ziranak, oso jakintsu egon ziran, gure askatasunaren borroka Europa guztiaren arazoa izan zala, gure askatasuna lortu arte, Europa`ren jaurkintzan, Laterriak ezereztuta, bereiztasunaren jaurkintza bideratuko zala, eta orregaitik ainbat ekintzaren artean eraiki eben Europa`ko beste erri-gizon ospetzuakaz batera "Erriarteko Kristau Demokrazia".

Gaur, Erdira-zaleak bultz eginda ortik kanpo gagoz, faziztak, Europa guztian dagozan espatakaz ipinitako laterrigaitik, su-ta-garrezko babesa egiten dabelako.

Baiña Mundu onetan eta JAINKOA`ren Legeak gure Nortasunetan beartuta, gaur argi ikusten da, esku baten danon ardurak egon ezker, lege orren azpian dagozan guztiak, arduragabeen agertzen dirala, eta diruaren kontrola eukiteko gizarteko xautzailletasunera bideratzen ba-dira, gaur jazoten dan antzera, arduragabe-xautzailletasun baten agertzen garela, gizartea beti-lez morroituta.

Euskalerriko E.A.J`zaleen artean, beti agertuko dira Sabino, Kanpion, Agirre, Irujo, Ajuriagerra, Landaburu, Polixene eta ainbat seme/alaba bikaiñ, gure Nortasunaren askatasunezko erpeak, eurak-lez JAINKOA`ren LEGEA`n ezartzen ba-doguz.

Eta ortxe dagozelako gure Euskal-bizitzan ondo ikasitako LEGE-ZARRAK oiñarrituta, ekintza orreik berez, Nortasunezko Askatasunean kokatzen gaitu, Euskal zuaitzaren gerri-sendo ta indartsutik besanga luzea emonda eta bere adar ugaritatik gerizpe ederra eginda, zentzun aundi eta sendotasunezko Nortasun osasuntsua erakutsi daigun.

Agirre`tar Jose Antonio eta bere jaurkintzako kideak, beti jakin eben, Euskalerrriaren arazoa Europa`ren arazoa zala.

Bai jakin-be, 1.936`ko guda ezkertiarak irabazi egin ba-eben, gure askatasunaren aurka etorriko zirala, ezker ta eskomatarren JAINKO gabekeria erdira-zaleak diralako. Eta ez daukie lotsarik euren asmoak lortzeko guda-indarrak erabili bear ba-dabez, euren arrazoiak guzurraren gaiñean eraikita dagozelako. Orregaitik erdira-zale lege ori epe laburrean, beti jausten da, oiñarrietan indarrik ez daukalako edo guzurrezko legeak diralako.

39.- Zelan alkartu leikez “ ERRIEN eta Laterrien “ Europa

Edesti guztian erakuspidetuta dago, Erromatarren gandik datorren erdirakoi-tasunezko kaizar jaurkintza, eta gaur daukaguzan laterrietan espatakaz beartuta oiñarritzen dana, ez dala egokiena, beti-lez, gizartearen ardurak eta indar egiteko garrantzizko mozkin guztia esku gitxi batzuetan bakarrik geratzen dalako, ez dakit zelakoen “Ludi onen Alanbearrean jokatzeko” (destino en lo Universal).

Aundikerizko ekintza orrekaz, beti odol-jariozko borroketara bideratzen gaituelako aldebatetik, eta bestetik, JAINKOIA-ren Legez jaioten diran gizon/ema-kumeak aukerarik ez daukielako, jaiotzak berak emoten dautsen ordezkartzaren beartasunagaz arduratzeko.

Ludi-Fisiko onetan izki-batek be, besteagaz ez dauka ezeren bardintasunik bereiztasunean eginda dagoelako, eta danak batera ondo aldi-bateratuta, Mundu onen edertasuna aurkeztzen dausku.

Or dago legea, eta iñork ez dauka eskubiderik, nai mozkiña edo giza seme-alabak beren apetaldi edo kasketaldi-naikerian pillotuta edozein modutara ibiltzeko. Bide orretatik beti ! dana okerrean edo ankaz-gora agertzen da.

Berezko bereiztasunari, arduraren bear dauan aukera emonda.

Gaur ardurak berezko errietan jabetu egin ezker, erritarrak arduradunak agertzen diralako, eta ondorengoaren ekintzak, demokraziak eskatzen dauan bere leenengo gaian ondo baiño obeto beteta agertu litzakelako. Ortik aurrera, gizartea berez batzangotuko zan, Ludi onek eskatzen dauzan ordezkartzazko Legea'n ordezkatzeko, danon ardurazko zor-eskubideak aldi berean beteta.

Gaur, Europa'ko gizarte guztiak daki, bearrezkoa dala daukagun jaurkintzazko antolamendua aldatea, erabiltzen dogun egikereagaz gizartea morroitasunean maillatuta agertzen dalako, eta gizaren eskubide guztiak, nai gora nai berantza aldi aundiz neurritz-kanpo agertzen diralako.

Baiña..., or goialdean betiko sasijainkotasunezko asmakuntzan bizi diranak eta gitxi baiño ez diranak, erdira-zaletasun orretan bizi gura dabe, eta daukien guzurrezko maltzurkeri ta amarrukeri guztia erabiltzen dabe sasijainkotasun ori babesteko.

Ezin dabez babestu, ezaziak nañun agertzen diralako, danon ardurak batzuen artean bakarrik ordezkatzeko ba-dira, geiegizko lana dalako, eta sasijainkotasunean bizi gura dauana, ez dago lan asko egiteko, ondo bizitzeko baiño, eta Izadi onen legeak, ez dagoz edozeiñek daukazan kasketaldi edo naikerirako.

Begi-bistan argi ikusten dana, eginkizun guztia arrazoi bidez izan bear dala, euroi diru, mozkin, gualosteak eta euren eskuetan daukiezan gizartea menpe-ratzeko tresna guztiak, indargabeen itxita.

Borroka gura dabe eurok ba !, beti-lez garaille agertzeko, eta baleiteke, gaur orren billa ibiltzea, beste negargarrizko denbora aldi bateko aukerak euki dagiazan ikertzeko eta erabakiak artzeko, zelan gizartea euren serbitzu edo morroi- ketara bideratu.

Arrazoiaren bidez ez daukielako ezeren aukerarik, Mundu onetan gaur daki-gunagaz guzurrezko arrazoiak, nai maltzurkeri-izkutuenak izan-da be, esnearen bitza-lez agiri-agirian geratzen diralako.

Kontu andia euki bear da, gizartean “DEMOKRAZIA” arrazoiaren doitasuna edo egokitasuna dala, danon egarriak autsi edo amatau daitezana.

Len esan dogun lez, Mudu au gogamen aundi bat izan da, gogamen (conceptos) txikerrak osotuta dago, danak LEGE bardiñeko antolamenduzko-toles-gabetasunean.

Orregaitik, guk bizitzeko egin bear doguzan, nai antolamendu, eskontza, makiña edo tresneri guztiak, Izadiak daukan Lege barruan egin bear dira, gaur-lez, zoritxarreko utstasunak ez daitezcan izan.

Eta or nagusitasuna daukagu. Berezkotasunean egiten ba-doguz gauza guztiak, Ludi onek daukazan arauen zentzuan egiten doguzela, beti egongo dira ondo. Baiña norkerian egiten ba-doguz, beti izango dira norkerizko ekin-tzak, Ludi onen berezko-bereiztasunagaz ez daukienak zer ikusirik. Or ! nega-rra ta etsimena.

Europa ta Mundu guztia dago erabagi orren itxaropenean, eta or alegindu bear gara, berezkotasunaren antolakuntza ezarrita gero, askatasunezko bakea lortu daigun.

Gaur egun, Mundu onek eskatzen dauan gauza bakarra aurrerakuntza da, aurreko antolakuntza Erromatarren-gandik ona, zar-utzi bear dan eragozle antolakuntza dalako. Eta gure errua izango da, beste denboraldi baten irauten ba-dabez menperatasun orreik.

Orregaitik gaur, itxi ta bota bear dira izkilluak, xautzailletasuna ta alako tres-neri-txar guztiak, arrazoizkoak ez diralako.

E.T.A`k, paregabeko aukera dauka gaur, izen goragarrian egiteko ori. Eta gerokoak, gero.

Europa, Munduaren izar nagusia izan bear dau, eta Euskadi beren NORTASUNEZKO zati indartsu ta dirdaritsuen, zentzuz jokutzen badogu demokrazizko jokoan sartuko garalako. Eta kontuan euki, ekintza ori arrazoi bidez jokutzen dogunean izango dala, Euskalerra eta Munduan jaio diran bereiz-tasunean berezko erriak Laterrituta ezartzeko.

40.- Nondik nora doa arlo onetan Ibarretxe`ren esondapena?

Ibarretxe`k, bere esondapenean esaten dauan ardurazko gauza garrantzidu-na auxe da: “ Euskadi edo Euskalerrriak, daukan NORTASUNEAN erabagi bear dauala, Espainola`kaz zelako alkartasuna lortu bear dauan, edo alkartasunean jokatu bear dauan Europa`ren izatasunezko ibilbidean “.

Miraria ez da, Espainola`ak arritzen diran bestean arritzea, Mundu onen iztegi guztiak gauza bakotzari, beren bereiztasunean ipinitako izenean deitzen dau-tsoelako. Adibidez: “Errege-sagar edo Errezil-sagarra ez da makatz bat eta madaria gitxiago“, zuaitz orreik, antza bardin-antzekoa izanez-gain, lurretik gauza ezbardina`k ataraten dabezelako edo ezbardintasunezko ulermen baten ezkeintzen dauskuezelako euren sagar-motak eta madariak.

Gu, Euskal izkuntzan egindakoak gara, eta eurak ezbardina`n dan izkuntza baten, Gaztelaren izena artu ebana.

Guk, Euskal-askatasunezko oiñarririk aitzen eta egiten doguz gauzak.

Eurak naste batetik.

Eurak, ia bost gizaldi dira menperatuta eta ipini eutsoen izen barria on-artuta dagozela, I Karlos`ek euki ebazan oitura zaarrak buruak moztuta kendu ebazalako.

Guk, millaka urte daroaguz Euskal-Askatasunaren babesean gure NORTASUNA jokoan egon dalako beti menperatzaillaren aurka, eta ori da gaur egiten doguna.

Bereiztiar izatea da ekintza ori ?.

Joko ori, Euskalduna izateaz gain, bizitzaren ekintzarako NORTASUNA`ren askatasunezko sinismena da, eta orretan gu eurak baiño aurrerago gagoz.

Orregaitik, lagunduko dautsegu gu gagozan askatasunezko maillara igoten, baiña ez sekula be, eurak daukien menpekotasunaren maillara.

Ori da Ibarretxe jaunak esangura dauana, eta Europa`k ulertu bear dauana.

Eta guk, kontuan euki bear dogu, 1.936`an Urrilla`ren 1`ean Lizarra`ko Euskal sort-araudia aurrera atarateko, Agirre`gaz Euskal-eskomatarrak be sinatu egin ebela.

Len ikaragarritzko lana egin eben ulermenaren arloan. Gutxiago izango ete-gara ba?

Or ! daukagu erredua, eta ginda gaiñean ipinita, jakin, ARROPUTZTASU-NEZKO NORKERIRIK-GABE LORTU GENDUALA.

**ATUTXA`tar PAUL
Zornotza`n 2.004`an Urrilla`ren 6`an**

GURE IRAKURKEARI:

Azken zenbakian gure aldizkari au artzen dutenentzat eta adiskideentzat jarritako oar bat agertu zan, arpedunai diru-laguntza eskatuz.

Batzuk arpidetza zenbat dan jakin nai dute eta gure erantzuna au da: oraingo ez degu arpide-saria zeaztuteko asmorik, al degun artean naiago degu irakurleen gogo ona kontuan artu eta emaitza ematen digutenak «laguntzalle» taldera sartuko ditugu.

Gure kontuaren zenbakia au da:

KUTXA. Getaria, 9. DONOSTIA. 2101/0200/46/000668/1589.

Laguntzalleak

Argitarapen honen edizioko laguntzalleak:

En la edición de esta publicación colabora:

Gipuzkoako Aldundia

Eusko Jaurlaritza

EUSKERAZAINTZA
I.S.B.N.: 1132-1318
Legerako Gordetza: BI-1928-87
Konponketa: Flash Composition, S.L. - Bilbao

TOKI BAT DAGO SALGAI / SE VENDE UN LOCAL

NON? TOLOSA'N. ORIA KALEA 5. ZEZEN-PLAZA'REN ONDOAN.

NEURRIA: 158 m²

JAKINGARRIAK ETA SALKETA: 943 65 13 33